

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2(50)
2014

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Василь НІМЧУК
Заступники головного редактора	Іван ВИХОВАНЕЦЬ Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар	Олександр ЗАДОРЖНИЙ Петро БІЛОУСЕНКО Катерина ГОРОДЕНСЬКА Ніна ГУЙВАНЮК Василь ГРЕЩУК Андрій ДАНИЛЕНКО Анатолій ЗАГНІТКО Володимир КАЛАШНИК Євгенія КАРПІЛОВСЬКА Ніна КЛИМЕНКО Василь ЛУЧИК Віктор МОЙСІЄНКО Світлана СОКОЛОВА Микола СТЕПАНЕНКО Орест ТКАЧЕНКО Павло ЧУЧКА Микола ШТЕЦЬ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут Української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4
Електронна пошта: ukrmov@gmail.com
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування
Марії Сулими

Комп'ютерне верстання
Наталії Яременко

Підписано до друку 30.05.14. Формат 70 × 108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Newton C. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,35. Обл.-вид.
арк. 13,10. Тираж 325 прим. Зам. 3911.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом «Академперіодика» НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

УДК 81'38

Світлана Єрмоленко

м. Київ

ФІЛОСОФІЯ МОВИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті зроблено спробу осмислити мову Шевченка як складну ієрархічну систему, яка є об'єктом вивчення історії української літературної мови, лінгвостилістики, лінгвопоетики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології. Для розкриття філософії мови Кобзаря обрано показові в контексті української ідентичності концепти-мотиви, слова-символи СЛОВО, ХАТА, СВІТ, запропоновано парадигматично-синтагматичний аналіз відповідних лексикалізованих одиниць у поетичному тексті Кобзаря. Зроблено висновок про естетичний критерій становлення нової літературної норми, орієнтованої на слововживання Шевченка.

***Ключові слова:** мова Шевченка, критерії літературної норми, концепти-мотиви СЛОВО, ХАТА, СВІТ, естетизація і символізація індивідуального слововживання.*

***Аспекти вивчення Шевченкової мови.** У традиційному лінгвошевченкознавстві є кілька засадничих положень, яким підпорядковані різні аспекти вивчення Шевченкової мови, зокрема, аналіз її як явища історії нової української літературної мови, як об'єкта лінгвопоетичних, стилістичних студій, як феномену індивідуальної мовотворчості, художнього мовомислення. Загальноприйняті твердження мова Шевченка — це мова українського народу; Шевченко — творець нової української літературної мови потребують уточнення, аргументації в контексті сучасної наукової парадигми, чи, точніше, наукових парадигм, які змінюються залежно від актуалізованих дефініцій мови, а також зв'язку мови з іншими суспільними категоріями, пор.: мова — система знаків; мова — втілення думки; мова як світогляд; мова — код культури, мова і національна ідентичність, мова і національна свідомість, мова і особистість, мова і суспільство тощо. Поряд із власне науковими*

© С. Я. ЄРМОЛЕНКО, 2014

проблемами не зайве поставити й такі начебто прості питання: Чим була українська мова для Шевченка і чим стала його мова для українців? Чи справді Шевченко створив нову українську літературну мову?

Найкоротша відповідь на перше питання: для Шевченка українська мова була а) ознакою зв'язку з мовою батьків (*Не одиуравсь того слова, / Що мати співала, / Як малою повивала, / З малим розмовляла*) («Гайдамаки»)¹; б) інстинктом збереження своєї національної ідентичності, збереження зв'язку з родом і народом (*І всі мови Слав'янського люду — / Всі знаєте. А своїє / Дастьбі... Колись будем / І по-своєму глаголать...*) («І мертвим, і живим...»); в) найдієвішим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, розкриття глибинних дум, мрій, бажань, почувань (*Мій Боже милий, / Даруй словам святу ю силу — Людськеє серце пробивать, / Людській сльози проливать*) («Марина»); г) невіддільною частиною і потребою людського спілкування (*Якби з ким сісти хліба з'їсти, / Промовить слово...*) («Якби із ким сісти хліба з'їсти»). Саме так можна структурувати зміст концепту, або, за літературознавчою термінологією, мотиву Шевченкової творчості — «СЛОВО».

Дослідники тем і мотивів поезії Шевченка наголошують на «багатоаспектній історіо- та націософській концепції слова», на тому, що Шевченкове слово — це «самодостатня мистецька вартість, кульмінаційний пункт і кінцевий результат художнього творення» [1: 279].

Чим стало слово Шевченка для українців? Насамперед, мова Шевченка об'єднала українців, які жили в різних державах, надихнула їх філософією національної самобутності й любов'ю до України. Мовою Шевченка українці заявили про себе в світі як про націю зі своєю історією, природою, високою духовною і соціально-побутовою культурою, своїм сприйняттям світу, своїм національним характером.

Досліджуючи джерела мови Т. Шевченка (серед них — народно-розмовний словник, народнопісенна мова, книжні історичні джерела, іншомовні запозичення), акад. В.М. Русанівський наголошує: «Шевченко по праву вважається творцем української літературної мови як основи розвитку нової, уґрунтованої на народній основі української культури. ..Позбавлений права на власну історію і національну самосвідомість, український народ сприймав твори свого поета не лише як красне письменство, а й як фактор розвитку всього культурного життя в Україні» [14 :235–236].

Академічна праця «Курс історії української літературної мови» за редакцією акад. І.К. Білодіда [10] містить великий розділ «Мова творів Т.Г. Шевченка». Автор цього ґрунтовного розділу В.С. Ільїн, аналізуючи лексику, лексичну синоніміку, фразеологію, фонетичні і морфологічні особливості, синтаксис поетичних творів Шевченка, орієнтується на рівневу структуру української мови, на відповідні норми національної

¹ Цитати із творів Т. Шевченка наводимо за виданням: Тарас Григорович. Повне зібрання творів: у 12 т. [20].

літературної мови. Він фіксує тотожність/відмінність мовної практики поета щодо конкретних норм нової української літературної мови, оцінює стиль поета в таких категоріях, як *народна основа мови Шевченка, діалектизми, старослов'янізми, народнописенна, розмовна мова, стилістичне навантаження граматичних, фонетичних одиниць* тощо. Серед ознак мови Шевченка В.С. Ільїн називає такі: а) основна ознака — глибока народність поетової мови, її нерозривний зв'язок з живими мовними джерелами; б) надзвичайна емоційна насиченість, почуттєвість мови Шевченка, якій підпорядковані всі мовностилістичні засоби; в) багатство, різноманітність лексики, фразеології; простота і ясність висловлення.

Особливу увагу дослідник звертає на характерну ознаку Шевченкової мови — «її епічно-розмовний характер, зумовлений спрямуванням на найбільшу дохідливість та максимальну зрозумілість. Звідси — ряд таких синтаксичних засобів, як звертання, окличні і питальні речення, вставні слова, типові для живої розмови, часте введення в твори діалогічної мови, тобто все те, що створює враження невимушеної бесіди письменника з читачем» [Там само: 212]. Про максимальне наближення літературної мови Шевченка до народної мови писав Г.А. Левченко, ілюструючи це твердження зразками діалогічного Шевченкового висловлення з природною зміною інтонацій, переходом від епічного ладу до розмовно-емоційного, розмовно-буденного або піднесено-патетичного. Налаштування поета на відтворення чужої мови, вкраплення характерних синтаксичних зворотів, використання різноманітних звертань створюють враження постійного спілкування Шевченка з уявним співрозмовником. Це спілкування, за словами Г.А. Левченка, було не монотонним, а «многотонним, гнучким, многогранним» [11: 112]. Дослідник використовує поняття «матеріальна чуттєвість слова», суголосне із сучасним лінгвостилістичним терміном «конкретно-чуттєвий зміст слова», пор.: «Палка Шевченкова мова, його образ і слово матеріально-чуттєві. Слова у Шевченка поставлені на те, щоб можна було бачити, чути, відчувати зображене. Слово в його творах міцно прив'язане до матеріальної предметності, воно повне конкретного словесного змісту» [Там само]. Висновок автора про розмовний синтаксис і живу діалогічну мову Т. Шевченка, в якій описова інтонація витісняється безпосередньою емоційною, відкривав перед дослідниками перспективний напрям вивчення ідіостилію поета.

Різні аспекти дослідження мови Т. Шевченка пов'язані з відповіддю на питання, чому мовотворчість поета не стала лише об'єктом історії літературної мови, а залишається актуальною для всіх галузей українського мовознавства. Від самого початку свого зародження лінгвошевченкознавство поєднувало дві лінії аналізу Шевченкових текстів: 1) відповідність мови поета літературній нормі української національної мови (праці В.С. Ващенко, П.Д. Тимошенка, М.А. Жовтобрюха, В.М. Русанівського, І. Огієнка, Ю. Шевельова, М. Мозера та ін.); 2) художньо-

естетична майстерність поетової мови (праці Г. А. Левченка, Л.А. Булаховського, Максима Рильського, І.К. Білодіда, З.Т. Франко, В.В. Жайворонка, А.К. Мойсієнка та ін.). Як правило, названі дві лінії об'єднуються формулою «мова і стиль Шевченка». У кожний історичний період дослідники наповнюють цю формулу новим змістом, розширюють розуміння мови Т. Шевченка.

Лінгвістичний аналіз художньої і епістолярної спадщини поета пов'язаний із фіксацією варіантних засобів слововживання, правопису, які характерні для автографів Шевченка. Показово, що життя друкованого слова Кобзаря засвідчило різні підходи до збереження особливостей авторського слововживання й правопису. Свого часу В. Сімович наголошував на пошуках автентичного поетового слова [15: 328–331]. Проблему варіантності слів на зразок *військо/войско; вольнії/вольнії* розглядає В.С. Ващенко. За фіксованими варіантами, на думку автора, можна простежити, як вирізьблювалась норма сучасної української літературної мови. Наприклад, у 40 випадках авторського слововживання укорінюється форма *багато*. І лише в одному випадку виступає *багацько* [4 :21–28]. Дослідник звертає увагу, що І. Котляревський послуговувався тільки словом *багацько* (14 слововживань).

Проблему лексичної, фонетичної варіантності в текстах Шевченка розглядає М. Мозер. Дослідник звертає увагу на «діалектні та історичні засади мови Шевченка» [12: 11], критикує Словник мови Т. Шевченка за пуристичні тенденції. Конкретне слововживання Шевченка, справді, не було позбавлене варіантів; крім того, різні друковані видання часто сприяли появі нових варіантів і певним чином засвідчували тенденції розвитку літературної норми української мови.

Формальний, власне структурно-лінгвістичний підхід до опису лексики, уживаних Шевченком граматичних форм, тобто вивчення мовної структури може лише частково задовольняти попит на зацікавлення проблемою «Мова Шевченка».

Шукаємо в сучасній українській літературній мові основи Шевченкової мови, звертаємося до ядра словника, фразеології, до синтаксичних структур, у яких закорінена українська інтонація, особливості народно-розмовного висловлення. Переконаємося, що мова — це не конвенційні, умовні знаки, не відкриті й закриті склади, не чергування звуків, не відмінкові закінчення чи закінчення дієслів... Мова Шевченка — це глибинна семантика, логіка мислення і логіка мовної поведінки, яку треба видобувати зі створених генієм текстів, щоразу прочитуючи їх повному.

У зв'язку з різними підходами до мови Шевченка як основи сучасного мовного стандарту варто враховувати різні критерії становлення літературної норми, серед яких особлива роль належить соціальному й художньо-естетичному критерію. Українській мовній свідомості були суголосні висловлені Кобзарем ідеї, причому вони постали в такій естетичній формі, яка не втратила свого значення і масово впливає на

читачів упродовж століть. Причину цього впливу треба бачити в пророчому слові поета, який «творив новий, невідомий поетичний світ, що вгадував і самому народові незнані ще потреби його майбутнього розвитку, його буття в історії і культурі» [5: 141].

Саме естетика Шевченкового слова, виявлена в непідробній людській щирості, правдивості, його органічно невимушена, відверта розмова з читачем (слухачем) і оцінка різних життєвих ситуацій, а також історичних і сучасних поетові подій через найглибше емоційне сприйняття й самовираження робили поезію Шевченка такою співзвучною з настроями й роздумами читачів, що авторські висловлення ставали елементами колективної свідомості, перетворюючись в афоризми, як, наприклад, початковий рядок однойменної поезії: «Ну що б, здавалося, слова...». У цій поезії своєрідна форма питальної конструкції виконує функцію заохочення, спонукання до роздуму. На перший план виходить семантика виразної суб'єктивної модальності, якою зцементовано а) розповідь про конкретний епізод, подію (Шевченко на засланні, далеко від України, слухає, як співає українську пісню матрос-земляк); б) спогад (*Давно, давно колись..*) про почуту в дитинстві пісню, яка нагадала йому долю сіроми-сироти, відданого в москалі; в) емоційний вибух уточнювальних питань, звернених до самого себе: *Чого ж тепер заплакав ти? / Чого тепер тобі, старому, / У цій неволі стало жалі? / Що світ зав'язаний, закритий! / Що сам еси тепер москаль,... / Що серце порване, побите, / І що хороше—дороге / Було в йому, то розлилося, / Що ось як жити довелося, — / Чи так, лебедуку? / — Еге...*

Нанизані синтаксично однотипні висловлення із сполучником *що* фактично є емоційно-експресивним ствердженням того, за чим автор жалкує. Лексична семантика слів-звертань *старий, лебедуку* інтимізує, орозмовлює діалогізований текст поезії. Таку саму стилістичну функцію виконують вставні слова, частки, звороти: *знать, як кажуть, чи тее, таки; думав спати лягати; журився сам собі*. Легкість, природність поетичного роздуму Шевченка ґрунтується на органічному поєднанні епічних і ліричних мотивів, на динамічному переході від одного настроевого регістру, створюваного стилістичним засобом ампліфікації, до іншого, виразно розмовного, інтимного, який актуалізує невичерпні можливості фольклорного і народно-розмовного слова.

Досліджуючи мову ліричних творів Т. Шевченка періоду заслання, З.Т. Франко виокремлює поряд із ідилічним, соціально-політичним словником 'естетичний словник' Шевченкової інтимної лірики, проте в оцінці впливу мовотворчості Шевченка на вироблення зразкової літературної норми перевагу віддає структурному критерію, пор.: «Мовна творчість Шевченка, послуживши зразком літературних норм в галузі лексики і граматики, стала вважатись зразковою і у сфері естетики слова» [19: 76]. Очевидно, такий висновок потребує корекції: саме естетика Шевченкового слова і його зміст були первинними, визначальними для того, щоб утвердилася лексична і граматична літературна

норма, взорована на мову Шевченка. Принаймні упродовж століть ці два чинники формування загальнолітературної норми діють паралельно, а з розширенням лексикографічного опрацювання мови Т. Шевченка, визначенням меж і можливостей авторського слововживання вага естетичного критерію у формуванні загальнолітературної норми зростає.

Розмова — визначальний мотив мовомислення поета. Звичне у філологічних дослідженнях словосполучення «письменник пише / писав для народу (про народ)...» стосовно мовотворчості Шевченка потребує уточнення, бо поет, пишучи, насамперед **розмовляв** із народом. У Шевченковій поезії реально чуємо, як автор говорить зі своїми героями, з уявними читачами-слухачами, з друзями. Він ословлює свої думки про світ, життя людей у цьому світі, причому робить це в такій формі, такою мовою, яка з часом не відбуває, не минає, не стає фактом історії, а завжди сучасна, злободенна. Ось уже впродовж другого століття розмовляє Шевченко з «живими, мертвими і ненарожденними». І саме тим, що є Україна, українська мова, що ми називаємо й усвідомлюємо себе українцями, завдячуємо нашому генієві, який повернув українцям пам'ять, змусивши їх замислитися: *Подивіться лишень добре, / Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од слова до слова, / Не минайте ані титли, / Ніже тії коми, / Все розберіть...та й спитайте / Тойді себе: що ми?.../ Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?..* («І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнєє посланіє») ².

Потреба людини в спілкуванні, в бажанні висловити свою думку й почути реакцію співрозмовника на сказане — характерна ознака кожного мовця, мовна діяльність якого відбувається в конкретний час і в певних суспільних умовах. Коли ж у цьому аспекті витлумачити мовну діяльність письменника, в якій поєднується потреба самовираження й потреба розмови з читачем (слухачем), то кожний індивідуальний стиль постане як певний тип ословленої ідеї спілкування — спілкування рідним словом і рефлексії над його функціями в суспільстві, спілкування як народження думки й розкриття потаємного, інтуїтивного, як пошук уявних одностумців і розмова з ними, спілкування як висловлення пророчих ідей.

Когнітивно-текстовий аналіз високочастотної, багатозначної лексики СЛОВО, яка пов'язана з дієсловами *промовляти, промовити, вимовляти, вимовити, говорити, казати, сказати* тощо, не лише онтологічно, а й через структуру вживаних усталених зворотів, поетичних фразем, через характерні для діалогів синтаксичні конструкції дає підстави структурувати семантику відповідної лексики у поетичних текстах Т. Шевченка: *слово — спілкування, слово — творчість, слово — ознака національної ідентичності* [6]. На жаль, у Словнику мови Шевченка не відображено

² Пор. висловлення, яке можна вважати автоцитатацією: *Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чий ми діти* («До Основ'яненка»).

цих основних значень конкретного авторового слововживання [16 II: 264–266], хоч зафіксовано різні формальні ознаки й вибірккові контексти вживання іменника *слово*. Проте на час створення Словника не були актуалізовані в мовознавстві методи когнітивного аналізу тексту, а отже, концепти-мотиви Шевченкової мови не були прочитані. Виокремлюючи концепт *розмови* в мовотворчості Шевченка, можемо констатувати поповнення скарбниці поетичних фразеологізмів української літературної мови, пор.: *Проговорили Слово тихої любові* («Єретик»); *Якби з ким сісти хліба з'їсти, Промовить слово* (однойменна поезія); *Нема на що подивитись / З ким поговорити*); («Лічу в неволі дні і ночі»).

Наскрізна для творчості Шевченка ідея спілкування, взаєморозуміння, потреба розмови, мови особливо увиразнюється в невольничій поезії: *В неволі, в самоті немає, / Нема з ким серце поєднать... / А душу треба розважати, / Бо їй так хочеться, так просить / Хоч слова тихого* («В неволі, в самоті немає»).

У контексті невольничої поезії вислови *слово тихе, святе слово* конденсують у своєму значенні ідею рідного слова, рідної мови, якою поет мережить свої думи. Але цими думами на чужині нема з ким поділитися: *Тяжко мені, Боже милий, / Носити самому / Оці думи. І не ділить / Ні з ким, — і нікому / Не сказати святого слова..* («Заросли шляхи тернами»).

Бажання *привітати словом, добре слово сказати* — у самій природі людини. Вона прагне мовою передати свої думки, почування і, спілкуючись, досягти взаєморозуміння, гармонії співпереживання: *Серце рвалося, сміялось / Виливало мову, / Виливало як уміло* («Думи мої, думи мої»). Художньо-образна уява поета відтворює особливий стан духовної близькості, високих почуттів, коли люди розмовляють *очима, душею, серцем: Кого ти без мови, без слова навчила / Очима, душею, серцем розмовлять* («Мар'яна-черниця»).

Звична розмова словами відступає на другий план, а високого емоційно-духовного змісту набуває спілкування *очима, душею, серцем: Нащо батько, мати, високі палати, / Коли нема серця з серцем розмовлять* («Гайдамаки»).

Шевченко відчував силу й водночас безсилля своїх слів: *змережаю / Кров'ю та сльозами / Моє горе на чужині, / Бо горе словами / Не розкажеться нікому / Ніколи, ніколи / Нігде на світі! Нема слів / В далекій неволі!* («Лічу в неволі дні і ночі»).

Поет чітко формулює потребу висловлення, мовотворення, бажання спілкуватися як основу життєдіяльності, природного буття людини. Закономірність саме такого прочитання авторського тексту підтверджується вербалізацією поняття «розмова», що репрезентує один із визначальних мотивів мовомислення поета.

Нове прочитання поетичних текстів Шевченка пов'язане із сучасною лінгвокогнітивістикою, що поєднує аналіз тексту з дослідженням концептуальної і мовної картин світу. Розширення, поглиблення змісту понять «мовна семантика», «семантика мовного знака» передбачає

застосування методів моделювання лексико-семантичних, лексико-асоціативних полів, структурування концептів, встановлення ієрархічних зв'язків між семантикою художнього слова і мовною свідомістю творця тексту. Застосування методів лінгвокогнітивного аналізу до художніх текстів дає змогу розкрити власне мовний механізм оприявлення тем і мотивів поезії Тараса Шевченка, іншими словами, розкрити філософію мови Т. Шевченка.

Питальні інтонації як ознаки філософського мислення. У пророчих словах Кобзаря чуємо глибинні, всеохопні питальні інтонації як ознаки філософського мислення і як неодмінні мовні структури діалогічного спілкування. Діалогізація поетичного мововираження Шевченка засвідчена у різноманітних функціях питальних конструкцій, питальних і окличних емоційних інтонаціях. Висловлення з нагромадженням питань в інтонаційно динамічному Шевченковому вірші набули в українській літературній мові статусу афоризмів, мудрих крилатих слів.

Аналізуючи філософський зміст поетового «*Один у другого питаєм, / Нащо нас мати привела? / Чи для добра? Чи то для зла? / Нащо живем? Чого бажаєм? / І, не дознавшись, умираєм, / А покидаємо діла.*», філософ С.Б. Кримський обґрунтовує значення питань у пізнавальній діяльності людини: «..Світ у питаннях ближчий до своєї автентичності, справжності та самотворення, ніж у відповідях, котрі спрямовують суще, схематизують його багатоманітність, орієнтують не на буття як океан можливостей, а на причали його гаваней. Запитання, як підкреслював М. Гайдегер, це “благодчестя думки”, вивільнення від остаточних констатацій... ..в запитальних ситуаціях свідомість залишається максимально відкритою реальності, характеризує відверті форми співвідношення з нею» [9: 4].

У мовомисленні Шевченка — особливий стан його пізнавальної діяльності, входження світового цілого в духовне буття поета. Філософ називає такий особливий стан пізнання «вищим духовним осягненням світу» [Там само: 78]. Не випадкова й висока частотність у поетичних текстах Шевченка дієслівних слововживань із лексичним значенням 'звертатися до кого-небудь із запитанням, бажаючи дізнатись щонебудь': *питати* (50), *спитати* (28), *розпитати* (10), *запитати* (5), пор.: *Тяжко мені сиротою / На сім світі жити; / Свої люде — як чужії, / Ні з ким говорити; / Нема кому розпитати, / Чого плачуть очі; / Нема кому розказати, / Чого серце хоче, / Чого серце, як голубка, / День і ніч воркує; / Ніхто його не питає, / Не знає, не чує. / Чужі люди не спитають — / Та й нащо питати?* (Думка «Нащо мені чорні брови...»); *Хто спитає, привітає / Без милого в світі?* («Катерина»); *Насипали край дороги / Дві могили в житі. / Нема кому запитати, / За що їх убито?* («Причинна»); *Сидить вона, не йде в село, / Не пита й не плаче, / Одуріла!..* («Сова»); «*А Марко в дорозі?»* — / *Ганна діда питалася* («Наймичка»).

Посилують питальну семантику заперечні конструкції, характерні для Шевченкового ідіостилію експресиви з подвійним запереченням на зразок *ніхто його [серце] не питає; ніхто його [світ] не додбає і не роз-*

руйнує. Принагідно зауважимо, що в обох фраземах займенник заступає слова-поняття, які належать до часто вживаних у поетичній мові Шевченка: *серце* (311 слововживань) і *світ* (284 слововживання).

Діалогізація поетичного тексту мотивована різними типами питань — питань як реплік класичного діалогу, коли спілкуються двоє суб'єктів, персонажів ліро-епічного, ліричного твору, коли спілкується автор із персонажем, питань, які не передбачають відповіді, а свідчать про нуртування авторової думки.

Оформлення думки питальними конструкціями (реченнями) — характерна ознака поетичної мови Шевченка. Звертання до людей, Бога, серця, до конкретних і уявних співрозмовників завжди супроводжуються питаннями. Питальні інтонації пронизують монологічний і діалогічний текст, вони формують стилістичні фігури ампліфікації, як, наприклад, в однойменній поезії: *Чого мені тяжко, чого мені нудно, / Чого серце плаче, ридас, кричить, / Мов дитя голодне? Серце моє трудне, / Чого ти бажаєш, що в тебе болить? / Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш? / Засни, моє серце, навіки засни, / Невкрите, розбите — а люд нависний / Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі.* Заголовки чи підзаголовки багатьох поезій мають форму питальних конструкцій: «*Чи є що краще, краще в світі...*», «*Чи ми ще зійдемося знову?..*»: «*Чи не покинуть нам, небого...*»; «*Самому чудно. А де ж дітись?*».

Питання-сумніви, питання-обурення й засудження, питання-співчуття, питання-роздуми — цілий спектр волевиявлення, по-різному представлений в інтимній ліричній і громадянській поезії Шевченка. Питальна інтонація супроводжується повторами, характерними для реплік експресивного діалогу, коли в одному висловлюванні поєднуються ствердження і одночасне самозаперечення, пор.: *А он старе Монастирище, / Колись козацьке село, / Чи те воно тойді було?.. / Та все пішло царям на грище: / І Запорожжя, і село... / І монастир святий, скарбниця, — / Все, все неситі рознесли!.. / А ви? ви, гори, оддали!.. / Бодай ніколи не дивиться / На вас, прокляті!! Ні,ні.. / Не ви прокляті... а гетьмани... (Сон «Гори мої високії»).*

Феномен «діалогізму, діалогічних смислових взаємин між щонайменше двома суб'єктами висловлювання» [17: 352–354] шевченкознавці вважають конститутивною основою поетичного тексту Шевченка. Усебічно аналізуючи систему ліричних, епічних суб'єктів, виявляючи імпліцитного й експліцитного автора в Шевченкових текстах, В.Л. Смілянська пише: «Усі без винятку Шевченкові твори мають свого адресата, названого чи неназваного, ієрархічно структурованого, — це Бог, цар, церковники, панство, інтелігенція різного ґатунку, люди, кохана, друзі тощо. Така адресація виявлена жанрово — у посланнях, номінативно — у ліричних посвятах і ліричних відступах-звертаннях, стилістично — через тональність (елегійну, саркастичну, іронічну тощо), позатекстово (у «Передмові» та зверненні до «субкрибентів» у поемі «Гайдамаки» [18: 228–229]). Крім адресності діалогічного висловлення для ідіостилю

Шевченка важлива синтаксично-ритмічна, синтаксично-інтонаційна відмінність чужої мови, іншого голосу в тексті, оскільки часто висловлена думка, вибух емоції у формі питальної конструкції перебуває на межі мови автора і мови персонажа.

Роль звертань у діалогізації тексту. Якщо для ідентифікації адресатів, з якими розмовляє поет, застосувати синтаксично-структурний принцип, зокрема зафіксувати речення з формально вираженим звертанням, то перелік адресатів помітно збільшиться, наприклад: *бандуристе, орле, дівчата, люде, гори, мій голубе, моя ти доню, пане-брате, враже, сини, слово, доле, душе, талане, волхве, серденько, очі, братія моя, брати мої, сестри, славо, зоре, гетьмани, Чигрине, діти, королевий цвіте*.

Характер суб'єктивних інтонацій зумовлений насамперед обраними звертаннями. Власне, спілкування починається із “камертону” звертання. Розглядаючи персоніфіковані звертання Шевченка до щастя, долі, дум, рідного краю, явищ природи та ін., Л.А. Булаховський кваліфікує їх як засоби інтимізації, пов'язані «з основними нервами його творчості, з основними особливостями його художніх уподобань і майстерності» [3: 30].

До частотних звертань належать *серце, душа, зоря*. Наприклад, із 43 слововживань *зоря*, зафіксованих у поетичних текстах Шевченка, 13 виконують функцію звертання. Серед них — перший рядок відомої поезії, яка своїм глибинно-асоціативним змістом і досконалою синтаксично-інтонаційною, ритмічною формою належить до мовно-естетичних знаків української культури: *Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою* («Княжна»).

Розмова із зорею — типовий мотив ліричної поезії, але в тексті Шевченка він набуває особливого звучання завдяки ословленій живописній картині природи. Ця картина — дорогий спомин поета про Україну: *Розкажи, як за горою / Сонечко сідає, / Як у Дніпра веселочка / Воду позичає*. Українська природа завжди була для поетичної уяви Шевченка живильним джерелом, він розмовляв із нею, молився на неї, пор. висловлювання Івана Огієнка про спосіб думання самого Шевченка: «Ціле життя своє він писав тільки одним стилем, він у нього реальний і наявний. Разом цей стиль малює Шевченка як глибокого філософа, істотно окрашеного релігійністю... І яку треба було мати високорелігійну душу, щоб, сидячи під арештом у казематі року 1847-го, написати перлину світової літератури — «Садок вишневий коло хати!»» [13: 174]. Шевченків «Кобзар» називає І. Огієнко «найінтимнішим твором в українській літературі» [Там само: 172].

Концепти-мотиви ХАТА і СВІТ у мовомисленні Шевченка. Ліричний герой Шевченкових поезій живе в певному просторі. Мікропростір окреслений найчастотнішим у поетичних текстах слововживанням *хата*.

Слово *хата* належить до загальноновживаної лексики української мови. Насамперед виокремлюємо зазначену номінацію як характерну прикмету саме українського села, з його природним ландшафтом, з характерними ознаками кліматичних умов, типовим виявом стихій при-

роди. Шевченкова *хата* має типове місце; її здебільшого уявляє автор: в яру, в гаю, на горі над Дніпром, з вишневим садком коло хати. Естетизація названого поняття як елемента української побутової культури здійснюється завдяки переходу від реального безстороннього зображення денотата до асоціативно-образного, конкретно-чуттєвого, пор.: *Хатки біленькі виглядають, / Мов діти в білих сорочках / У піжмурки в яру гуляють* (Сон, «Гори мої високії...»). Поетична уява автора активізує зв'язок хати не лише з певним ландшафтом, а й постійну асоціацію з людиною (дітьми, сиротою), напр.: *Над Трахтемировим високо / На кручі, ніби сирота / Прийшла топитися...в глибокім, / В Дніпрі широкому ... отак / Стоїть одним-одна хатина* (Сон, «Гори мої високії...»).

У мовній картині світу це знакове для світосприймання українців слово-поняття займає особливе місце, що засвідчують численні фразеологізми, прислів'я, приказки, фольклорні джерела, зокрема народнопісенна мова, в якій номінація *хата* проектується на сферу родинних, соціальних відносин, на сферу внутрішнього життя людини, її зв'язків із зовнішнім світом, а також з міфічними уявленнями про потойбічний світ. Шевченкове слововживання ґрунтується на етноментальному сприйманні хати і текстовому індивідуально-авторському розширенні семантики названої загальноновживаної лексеми, для якої в тлумачному словнику (СУМ в 11-ти томах) виокремлено такі значення: 1. Сільський одноповерховий будинок // Домівка, господа. // Тимчасове пристановище для кого-небудь. 2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку. // Кімната. Мала хата — хатина. 3. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні.

Відомо, що загальнономовний словник не може охопити обсяг семантики ключового, концептуального для мовотворчості письменника слова. Це стосується й частотного слововживання *хата* як семантичного ядра відомого Шевченкового вислову, що становить мовно-естетичний знак національної культури, пов'язаний з ідеєю України — «життя «в своїй хаті» за законами своєї «правди, і сили, і волі» [2: 12].

Слово-поняття *хата* з урахуванням спільнокореневих утворень *хатина*, *хатиночка*, *хатки*, *хаточка*, належить до частотних слів поетичної мови Шевченка. Серед 276 слововживань [8], які об'єднують відмінкові форми і спільнокореневі утворення, закономірно переважають форми слова *хата* з вираженням семантико-синтаксичних просторових відношень: місцевий відмінок у *хаті*, родовий прийменниковий з *хати* і знахідний прийменниковий у *хату*. Звернімо увагу на природне функціонування знахідного прийменникового, звичного для розмовно-побутового стилю, у поезіях Шевченка: *Добрідень же, тату, в хату!; Добривечір в хату!; Просимо ж у хату!; Ходімо в хату спочивать; Увійшов у хату, ударивсь об поли; Вліз насилу в хату та й ліг спати; Ввели в хату й за стіл посадили*.

Особливість Шевченкового мовомислення виявляється в наскрізній опозиції *хата* — *рай* і *хата* — *пекло*. Найвиразніше ословлена ця

опозиція в поезії «Якби ви знали, паничі..»: *За що, не знаю, називають / Хатину в гаї тихим раєм; А хату раєм називають!; В тім гаю, / У тій хатині, у раю, / Я бачив пекло...; Мені аж страшно, як згадаю / Оту хатину край села! / Такії, Боже наш, діла / Ми творимо у нашім раї / На праведній твоїй землі! / Ми в раї пекло розвели, / А в тебе другого благаєм...*

Семантика низки лексем і висловів стосується оцінки *хата* — *рай*: *тихий рай, чистий став, мати повила, співала, гай зелений, ставок, не наче полотно; / А верби геть понад ставом / Тихесенько собі купають / Зелені віти...*

Оцінка *хата* — *пекло* репрезентована такими лексичними і фразеологічними засобами: *в хаті мучився; сльози пролились; неволя, Робота тяжкая; Там матір добрую мою, / Ще молодую, у могилу / Нужда та праця положила; Не витернів лихої долі. / Умер на панщині.* Лексика з негативною конкретно-чуттєвою семантикою — *сльози, зло, кров* — розкриває оцінний зміст *хати* як *пекла*. Загальна наскрізна опозиція *хата* — *рай* — *хата* — *пекло* посилюється додатковими антитезами, в яких антитестичний зміст лексичних засобів супроводжується семантикою протиставлення; увиразненою синтаксичною будовою висловлення: *Звичайне, радість та хвала! — Отим-бо й ба! Хвали нікому, А кров, та сльози, та хула, / Хула всьому!*

Ключова для мовомислення Шевченка опозиція — протиставлення *багатої* і *убокої* хати: *Тяжко матір покидати / У безверхій хаті. / А ще гірше дивитися / На сльози та лати* («У всякого своя доля...»); *Тесляр убогий / Тебе повинчану веде / В свою убогую хатину* («Марія»); *Крались злидні із-за моря / В удовину хату. / Та й підкralись...* («Сова»); *І притчею стати / Добрим людям, і охати / У холодній хаті / Під кожухом, і нікому / Хату затопити / І вимести...* («Сотник»); *А доведеться самотнім / В холодній хаті кривобокій / Або під тином простягтись* («Якби з ким сісти хліба з'їсти...»)

Ознака соціальної нерівності втілена в такому висловлюванні: *Тече вода і на гору / Багатому в хату. / А вбогому в яру треба / Криницю копати* («Сова»), що становить авторську трансформацію народного прислів'я: «Багатому й під гору вода тече, а бідному і в долині треба криницю копати». Досліджуючи функціонування антонімів у Шевченковому ідіостилі, В.В. Жайворонок наводить приклад авторських антонімічних лексем-образів *покої(палати) — хата(хатина)* [7: 133]: *Цвітуть сади, біліють хати, А на горі стоять палати, Неначе диво* («Княжна»); *І ледве-ледве вийшла з хати, Пішла на гору, на прокляті Палати глянуть, та й пішла Аж до палат* («Марина»); Віщує серце, що в *палатах* / Ти розкошуєш, і не жаль тобі покинутої *хати* («Не кидай матері, казали...»).

До явищ комплементарної протилежності належать антонімічні вислови *убога хата* — *хата на помості*, пор.: *У тієї Катерини / Хата на помості, / Із славного Запорожжя / Наїхали гості* («У тієї Катерини...»).

Постійний семантичний зв'язок слів *рай* і *хата* мотивує появу такого діалогічного контексту: *А глянь лиш гарно кругом себе, — / І раю*

кращого не треба! / Чого ти хочеш, забажай, / Всього дадуть, та ще й багато! / Не треба, — кажеш, — **дайте хату!** («Марина»). Ця репліка в уявному діалозі — емоційне висловлення нездійсненого бажання поета мати свою власну хату, мати родину. Шевченкова мрія ослівлена в ідилічних картинах на зразок однойменної поезії «Поставлю хату і кімнату», або в комунікативних ситуаціях із висловленням жалю: *Добро, у кого є господа* (однойменна поезія); *Я тільки хаточку в тім раї* / Благов, і досі ще благаю, / Щоб хоч умерти на Дніпрі, / Хоч на малесенькій горі («Не молилася за мене»).

Крім соціальної основи протиставлення життєвих реалій поетична мова актуалізує міфологічне значення лексеми *хата*: це і архетипне значення, вербалізований концепт *хата* як трансформація фольклорного образу: *А ми, / Упоравшись, пішли шукати / Нової хати, і найшли / Зелену хату і кімнату / У гаї темному. В лугах, / В степах широких, в байраках / Крутих, глибоких. Всюди хата, / Було де в хаті погуляти / І одпочити де було* («Варнак»). Міфологічне значення реалізується також у такому контексті: *Гонта мов не чує, / Сиnam хату серед степу / Глибоку будує. / Та й збудував. Бере синів, / Кладає в темну хату / Й не дивиться, ніби чує* («Гайдамаки»).

Наскрізним мотивом у поетичних текстах Шевченка є ототожнення хати з життям в оточенні рідних людей, тобто *хата* — **рід, родина**. Значеннєвий відтінок 'пристанище' саме в такому лексичному оформленні доповнений синонімічним словом *господа*. У Шевченковій поезії контекстуально притягальними до номінації *хата* є слова — назви спорідненості: *мати, батько, брат, сестра, син, дочка, дід, внуча, родина, сем'я: Ані родини! / Ані хатиночки нема, / Одна-однісінька!..* («Марія»); *І довелося колись мені / В чужій далекій стороні / Заплакати, що немає роду, / Нема пристанища, господи!* («Добро, у кого є господа...»); *Вийшли з хати батько й мати / В садок погуляти, / Порадитись, кого б то їм / Своїм зятем звати?* («Тече вода з-під явора...»); *Старий батько / Сидить коло хати / Та вчить внука-пузанчика / Чолом оддавати* («Невольник»); *Сем'я вечерея коло хати* («Садок вишневий коло хати...»); *Марне, брате, не вигляє / Чорнобрива з хати. / Не покличе стара мати / Вечеряти в хату* («Рано-вранці новобранці...»); — *Чого він придибав? Нема в нього хати, / Ні сестри, ні брата, нікого нема* («Москалева криниця»).

Відчуття гармонії зі світом, із природним людським буттям тісно пов'язане з образом *хати*, яка символізує матеріальний добробут, достаток, родинний затишок, а також утілює ідею вищої суспільної, історичної справедливості.

Концепт-мотив *хати* переплітається у мовомисленні Шевченка з темою і мотивом *України* як на рівні конкретно-чуттєвих, побутових реалій, так і на рівні символів. Спостерігаємо наскрізне протиставлення своєї *хати* і чужої *хати* (чужого поля, чужого краю), своєї *хати* і чужини, пор.: *Ярино! / Насміються люде, / І Бог святий покарає / І прожсене долю / З цієї хати веселої / На чужєє поле* («Невольник»); *А я [Ганна] ледве*

додибала / *До вашої хати, / Не хотілось на чужині / Одній умирати!* («Наймичка»); *У чужому краю / Не шукайте, не питаєте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля* («І мертвим, і живим»). Реалізоване в лексичній семантиці виразне протиставлення мотивує семантичне зближення, навіть отождоження слів-понять *Україна* і *хата*, про що свідчить згаданий вище Шевченків афоризм. Підставою для такого отождоження є й інші поетичні контексти: *З хатини видно Україну / І всю Гетьманщину кругом* (Сон «Гори мої високі»); *Вкраїно! Мій любий краю неповинний!.. Воскресни, мамо! І вернися В світлицю-хату; опочий* («Осії. Глава XIV»).

Словник мови Шевченка, орієнтуючись на структурування лексичного значення в загальнономовному словнику, не виокремлює названого значеннєвого відтінку в семантиці слова *хата*. А втім, у поезії Шевченка концепт-мотив *хата* вербалізується в контекстах, що засвідчують, з одного боку, трансформацію значення лексеми *хата*, отождоження її з українським світом (родиною, побутом, природними умовами соціального існування, врешті, з Україною), а з другого, — актуалізує семантичне протиставлення *хати* і *світу*.., пор.: *Постривайте... світ — не хата, / А ви малі діти, / Нерозумні. Хто ватажком / Піде перед вами, / Хто проведе?* («Гайдамаки»); *Попідтинню сіромаха / І днює й ночує; / Нема йому в світі хати* («Перебендя»).

За частотністю слововживань іменник *світ* (284) у поезіях Шевченка займає друге місце після слова *хата*. Проте порівняно з іменником *хата* він має значно розгалуженішу семантику, пов'язану із фразеологізацією висловів, характерних для розмовного стилю, на зразок: *на світ* (божий) (привела, породила, родилась); *на край світа / світу; світом нудить; на світі; пішов світ за очі; на сім світі; на той світ; на тім світі; з того світа / з того світу* тощо. Усталені вислови вносять у поетичний текст виразну розмовну експресію. Проте вислови з ключовою лексемою *світ* не тільки є маркерами розмовного стилю. Часто вживана фраза *світ Божий* завдяки новому індивідуальному контекстові тяжіє до естетизованих афористичних висловів, пор.: *І світ божий як великдень, / І люди як люди!* («На вічну пам'ять Котляревському»). Стилістична фігура ампліфікації увиразнює авторську оцінну семантику образного слововживання: *Світе ясний! Світе тихий! / Світе вольний, несповитий! / За що ж тебе, світе-брате, / В своїй добрій, теплій хаті / Оковано, омурано / (Премудрого одурено), / Багрянцями закрито / І розп'ятієм добито?* («Світе ясний! Світе тихий!..»), пор. також роль епітетів у поетичному контексті виразного розмовного регістру: *Ой не йдімо, не ходімо, / Рано, друже, рано — / Походимо, посидимо — / На сей світ поглянемо... / Поглянемо, моя доле... / Бач, який широкий, / Та високий, та веселий, / Ясний та глибокий...* («Чи не покинуть нам, небого...»).

Епітети *широкий, вольний світ* несуть на собі відбиток Шевченкового ліричного слововживання: *Даремне, марне пролетять / Його найкращії літа, / Що він не знатиме, де дітись / На сім широкім вольнім*

світі («І золотої й дорогої...»). Іншу лексикалізацію цього самого мотиву маємо в поетичних рядках: *Сини мої, гайдамаки! / Світ широкий, воля, — / Ідіть, сини, погуляйте, / Пошукайте долі* (Гайдамаки).

Почуттєва домінанта Шевченкової мови виявляється в активному вживанні поетом підсильно-заперечних усталених висловів на зразок *ніхто на/в світі, ніде в/на світі, ніколи в/на світі, нізащо в світі, нікого в світі*, якими часто послуговується Шевченко як засобом градації, пор.: *Неначе птахи чорні в гаї, / Козацтво сміливе літає, / Ніхто на світі не втече; / Огонь запеклих не пече* («Гамалія»); *Бо горе словами / Не розкажеться нікому / Ніколи, ніколи, / Нігде на світі!* («Лічу в неволі дні і ночі...»). Наведених зворотів не знайдемо ні у фразеологічних словниках української мови, ні в Словнику мови Шевченка. Тим часом вони становлять характерну структурну ознаку емоційно-експресивної української мови з особливими функціями заперечних займенників, прислівників і десемантизованого іменника *світ* у функції підсилювальної частки *в/на світі*. Глибоке мовне чуття поета сприяло відтворенню тонких нюансів народно-розмовного емоційного висловлювання й забезпечувало сприймання читачами його поетичного слова як свого.

Світ як макропростір протиставляється мікропростору *хата*, але особливість Шевченкового мовомислення полягає в контекстуально-семантичному, асоціативному зближенні цих слів-понять. Для Шевченка *хата* — це цілий світ українських просторових асоціацій, родинних зв'язків, людських стосунків, власне, світ України. Водночас контекст *світ* — *не хата* засвідчує, що поет бачив хату в світі, в історії народу, переймався складними процесами збереження національної ідентичності. Так контекстуальна семантика окремих слів підводить до висновку, що кожне Шевченкове слововживання проектується на глибинні мисленнєві структури, тобто для пізнання філософії мови Кобзаря не достатньо структурно-рівневого підходу до мовних фактів, типологічного аналізу тропів і стилістичних фігур. Саме лінгвокогнітивна інтерпретація поетичного тексту Шевченка, оперування поняттями концептів-мотивів, співвідносних із поняттями лексико-семантичних, лексико-асоціативних полів відкриває нові можливості дослідження філософії мови Кобзаря.

1. Барабаш Ю. Слово // Зб. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. — К.: Наук. думка, 2008. — С. 279–301.
2. Барабаш Ю. Україна // Зб. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка, — К.: Наук. думка, 2008. — С. 11–50.
3. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Г. Шевченка. Звертання // Наукові записки АН УРСР. Інститут мови і літератури. — 1946. — Т. II. — С. 30. — 53.
4. Ващенко В.С. Словник мови Шевченка // Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка: Зб. статей. — К.: Вид-во АН УРСР, 1964. — 163 с.
5. Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 720 с.
6. Єрмоленко С. Я. Неокраєне крило Слова (Мотив слова в поезії Шевченка) // Мовознавство. — 1989. — №2. — С. 11–18.

7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. пос. — К.: Довіра, 2007. — 262 с.
8. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / [ред. і упоряд. О. Ільницького, Ю. Гавриша]. — Нью-Йорк: ВЦ НТШ; Едмонтон-Торонто: КІУС, 2001.
9. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. — К.: Парапан, 2003. — 240с.
10. Курс історії української літературної мови. [за ред. акад. І.К. Білодіда]. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — Т. 1. — 595 с.
11. Левченко Г.А. Нариси з історії української літературної мови першої половини ХІХ ст. — К. — Х., 1946. — 144 с.
12. Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки / Пер. з нім. Володимир Кам'янець. — Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 32. — Львів, 2012. (Серія «Історія мови»). — 328 с.
13. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Тарас Шевченко [Упор., автор передмови і коментарів М. Тимошик]. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
14. Русанівський В. М. У слові — вічність (Мова творів Т.Г. Шевченка). — К.: Наук. думка, 2002. — 239 с.
15. Сімович В. Чи можна вже студіювати Шевченкову мову // Сімович В. Праці у 2-х т. Том 1: Мовознавство [Упорядкування і передмова Л. Ткач]. — Чернівці: Книги—ХХІ, 2005. — 530 с.
16. Словник мови Шевченка: У 2-х т. — К.: Наук. думка, 1964.
17. Смілянська В. Л. Діалогізм // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. — Т. 2: Г — З / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. [редкол.: М.Г. Жулинський (гол.) та ін]. — К., 2012. — 757 с.
18. Смілянська В. Шевченкові розмисли // Зб. наук. праць. — К., 2005. — 491 с.
19. Франко З.Т. Засоби мовної майстерності лірики Т. Шевченка періоду заслання // Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка: зб. статей. — К., 1964. — 163 с.
20. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 1. Поезія 1837 — 1847. — 782 с.; Т. 2 Поезія 1847 — 1861. — 782 с.

Статтю отримано 25.03.2014.

Svitlana Yermolenko

Kyiv

THE PHILOSOPHY OF TARAS SHEVCHENKO'S LANGUAGE

The article seeks to analyze Shevchenko's language as a complex hierarchical system that is the subject of study in the history of the Ukrainian literary language, linguostylistics, linguo-poetics, cognitive linguistics, and linguistic cultural studies. To explore the philosophy of Kobzar's language, the author focuses on the characteristic Ukrainian identity concepts, motifs, and symbol-words WORD, HOUSE, WORLD. The article offers paradigmatic-syntagmatic and pragmatic-communicative analysis of the corresponding lexicalized concepts in Kobzar's poetic vocabulary. It reaches a conclusion regarding the aesthetic criteria of establishing a literary norm consistent with Shevchenko's word usage.

Key words: Shevchenko's language, literary norm criteria, phenomenon of dialogue, concepts/motifs WORD, HOUSE, WORLD, aesthetism and symbolism of an individual world usage

УДК 811.161.2'373

Ніна Клименко

м. Київ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – ВИЗНАЧНИКИ ЧАСУ: ПАРАЛЕЛІ ТА ВІДМІННОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ І НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто впорядкування семантичних варіантів категорії темпоральності на основі сітки часових ознак, реалізованої фразеологізмами, для якої характерна спільність ознак, властивих афіксальним, композитним та юстাপозитним похідним, а також низка семантичних ознак на зразок початок-кінець, іноді (інколи), ніколи, завжди тощо. Розгляд паралельних фразеологізмів виявляє їхню переважну орієнтацію на образний світ уявлень людини про час.

Ключові слова: *категорія часу, зіставна фразеологія, спосіб словотворення, фраземосюжет, паралелізм фразеологізмів.*

У дослідженнях категорії темпоральності на сьогодні нагромаджено величезний різномовний матеріал. Розгляд її як центру семантично-функційного поля темпоральності уможливорює висвітлення способів упорядкування її семантичних варіантів за допомогою різних мовних засобів (морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексичних тощо). Меншою мірою описано реалізацію її за допомогою фразеологізмів. Аналіз їх теж може бути різноаспектним. Зокрема, в одній мові фразеологічні одиниці (далі ФО) можна розглядати за тематичним групами, ґрунтуючись, наприклад, на лексикографічних джерелах, у сучасній українській мові — це словники за редакцією М.М. Пазяка [16, 17, 18], у новогрецькій (25), або за семантичними варіантами певної категорії. Таке вивчення має спиратися на певні семантичні сітки, встановлювані на основі розгляду пояснень фразеологізмів в одномовних тлумачних словниках [23; 20; 21; 26].

© Н.Ф. КЛИМЕНКО, 2014

З одного боку, в межах цього дослідження можливе зіставлення семантичних темпоральних сіток, реалізованих різними способами словотворення (префіксацією, суфіксацією та основоскладанням, у якому функціонує лексико-словотвірна категорія темпоральності).

З другого, семантичні темпоральні сітки, що виражаються засобами словотворення, можна порівнювати з часовими ознаками сітки фразеологізмів. Завдяки цьому унаочнюються та узагальнюються виміри часу природного в лінійному спрямуванні від минулого через теперішнє в майбутнє, фізичного, представленого як народження — смерть, циклічного, уявлюваного як зміна дня і ночі, пів року тощо.

Фразеологічна параметризація часу виявляє нашарування на ознаки природного, лінійного, циклічного часу ще й ознак міфічного, історичного, релігійного. Перспективним є зіставне вивчення фразеологізмів категорій темпоральності в двох-трьох мовах, яке уможливорюють перекладні словники [14; 15; 22; 19; 13; 6]. Серед них на особливу увагу заслуговують ті, що утворюють паралелі. Фразеологічні одиниці виявляють семантичний паралелізм, спільність образної основи їхнього формування, семного складу лексем певної тематичної групи, словотвірні паралелі (подібність словотвірних типів, за якими утворюються тематично близькі лексеми).

Дослідження фразеологізмів враховує співвідношення виразників темпоральності в самій одиниці з часовими ознаками складників пояснювальних частин до неї у фразеологічних словниках. Семантичні компоненти обох частин статей ФО допомагають конкретизувати й доповнити списки лексичних часових орієнтирів, запропоновані О.В. Бондарком для виміру часового дейксису та векторного характеру категорії темпоральності. До вже названих у розгляді суфіксальних, префіксальних, композитних і юкстапозитних темпоральних ад'єктивів і адвербативів додаємо найчастотніші семантичні множники, що трапляються у поясненнях значень фразеологізмів і в них самих: початок-кінець часових відрізків, короткий-тривалий проміжок часу, тепер-інколи-завжди-ніколи, колись-зараз, постійно-рідко, рано-пізно. Якраз вони й допомагають окреслити часові орієнтири, виявлювані у мовних картинах світу за допомогою фразеологізмів [11 : 260–281].

Зосередимо увагу тільки на тих ФО у сучасній українській та новогрецькій мовах, які є семантичними паралелями і виявляють подібність образного уявлення часу (щодо людини, пів року, доби, дня-ночі, релігійних свят та інших визначних подій). У сучасній українській мові існують пароніми *ні́коли*, тобто ні за яких обставин, та *ні́коли* — немає коли. У них різна модальна семантика. Перша лексема підкреслює позачасовий вимір існування чого-небудь. Його семантику підсилено в синонімічній ФО *ні́защо в (на) світі* — абсолютно ніколи. Друга виражає можливість існування чогось, але за певних умов: *і вгору глянути ніколи* — про когось, хто надзвичайно завантажений, дуже зайнятий, *і дихнути ніколи*.

У новогрецькій мові засвідчено пароніми *потé* — *ніколи* і *пóте* — *коли*, іноді. Антонімом першого є *пáντα* завжди. До фразеологізму *ні́за що в (на) світі (в житті)* у новогрецькій семантично близький *потé των ποτῶν*. У контексті питальних речень у постпозиції до дієслова *потé* набуває значення «коли-небудь»: *ήσουν ποτέ στην Αθήνα; Τι був коли-небудь в Афинах?* *Пóте*, використовуване в конструкціях *пóте... пóте*, має український відповідник *то... то*: *пóте λες ότι τον αγαπάς, пóте ότι δε θες να τον ξαναδείς* то ти кажеш, що його любиш, то говориш, що не хочеш його зовсім бачити, *пóте 'δω, пóте 'κει* — то тут, то там. Юкстапозит *пóте-пóте* виражає значення повторюваних дій, відрізків часу, його перекладають словами *часом, іноді, час від часу*. Його синонімом є юкстапозит *κάπου-κάπου* коли-не-коли. В українській та новогрецькій мовах існують паралельні утворення з лексемами *пóте* і *коли*: *για пóте на коли, алó пóте відколи*.

Особливістю обох зіставляваних мов є фразеологічні одиниці, що виражають семантику позачасового *ніколи*. Серед них *ні тепер, ні в четвер* — ні за яких обставин, у якому використано прислівник *тепер* та прийменниково-іменникове словосполучення *в четвер*. Його синонімом є фразеологізм *не тепер, то в четвер* — про те, що колись обов'язково відбудеться. Усі вони мають розмовний характер і є експресивно забарвленими. Серед таких фразеологізмів з темпоральними значеннями трапляються ті, що мають еквівалентні значення, але в кожній мові для їх вираження використовують свої загальновідомі для її носіїв реалії. Такими в українській мові є ФО з лексемою *сніг* у прийменниково-іменникових словосполученнях з прикметниками: *до білого снігу* та дієсловами *не забудете, пам'ятатимете*, що виражає значення «дуже довго, тривалий час». Інший фразеологізм *до першого снігу* вказує на початок зими. Ці одиниці не мають відповідників у новогрецькій мові, для носіїв якої *сніг* не є типовим, щоденним явищем узимку. Фразеологізм *як минулорічний сніг* (у поєднанні з лексемою *потрібен*) та *торішний сніг* з дієсловом *боятися* мають значеннєві відповідники, але такі, що апелюють не до снігу, а до грецької реалії — кислого (зеленого) винограду. Грецькій ФО *περσινά ξινά σταφύλια* (буквально — торішний нестиглий, зелений виноград) відповідають українські *минулорічний, тогорічний, позаторішний сніг*, напр.: *він мені потрібен, як минулорічний сніг (як позаторішний сніг на літню погоду)*. Їх використовують для вираження повного заперечення дії, події, того, про що йдеться, пор.: *боятися, як тогорічного снігу*, тобто зовсім не боятися. Грецький фразеологізм *περσινά ξινά σταφύλια* підкреслює дещо інший часовий відтінок, наполягаючи на втраті актуальності того, що є предметом висловлювання (пор. його російський еквівалент — *это уже быльем поросло*). Його синонімом *παλιά ξινά κρασιά* (буквально — старе кисле вино) є ознакою обставин, що їх починають обговорювати, які вже минули, котрі краще не згадувати за принципом, сформульованим фразеологізмом *ξεχασμένα — περασμένα / минулося-забулося*.

Серед ФО, що передають темпоральну ознаку «ніколи», грецький вислів *το μήνα που δεν έχει Σάββατο* з найменуваннями *ο μήνας* місяць, *το Σάββατο* день тижня. З ним семантично еквівалентні численні українські розмовно-експресивні фразеологізми: *після дощика в четвер; на Миколи, та ніколи; не буде з цього пива ніякого дива; не було в зайця хвоста і не буде; як хан долізе до Криму; тоді будеш мати, як старий чорт візьметься помирати; і голова посивіє (поки діждусь); як свиня на небо гляне; тоді це буде, як свині з череди йтимуть*. У багатьох із них неможливість існування чого-небудь підкреслено поєднанням непоєднаних речей, явищ: *коли рак свисне; на п'ятій неділі вдовиний плуг вийде; як на долоні волосся виросте*; банальності очевидного: *не буде риба раком; не буде баба дівкою; жде, як віл обуха або як сова світ уздрить*; марності сподівань: *ждала, ждала та й годі сказала*. Показове використання назв тварин, риб, птахів у цьому різновиді фразеологізмів. Такі умовні «дійові особи» притягують до себе подібні, але інші істоти: рибу і рака, бабу і дівку, або вони виконують не властиві їм дії: *віл жде обуха, рак свистить, сова бачить білий світ (день)*.

Отож, вимір часу фразеологізмами на осі *рано-пізно-інколи-ніколи-ніколи-завжди* за ознакою «ніколи» характеризується підкресленням очевидності неймовірного або наперед визначеної неможливості виконання дій. Основоскладання, наслідком якого стають композитні ад'єктиви, уможлиблює лише категоричне заперечення темпоральної ознаки, вираженої всім словом, за допомогою **не-**. Композити з такою словотвірною структурою нечисленні. Морфема **не-** в них може стосуватися кількох часових вимірів: тимчасовості існування чого-небудь 1) *недовговічний, недовготривалий, недовгочасний*; 2) несинхронності: *неодначасний*; 3) безперервності: *неперервновимірний, нескінченновимірний, нескінченнозв'язний, нескінченнозначний*.

До фразеологізмів належать одиниці з темпоральними ознаками, що мають повчальний характер. Вони містять у своїй структурі найменування відтинків часу (*χρόνος* рік, *μήνας* місяць) та узагальнюють певні ситуації, але зорієнтовані на хибні, неістинні з логічного погляду судження щодо них: *ανάποδος χρόνος, δεκατρείς μήνες* (важкий рік тривалістю в 13 місяців) Важкий рік довше тягнеться. Перекладним його еквівалентом у російській мові є *Не тем час дорог, что долог, а тем, что короток*; в українській — *Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий*.

В українських фразеологізмах з темпоральними ознаками, як і в грецьких, назви місяців або днів тижня трапляються рідко. Вони зорієнтовані на визначення характеру людини. Так, грецькій ФО *από το Αύγουστο χειμώνα, από το Μάρτη καλοκαίρι* з назвами місяців *серпень* і *березень* відповідає український фразеологізм з найменуванням днів тижня *Скривився, як середа на п'ятницю, Сім п'ятниць (неділь) на тиждень*. Обидва вони характеризують людей, які часто змінюють рішення.

У групі фразеологізмів з темпоральними ознаками також виділяються одиниці, асоційовані із загальними позачасовим уявленням про

час, які мають повчальний характер. До таких належить інтернаціоналізм ο καϋρός εἶναι ο γυατρός, якому в українській мові відповідає перифрастичний переклад *час — найкращий лікар*, у російській *время — лучший лекарь (врач)*. У сучасній українській мові він має ще й кілька відповідників із розмовним забарвленням: *Перемелеться лихо — добре буде; Буде добре, як мине зло; Терпи, козак, горе — будеш пити мед; Діждемо тієї години, що будуть по шелягу дині*.

Одні такі фразеологізми зорієнтовано на висловлювання, що містять вічні істини, вимірювані на осі часу двома координатами *тепер і завжди (час — найкращий лікар)*. Інші — на *тепер і на майбутнє*. Деякі ФО з поведінковими рекомендаціями апелюють до способів перебігу часу, окреслених прислівниками *рано-пізно-ніколи*. До них належать, наприклад, інтернаціональний фразеологізм ὀποῖος πάει ἀργά, φτάνει γρηγορά зі слов'янськими відповідниками рос. *Тише едешь, дальше будешь*, укр. *Помалу їдеш, далі заїдеш, Іди помаленьку, доженеш і стареньку, Поспішай поволі та ὀποῖος βιάζεται, σκοντάφτει рос. *Поспешишь, людей насмьшиши, Не спеши на тот свет, там хороших людей нет*, укр. *Хто спішить, той людей смьшисть, Прудка ріка береги розмиває, Швидка робота, як нагла смерть, Це не так швидко, як на мертвого сорочку шить, Поспішаєш з козами на торг, Де той у Бога великдень, а він уже з крашанками*.*

До цього різновиду ФО входить інтернаціоналізм κάλλιο ἀργά παρά ποτέ рос. *Лучше поздно, чем никогда*, укр. *Не тепер, так у четвер, Прийде коза до воза і скаже «мекеке»*. У названих фразеологізмах роль визначників часу виконують антонімічні за значенням прислівники ἀργά-γρηγορά *поволі — швидко, ἀργά-ποτέ пізно — ніколи* або дієслова βιάζομαι *спішити, σκοντάφτω спотикатися*. До складу декотрих із цих ФО входять назви відтинків часу — ранок, обід: ὀποῖος κοιμάται το πρωί, πεινάει το μεσημέρι (буквально — *хто спить уранці, голодує в обід*). У перефразованих українських відповідниках цього фразеологізму використано антонімічні прислівники *рано-пізно*: *Хто рано встає, тому Бог щастя дає; Хто пізно встає, тому хліба не стає*. В еквівалентних за значенням російських фразеологізмах використано образ ранньої та пізньої пташки: *Ранняя птичка носок утирает, а поздняя глаза продирает*, які виявляють паралелізм з українськими ФО: *Ранняя пташка зубці тербить, а пізня очиці жмурить; Ранняя пташка пшеничку клює, а пізня очки дере; Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки лють*. І в українській, і в російській мовах існує фразеологізм, до складу якого входять прикметник *ранній* та іменник *птаха*: *ранній птах, ранняя пташка, ранняя птичка*, що характеризує метафорично людину, котра рано встає і вже вдосвіта працює.

Паралельні також фразеологізми πῆρε (βρήκε) η μέρα κάποιοῦ στους δρόμους — *їх день застав у дорозі*, що підкреслюють роль дня як часового орієнтира для тих, хто йде, їде, пересувається в дорозі.

У зіставлених мовах трапляються фразеологічні одиниці з темпоральними ознаками, що виражають ту саму ознаку і асоціюються з тими самими образами, які метафорично визначають час. Фразеологізми

української мови на осі виміру часу «початок-кінець» виявляють темпоральні ознаки через окреслення асоціативних зв'язків з сонцем (зоорею, світом, світлом), ранком чи темрявою (вечором, смерканням, ніччю), народженням — смертю, життям — смертю, буттям — небуттям. Властивостями їх стають *білий (цей, сей) світ* як символ земного життя, протиставленого *тому (темному, потойбічному)* загробному існуванню; змінний та незмінний позачасовий і врешті вічний стан.

Ознаки початкових етапів можуть інтенсифікуватися лише в плані посилення, більшого наближення до початку в часі; з *першого разу*, з *перших кроків* — з самого початку або підкреслення цієї часової межі, пор.: *рано* і *рано-вранці*. Їхніми атрибутами стають предмети (в широкому розумінні), сприймані представниками однієї мовної спільноти як носії= метафоричні визначники початкових періодів життя людини (молоко матері, сповиток), її існування (пуп'янок — з самого пуп'янка), як початкова межа свого і чужого світу: *перший кілок*, як першорух у життєвому просторі: з *перших кроків*. Таку роль виконують також деякі абстрактні іменники, наприклад, *черга* як ознака впорядкованості дій: *в першу чергу*.

У фразеологізмах вживаються найменування часових періодів *день, ніч, пора, місяць, роки, вік, покоління людей (з діда-прадіда), рід (з роду-віку)*.

У новогрецькій та українській мовах численні паралельні за змістом і частково за лексичним наповненням ФО, у яких використано найменування відтинків часу, однак, самі фразеологізми належать до поведінкових і час у них має узагальнено-невизначений (найчастіше тривалий) характер: та *χρόνια φέρουσι τη φρόνια* (буквально з роками приходить розсудливість) — *з роками людина мудрішає*.

Рідко у фраземосюжетах використано зоометафори. Наприклад, новогрецька ФО *εκατό χρονών γάϊδαρος περπατάει* апелює до іменника *γάϊδαρος* осел, *εκατό χρονών* у віці ста років, якого життя не навчило враховувати досвід. Його російський відповідник вдається до порівняння з горбатою людиною, яка своєю впертістю схожа на віслюка: *Горбатого могила исправит, а упрямого дубина*. В українському синонімічному ряді еквівалентних за значенням фразеологізмів увагу зосереджено або на образі людини *Горбатого могила виправить*, або зоометафорах, у ролі яких виступають *кіт: Пізно старого kota учить гопки; кішка: З чорної кішки білої не зробиш; або коростяве поросля: Коростяве поросля дарма чесати*.

Прикладом семантичної еквівалентності з іншою, але де в чому подібною основою порівняння можуть бути два фразеологізми, зорієнтовані на вимір максимального віку людини в сто років. У новогрецькій у вищезгаданому фразеологізмі використано зоометафору і названо столітнього віслюка. ФО *η αλεπού εκατό χρονών*, то *αλεπόπουλο το εκατόν δέκα* побудовано на зіставленні столітньої лисиці з лисеням 110 років. В українському відповіднику в ролі дійових осіб виступають курка і яйця — *яйця курей учать*. Отже, греки та українці в названих

фразеологізмах констатують порушення природного циклічного руху за допомогою зіставлення курки, що висиділа курча, з яйцем.

Продовженням цієї дискусії є паралельні фразеологізми, що фіксують безпорадність намагань з'ясувати, що в колі (циклі) двох пов'язаних «величин» є причиною, а що наслідком: η κότα έκανε το αβγό ή το αβγό την κότα — *що було раніше курка чи яйце?* У сучасній розмовній українській мові частотне порівняння гранично тривалого віку людини в сто років. Про розумну, розвинену дитину, що розмірковує подорослому, кажуть: «Ти як столітній дід».

Серед паралельних фразеологічних одиниць з ознаками часу представлено такі, до складу яких увіходять назви відтинків часу на зразок η γηρατειά старість, η αρχή — то τέλος початок — кінець, то έτος, ο χρόνος рік, ο χρόνος, ο καιρός час, η ώρα година, пора, час, уживані у стійких словосполученнях — побажаннях добра: καλή γηρατειά щасливої старості, καλό χρόνο να 'χεις гарного тобі року, και του χρόνου *щоб у наступному році було краще, ніж тепер*, ευτυχές το Νέο Έτος *щасливого Нового року*, ώρα καλή в добрий час, πολλά τα έτη σας *довгих вам років життя*, χρόνια πολλά *многая літа!* та зла: κακή ώρα να τον βρει/ να τον έχει *хай його візьме лиха година*, κακό χρόνο να έχεις *щоб тебе побила лиха (нещаслива) година*, τον κακό σου τον καιρό *хай поб'є тебе чорна година*, ο χρόνος να μη σε βρει *щоб ти здох, бодай би ти й року не прожив*.

Названі ФО упорядковано як антоніми, що здатні згортатися у новогрецькій в композитні слова: η καλοκαιρία гарна погода, η κακοκαιρία негода.

У зіставлюваних мовах ФО, зорієнтовані на лихі побажання, у словниках мають помітки лайливе, зневажливе. Такі фразеологізми порізнному використовують найменування відрізків часу, але в обох мовах у них найпоширеніші іменники η ώρα, що має синонімічні відповідники година, пора, час, та укр. година. У сучасній українській мові більше наповнення властиве фразеологізмам з виразним негативним забарвленням: *бий (побий) його (їх, її) лиха година; бодай (щоб) тебе (їх, його, вас, її) узяла лиха година; лиха година несе (принесла), лихої години, к лихій години*. Деякі з них здатні виражати амбівалентні значення. До таких належать згадані вище, які вживаються також для вираження — перше — мимовільної згоди з чим-небудь або (друге) — захоплення чим-, ким-небудь, здивування з приводу чогось.

Кілька ФО зі словосполученням *лиха година* висловлюють нейтральні твердження: *не візьме (його, її) лиха година* — нічого (з ним, нею) поганого не трапиться, або констатують сумні події: *побила лиха (нещаслива) година* — кого-небудь спіткало лихо, нещастя, *смертна судна година*, даремність зусиль: *на якої лихої години* — навіщо, для чого — з синонімом *на біса*; питання: *яка лиха година (принесла)* — хто? що? прийшов або доброзичливе побажання: *щоб добра година знала*.

Семантичний і структурний паралелізм виявляють декотрі фразеологізми, які вимірюють вік людини роками: укр. *роки беруть своє*, тобто людина старіє, рос. *годы берут свое*, грец. *παίρνουν κάποιον* та *χρόνια*.

Деякі фразеологізми з іменниками *день* і *ніч*, що міряють час поколіннями, іноді підкреслюють подібність або несхожість людей, пов'язаних родинними стосунками: *τα δύο αδέρφια είναι μέρα με τη νύχτα* — *два брати не схожі між собою, як день і ніч*.

Серед паралельних фразеологізмів з темпоральними ознаками трапляються такі, що окреслюють стан людини, спираючись на оцінну характеристику відтинків часу (*дня, білого світу, хвилини*). Наприклад, ряд ФО за *сльзьми (сльозами) світа (світу) білого не бачити; не мати просвітку (нема просвітної години)*, тобто хто-небудь дуже зайнятий; у когось бракує вільного часу, душевного спокою; хто-небудь потрапив у скрутне, безвихідне становище. У їхніх поясненнях стан визначено формулами а) гірко, невтішно плакати, б) тяжко працювати, в) бути заклопотаним, зайнятим.

Натомість близькі до них лексично фразеологізми *бачити (побачити) багато (немало) світу, бачити світи* без частки **не-** фокусують увагу на сприятливих часах, пережитих людиною. У новогрецькій існують такі самі одиниці, пор.: *άσπρη μέρα*, тобто щасливий (білий) день та *μα άσπρη μέρα δεν είδε/ δεν είδαμε άσπρη μέρα* дня не бачила, не бачили білого дня — за клопотами, непосильною щоденною роботою.

Деякі з них переосмислені згідно з усталеними звичаями: *медовий місяць*. Цікаво, що у ФО з семами початку не трапляються визначники точного часу. Слова *година, хвилинка* виражають неозначений початковий стан (з *першої хвилини*). Співвіднесення з поколіннями відбувається теж у найабстрактнішій неозначено-часовій формі (з *віку, малечку, з самого роду*). У поясненнях до них засвідчено словосполучення *від народження, з раннього дитинства, з перших днів*. У фразеологізмах цього різновиду початок асоційовано також з тією частиною доби, що міряється ранком, світанком, днем. У ФО трапляються дієслова *розвиднятися, зоріти*, синонімами яких виступають лексеми *благословлятися, займатися, заходити, зоріти, починатися на день*.

Образами-символами часового перебігу, зокрема його початку, стають назви деяких птахів. Живим годинником для людей з давніх давен (ще до появи Біблії) був півень. Споконвіку людина звіряла час за кукуріканням півня: перше стало сигналом півночі, друге кукурікання — часу задовго до світанку, третє було провісником світанку. Згадаймо принагідно Шевченкові рядки «Ще треті півні не співали/ Ніхто ніде не гомонів». Отож, цей птах «показував час» і ночі, і початку дня.

На основі цих спостережень, оформлених ФО, мабуть, виник пізніший євангелізм «раніше, ніж півень прокричить (прокукурікає)» зі значенням «дуже швидко». Це слова Ісуса Христа, звернені до Петра в останню ніч перед хрещенням: «Ти мене зречешся раніше, ніж півень прокукурікає тричі». У такий спосіб, можливо, відбулося накладання кількох образів часу і переплетення їх у грецькій та слов'янській мовних картинах світу: *πριν αλέκτορα φωνήσαι τρις*. Адже в грецькій міфологічній картині час втілювався в образі бика у вогненному світлокоричневому кольорі. Згадаймо тут образ часу в поезії В. Маяковського:

Наш бык пег./ Медленна лет арба./ Бог наш — бег, / Сердце — наш барабан. Він символізує перебіг часу як зміну дня і ночі (бик у нього *пег*), плин його поет вимірює ще рухом гарби.

Півень — вогняний птах у східних народів, зокрема іранських, серед них і скіфів. Можливо, осмислення його ролі як провісника сонця, світла, ранку доповнило грецькі міфологічні уявлення часу завдяки скіфсько-слов'янським впливам, а також завдяки узагальненню щоденних спостережень. Серед фразеологізмів-паралелізмів зі словом *кури* у зіставлених мовах трапляється одиниця, антонімічна за значенням до розглянутих вище: *Лягати спати з курами*, *отже, дуже рано — κοιτάμαι με τις κότες*.

Зрідка трапляються випадки, коли такі метафоричні часові орієнтири функціонують у складі фразеологізмів, які оцінюють марність надмірних зусиль. Цьому сприяє їхня образна основа. Наприклад, *ΦΟ όλου λαλουίν πολλοί κοκόροι, αρυεί να ζημερώσει* (буквально «там, де співає багато півнів, спізнюється світання») свідчить про те, що вона ґрунтується на уявленні про півня-провісника світанку, дня. Однак цей фразеологізм еквівалентний за значенням українському *багато галасу даремно*, російському *много шума из ничего* і має ще ряд новогрецьких синонімів *όπου ακούς πολλά κεράσια, κράτα και μικρό καλάθι, πολύς θόρυβος για το τίποτα/ πολύ κακό για το τίποτα*. Останній книжного походження і є інтернаціональним. Він відповідає назві твору В. Шекспіра «*Much ado about nothing*».

Непоодинокі в матеріалі дослідження фразеологізми з темпоральними ознаками, що еквівалентні за значенням, але побудовані на різних реаліях. Серед них теж існують ті, що апелюють до найменувань птахів. Такими є грецькі *ΦΟ ένας κούκος δε φέρνει άνοιξη* (буквально — одна зозуля весни не приносить) та *ένας αγκιόνης δε φέρνει την άνοιξη* (буквально — один сич весни не несе). В їхніх українських та російських відповідниках ідея перелітного птаха, що віщує прихід весни, асоційована з ластівкою: *Одна ластівка весни не робить, Одна ласточка не делает весны*. Однак існують й інші одиниці, що, не вдаючись до порівняння з перелітними птахами, виражають те саме (але не буквально!) значення цих фразеологізмів: рос. *Один в поле не воин, Одна головня и в печи гаснет, а две и в чистом поле горят*, укр. *Один у полі не воїн, Де робить купа, не болить біля пупа, Копя переможе й попа*. У них ідеться про людину не стільки в плані часової характеристики її існування, скільки про правила її співжиття з іншими.

Аналіз цих фразеологізмів свідчить про спільну частину характеристик поведінки людей внаслідок порівняння з перелітними птахами і конкретизації діяльності людини. Вона пов'язана з уявленням про перельоти птахів зграями, а не поодинокі. *ΦΟ* теж підкреслюють користь спільних дій-зусиль, що стократ сильніші від дій індивідуума. Існують й інші *ΦΟ* з орнітометафорами, які виражають часові ознаки, апелюючи до найменувань птахів. Зокрема, в українській *перша ластівка*, в російській *первая ласточка* виражають значення «початковий у появі чого-небудь».

У зіставлюваних мовах трапляються фразеологізми з часовими ознаками, які апелюють до пір року. Ці назви метафоризуються і стають визначниками віку людини, утворюючи паралелізми. Грецький фразеологізм *είναι στο φθινόπωρο της ζωής* характеризує людину літнього віку. В українській поетичній картині світу теж використовується образ осені для характеристики поважного віку людини. Згадаймо «Літа на осінь повернули, / Пливуть в осінній хмурості».

Деякі фразеологізми в мовах зіставлення виявляють паралелізм асоціації раннього віку людини з матір'ю, материнським молоком. У пояснювальних частинах таких фразеологізмів у словниках засвідчено формули «дуже молодий, неосвідчений», пор.: *το στόμα του ακόμα μυρίζει το γάλα*, укр. *ще материнське молоко на губах (коло губів, під вусами) не обсохло (не висохло), молоко на губах у когось, губи в молоці в когось*, рос. *молоко на губах не обсохло*. На вимір часу поколіннями людей, зокрема з малечку, зорієнтовано семантично еквівалентні фразеологізми, виниклі на основі метафоричного переосмислення предметів, використовуваних з раннього дитинства: *από τα παιδικά χρόνια*, що служать їхніми розпізнаваними всіма атрибутами. Це укр. *сповиток*, рос. *пеленки*, грец. *σπάργανα*, об'єднувані спільним значенням «від народження»: укр.. *з віку, з малечку, від (самого) роду*, рос. *отроду, отродясь, с детства* та укр. *зі сповитка*, рос. *с пеленок*, грец. *από τα σπάργανα*. Грецькому фразеологізму відповідає український *в сповитку*, тобто у віці немовляти: *Η επιχείρηση βρίσκεται ακόμα στα σπάργανα τώρα οργανώνεται* — Підприємство перебуває на початковій стадії, зараз організовується.

Низка цих фразеологізмів спеціалізується на підкресленні дуже раннього віку за допомогою займенника *самий*: укр. *з самого сповитка*, рос. *с самых пеленок*. Його уможливує також використання метафор-порівнянь, найменованих грецьким іменником *η κοιλιά* живіт: *απ' την κοιλιά της μητέρας του φαίνόταν πως θα γίνει ταραξίας* (буквально — уже з черева матері було видно, що з нього вийде розбишака). В українському відповіднику цього грецького фразеологізму з *пуп'янка* іменник *пуп'янок* (порівняно зародження квітки зі з'явленням дитини): *Природою й мені / Із пуп'янка веселий вік судився* (Ф. Шіллер, перекл. М. Лукаша); *З пуп'яночка сирота, Захарко поневірявся по наймах* (А. Кримський).

Серед паралельних фразеологізмів представлено одиниці, що вказують на кінець життя людини, спираючись на асоціації, пов'язані зі смертю, образом небіжчика, звичаєм його поховання. Український фразеологізм *стояти однією (двома) ногами в могилі* окреслює наближення смерті. Ряд еквівалентних йому синонімів у сучасній українській мові численний. У поясненнях до них частотні формули «бути близьким до смерті»: *стояти на божій дорозі, лишати світ, не жилиць на цьому світі*; «перебувати в дуже тяжкому стані»: *стояти над безоднею (край безодні), стояти над могилою*; «перебувати в стані повного виснаження, на грані смерті»: *лежати на смертному ложі, розм. дихати на ладан*. У грецькій мові їм еквівалентна *ΦΟ στέκομαι με το ένα πόδι στον*

τάφο/ στο λάκκο (в ній використано іменники *могила, яма*). В українському фразеологізмі *дихати на ладан* близькість смерті асоціюється з ладаном, використовуваним під час відспівування небіжчика. В еквівалентному йому за значенням грецькому *μυρίζει χωματίλα* ця близькість увиразнена запахом сирої землі. Семантику цього фразеологізму адекватно передає грецький композит *ετοίμοθανάτος* — готовий померти. Цікаво, що в сучасній українській мові на асоціації з сирою землею ґрунтується семантика фразеологізмів зі значенням «померти»: *повінчатися з сирою землею, піти в землю*. Факт смерті метафорично констатують паралельні фразеологізми: *ο θάνατος τον βρήκε στον ύπνο* — померти ві сні, *κλείνω κάποιου τα μάτια* — закривати очі (померлому), *μας άφησε χρόνους* — він велів довго жити (тобто помер).

Семантичний паралелізм виявляють деякі книжні фразеологізми зі словом *подих*, що виникли як перекладні кальки грецького *πνέω та λοίσθηα* — укр. *до останнього подиху*, рос. *быть при последнем издыхании*, — кінчатися, відходити; *до последнего издыхания* — до самої смерті. У російській та новогрецькій вони зберігають відтінок книжності, в українській мові набирають розмовного забарвлення.

Чимало фразеологізмів, які вказують на кінець існування людини зі словами *могила та смерть*, підтверджують паралелізм використання їх як основи метафори. Одні з них підкреслюють тривалість життя *до гробу, до гробової дошки, до домовини*, інші — близькість до кінця життя: *у час останній, остання смертна година*, тобто грань між життям і смертю, *είναι για θάνατο* (про хворого)/ *σώθηκαν οι μέρες του* йому лишилися лічені дні (жити) *бути при смерті*; припинення існування людини: *σιра могила узяла (прийняла)*, тобто хтось помер, *до самої могили*.

Повний лексичний і семантичний паралелізм виявляють новогрецький та український фразеологізми *η ζωή κρέμεται από μια τρίχα* — *висіти на волосині (волосинці) від смерті* — бути у великій небезпеці, життя під загрозою смерті.

Аналізовані фразеологізми можуть окреслювати характер людини: укр. *і могила не виправить/ горбатого могила виправить*, рос. *горбатого могила исправит*, грец. *ο τάφος θα τον ισιώσει*. Вони підкреслюють невинність кого-небудь у чомусь основному.

Водночас помітний паралелізм уживання цих слів у переносному значенні як виразників характеру людини: *και νεκρούς ανασταίνει* — про когось, хто має здатність воскресити, повернути до життя мертвого. Цей фразеологізм має біблійне коріння. Згадаймо сюжет, коли Христос оживляє Лазаря. Йому відповідають український фразеологізм *і мертвого (мертвих) розвеселить*, рос. *и мертвого оживит* — про веселу, дотепну, жартівливу людину. Вони характеризують також психологічний: *μισώ κάποιου μέχρι θανάτου* — *ненавидіти когось до смерті* або фізичний стан людини: *бути між життям і смертю* — *είμαι μεταξύ ζωής ή θανάτου, боротися не на життя, а на смерть*, тобто не жаліючи сил, не боячись за своє існування, рос. *не на жизнь, а на смерть*, грец. *μάχομαι μέχρι θανάτου/ η πάλη μέχρι θανάτου*.

Синонімічні поля фразеологізмів у кожній мові дозволяють порівнювати їх з мікросюжетами текстів на ту саму тему. За наявності семантичного паралелізму між такими фразеологізмами в різних мовах можна твердити про мандрівні фраземосюжети. Серед них поширені фразеологізми-біблеїзми: εἶναι στο νεκροκρέβατο — лежати на смертному ложі. До них належать українські та новогрецькі ФО, які визначають часові орієнтири щодо релігійних свят і святих православної церкви. Наприклад, укр. ФО *не все коту (котові) масниця*, тобто закінчилося для когось безтурботне, веселе, привільне життя; не завжди кому-небудь щастить, не завжди свято відповідають новогрецькі κάθε μέρα δεν εἶναι τ' Αἱ-Γιαννιού/ Πασχαλιά буквально «не щодня буває день Святого Іоанна (Предтечі й Святителя)» або «не щодня буває Великдень».

Тенденцію до орозмовлення біблеїзмів у фразеологізмах з темпоральними ознаками у двох зіставляваних мовах підтверджують одиниці з назвами великих християнських свят. Зокрема, відомий фразеологізм κάθε πράγμα στην ώρα του — *Усьому свій час* у грецькій продовжено кількома словосполученнями. Серед них κί' αυγά κόκκινα το Πάσχα (буквально крашанки на Великдень). У ньому використано назви яєць, котрі фарбують на Великдень, які утворюють у новогрецькій синонімічний ряд κόκκινο/ πασχαλινό/ λαμπριατικό αβγό червоне/ великодне /пасхальне яйце.

Фразеологізм κάθε μέρα δεν εἶναι Πάσχα відтворюється українським *Раз у рік Великдень / Не кожного дня Великдень*.

Цікавим прикладом семантичного паралелізму слів τάφος та могила у фразеологізмах трьох зіставляваних мов є використання їх для характеристик людини, що вміє мовчати і не видавати таємниць. Пор. він — могила, тобто буде мовчати, *проковтне (затягне) язика / не випустить і пари з вуст, як води в рот набере, ні гу-гу, і рота не розкриє* та новогрецьке δεν του ξεφεύγει λέξη εἶναι τάφος/ και για ό,τι είπαμε, μεῖνε ήσυχος: εἶμαι τάφος — буквально: і про те, що ми сказали, будь спокійний, я — могила, тобто мовчатиму.

Звертає на себе увагу використання фразеологічних одиниць, у яких іменники зі значенням відрізків часу поєднуються в обох мовах з перехідними дієсловами, що вказують на них як на об'єкти прямої дії. Їм властивий семантичний і лексичний паралелізм: χάνω χρόνο витрачати час (даремно), σκοτώνω την ώρα (μου, σου та ін.) — убивати час, περνώ τον καιρό μου проводити час.

У деяких фразеологізмах обох мов ще відчутне міфічне уявлення про час, пов'язане з богом часу Кроносом, який так хотів вічно правити світом, що ковтав своїх дітей, щоб вони не повторили його вчинок і не скинули його з неба, як він свого батька Урана. У грецькій існують вирази τρώω την ώρα μου (буквально їм свій час) — витрачаю свій час та κάτι τρώει/ θέλει/ παίρνω ώρες. Йому відповідає українська ФО — щось з'їдає, забирає багато часу.

Лексично і семантично подібні фразеологізми, що констатують актуальність / неактуальність, вчасність дій, процесу з іменниками ώρα

рідше *καιρός* час, пора, година: *κάτι δεν είναι της ώρας* щось не на часі, не час, *είναι ώρα να...* πηγαίνουμε час іти, *είναι ώρα για μάθημα/ για διάλειμμα* час для уроку/ перерви. Згадаймо Франкові рядки *Вставай, хто живий,/ В кого думка постала, / Година для праці настала*.

Фразеологізми *στην ώρα* (μου, σου та ін.) — у свій час, свого часу орієнтують на час у минулому та в майбутньому — коли необхідно буде в майбутньому.

У зіставлених мовах лексичний, структурний та семантичний паралелізм виявляє ФО *σήμαινε η ώρα час пробив /ударив / приспів* — пора умирати комусь. Однак вона має ще й інші оптимістичніші значення: хто-небудь матиме успіх; настав час, що є сигналом для чого-небудь.

У християнських молитвах або й у розмовній мові під їхнім впливом звучать деякі побажання з найменуваннями віку вічного, вічності, грец. *αίωνας, αιώνιος, αιωνιότητα*: *και νυν και μέχρι του αιώνος* на віки вічні, *στον αιώνα τον άπαντα* назавжди, навічно; *εις τους αιώνας των αιώνων* на віки віків. Серед них метафори ФО *ανεχώρησε εις τας αιωνίους μονάς* піти на той світ, *κερδίζω αιωνιότητα* заслужити вічного спасіння, вічності. У зіставлених мовах стали хрестоматійними книжні фразеологізми *αίωνιος ύπνος* вічний сон, *αίωνια ανάπαυση* вічний спокій, *αίωνιο σκοτάδι* вічна тьма, *αίωνια/ μεταθανάτια/ άλλη/ μελλούσα ζωή* вічне (посмертне /інше/ майбутнє життя, які характеризують життя після смерті й особливо життя в раю.

Плин часу за фразеологічними параметрами піддається таким вимірам, як *мить, хвилинка, година, ранок-вечір, день, ніч, місяць, рік, початок-кінець, віки*. У зіставлених мовах є клішовані фразеологічні вирази такого часу: *για μια στιγμή* на одну мить, *από στιγμή σε στιγμή* з хвилини на хвилину, *σε μια ώρα* через годину, *από ώρα σε ώρα* з години на годину, *ώρες, ώρες* іноді, часом, *όλη την ώρα* цілу годину, рос. *битый час*, *ολόκληρη ώρα* весь час, *κατά καιρούς* у різний час, *για πολύν καιρό* надовго, *από μέρα σε μέρα* день у день, *зо дня на день*, *σε μια μέρα/ μέρα παρά μέρα* через день, *αυτές τις μέρες* цими днями, *από το πρωί ως το βράδυ* з ранку до вечора, *από το βράδυ ως το πρωί* звечора до рання (ранку), цілу ніч.

Цікаво, що починаючи з довших відтинків часу, наприклад місяця, і далі, таких клішованих ФО стає менше: *από μήνα σε μήνα* щомісячно, *з місяця в місяць*, *ο μήνας μπαίνει, ο μήνας βγαίνει* час *летить / не встигнеш оглянутися, як...* / *місяця як не бувало*, *από χρόνο σε χρόνο* з року в рік, *από καιρό σε καιρό* час від часу, *από την αρχή μέχρι το τέλος* від початку до кінця, *κατά διάλειμμα* часом (ο *καιρός* θα είναι *κατά διάλειμμα νεφέλωδης* — з метеоповідомлення *часом туман*).

У семантичному просторі фразеологізмів, що ґрунтуються на визначенні поведінки людини, виявленої в русі, є паралельні за змістом і за метафорами одиниці. Вони асоціюються зі швидким / повільним рухом, отже, містять ознаки часу. Серед них *παίρνω τα πόδια στους ώμους* брати ноги на плечі, тобто швидко тікати. У фразеологізмах сучасної української мови до вираження цього значення залучені й інші

дієслова руху із вказівкою засобу його виконання (це ноги, п'яти): *п'ятами нахивати* або словосполученням дієслів *давати (дати)* з іменниками, що містять семи руху: *давати тягу, драла, дмухала* чи стимули до нього, вираженні іменниками: *давати волю ногам* або дієсловом *дати ногам знати*.

В антонімічних за значенням ФО з ідеєю повільного руху теж трапляються паралельні фразеологізми, що виражають стан людини, спираючись на дієслова руху: *μόλις σέρνω та πόδια ледве (насилу) тягнути (волочити) ноги, μόλις κινούμαι ледве рухатися, κινούμαι σαν τη χελώνα/ με ρυθμούς χελώνας повзти мов черепаха*.

У розглянутих фразеологізмах часова зміна постає як миттєва, тривала, раптова, несподівана, періодична, повторювана. Поле у їхніх пояснювальних частинах охоплює лексеми *στιγμιαίος* миттєвий, *ωριαίος* годинний, *συνεχής* постійний, *διαρκής* тривалий, *αδιάκοπος* неперервний, *αδιάλειπτος* безперервний, довгий, *παντοτικός* завсідний, рос. *всегдашний*, *αιώνιος* вічний, *προσωρινός* тимчасовий, минуший, нетривкий, *недовгочасний*, *πρόσκαιρος* тимчасовий, перехідний, *παροδικός* короткочасний, *περαστικός* минуший, *εφήμερος* одnodенний, швидкоплинний, *καθημερινός* буденний, повсякденний, щоденний.

Однак над усім цим стоїть усвідомлення того, що *час минає, часу не вернеш* — *ο χρόνος που περνάει, πίσω δε γυρνάει*. Кругообіг вічний і за час свого існування людина має змогу лише подумки повернутися у минуле, вона є або може *відійти (nimiti)* у минуле, в небуття, у вічність — *έφυγε από τη ζωή*.

Палітра часових ознак, виражених фразеологізмами, значно яскравіша від тієї, яка змодельована словотвірними або лексико-словотвірними категоріями, наприклад прикметників, за якими закріплені певні мовні засоби їх вираження. Аналізовані фразеологізми оцінюють час з погляду його змін і у вимірах його сталості. У них представлено часові орієнтири у минулому-теперішньому, в майбутньому. Однак є серед них і такі, як *інколи, іноді, коли-не-коли, завжди-назавжди, ніколи, ніколи, рано-пізно, швидко-повільно, тимчасово-вічно, навічно, навіки, раптово-поступово*.

Словотвірні категорії прикметників упорядковують темпоральні ознаки з обмеженнями, які накладають твірні основи певної семантики на сполучуваність з універсальними за значеннями суфіксами загальної відносності або з багатозначними префіксами. Лексико-словотвірна категорія темпоральності має набагато різноманітнішу та численнішу множину основ, призначених виражати часові ознаки і бути їхніми носіями порівняно з афіксами.

Фразеологізми розширюють поле темпоральності насамперед завдяки семантичному способу словотворення, який опирається на асоціативне мислення і вдається до порівнянь та метафор. Він зорієнтований на образний світ уявлень людини, на її умосяжне осмислення дійсності в часі та активізацію емоційно-оцінного потенціалу мови.

Отож, він наближує до людини реальність у всіх проявах природного, фізичного, фізіологічного, міфологічного, релігійного та історичного часу, забезпечуючи її часовими орієнтирами і своїми точками відліку.

У ділянці мовних картин світу, вимірюваної фразеологізмами сучасних мов, співіснують міфічні уявлення про час, у яких знаходить місце час Хроноса (Кроноса), згодом замінений часом Зевса, дохристиянського і християнського періодів, наївні, усні й книжні, біблійні та інші його виразники.

Фразеологічний вимір часу зосереджує в собі різні його вектори. З одного боку, він зорієнтований на головну вісь — вічного, природного часу, асоційованого зі змінами пір року на Землі, дня і ночі, тобто з певними його циклами. З другого, він нарощує на ній орієнтири фізіологічного лінійного часу, пов'язаного з народженням і смертю людини, важливими для неї упродовж життя подіями (весіллям, операціями, навчанням і т. ін.), історичного часу в житті людини і суспільства (війни, перемир'я, революції тощо). Фразеологізми співвідносять час з релігійними святами (Масницею, Різдом, Великоднем). Образна основа, мовні засоби їх вираження допомагають конкретизувати часові ознаки, співвіднести їх з певними точками відліку як у лінійно спрямованому русі часу з минулого в майбутнє, так і в певних повторюваних життєвих циклах, у кругообігу природи, у щоденному перебігу дій та подій і в релігійному осмисленні [пор. класифікації часу 1: 53–54; 8: 66–98; 7: 87–98 та ін.].

Часові обрії, окреслювані багатьма фразеологізмами, схожі між собою у двох зіставлюваних мовах, а в обох них вони близькі поетичним картинам світу. Згадаймо Шевченкове:

<i>І світає, і смеркає, День божий минає. І знову люд потомлений, І все спочиває.</i>	<i>Тільки я, мов окаянный, І день, і ніч плачу На розпутті велелюднім І ніхто не бачить, і не чує.</i>
---	--

Тут природні (вічні) цикли часу зіставлено з коротким часом життя людини як часточки часу всього людю, тобто вічного.

Близькі вони й науковим картинам світу, де за Платоном і Аристотелем *Все тече, все змінюється і В ту саму річку двічі не зайти* [24: 237–256]. Однак це тема іншої розвідки, що вимагає своїх вимірів часу.

1. Арутюнова Н.Д. Время: модели и метафоры. — М., Наука, 1997. — 195 с.
2. Белецкий А.А. Из наблюдений над морской лексикой венгерского языка // А.О. Білецький. Вибрані праці. К.: Видав. дім Дмитра Бураго, 2012. С. 159–163.
3. Бондарко А.В. Темпоральность // А.В. Бондарко. Теория функциональной грамматики. — Л.: Наука, 1997. — 197 с.
4. БРГС Большой русско-греческий словарь: У 2 т. Λογοθέτης Κ. Μεγάλο Ρωσο-Ελληνικό Λεξικό: σε δύο τόμους. — Αθήνα, 1987.
5. Грецук В. Український відприкметниковий словотвір. — Івано-Франківськ: Плай, 1995. — 225 с.

6. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 332 с.
7. Загнітко А.П. Основні текстові категорії: закономірності вияву // Лінгвістика тексту. — Донецьк, ДонНУ, 2006. — 288 с.
8. Кандрашина Е.Ю. та ін. Представление знаний о времени и пространстве в интеллектуальных системах / За ред. Д.А.Поспелова. — М.: Наука, 1989. — С. 66–98.
9. Катлинская Л.П. Толковый словарь новых слов и значений русского языка. — М., АСТ: Астрель, 2008. — 380 с.
10. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. — К.: Видав. дім Дмитра Бурого, 2008. — 334 с.
11. Клименко Н.Ф. Основоскладання у процесах номінації східнослов'янських мов (у зіставленні з новогрецькою та німецькою) // Слов'янські обрії. Вип. 6, ч.1. Мовознавство. — К., 2013. — С. 260–281.
12. Колоїз Ж.В. Тлумачно-словотвірний словник оказіоналізмів. — Кривий Ріг, 2003. — 168 с.
13. Млодзинський Г. Практичний російсько-український словник приказок. За ред. М. Йогансена. — К., 2009. — 291 с.
14. НРС — Хориков И.П., Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь. — М., 1982. — 654 с.
15. НУС — Новогрецько-український словник. — К.: Українська енциклопедія, 2005. — 429 с.
16. Прислів'я та приказки. Природа. Господарська діяльність // Упоряд. М.М. Пазяк. — К.: Наук. думка, 1989.
17. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру // Упоряд. Пазяк М.М. — К.: Наук. думка, 1990.
18. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми // Упоряд. Пазяк М.М. — К.: Наук. думка, 1981.
19. РУС — Російсько-український словник: У 3 т. — К., 1968.
20. ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1950–1965.
21. СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К.: Наук. думка, 1070–1980.
22. УНС — Українсько-новогрецький слоник. — К.: Українська енциклопедія, 2008. — 533 с.
23. ФСУМ — Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. — К.: Наук. думка, 1993.
24. Янарас Хр. Час і призначення // Нерозривна філософія. — К.: Основи, 2001. — 314 с.
25. Αδάμ Λ. Η μαγική γλώσσα των Ελλήνων (εννοιολογική κατηγοριοποίηση των ελληνικών ιδιωματικών φράσεων). — Αθήνα: Εκδ. Γεωργιάδη, 2003. — 467 с.
26. Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. — Αθήνα, 2005. — 1709 с.

Статтю отримано 27.02.2014.

Nina Klymenko

Kyiv

PHRASEOLOGICAL UNITS AS TIME MARKERS: PARALLELS AND DIFFERENCES IN UKRAINIAN AND MODERN GREEK

The article describes the system of semantic variants of the category of temporality on the basis of the grid of temporary features conveyed by phraseological units. Unity of features peculiar to derivatives built by means of affixation, composition, word composition is typical of such a grid. It can also realize its meanings, as *beginning* — *ending*, *sometimes (at times)*, *once*, *always* — *never*. The study of parallel phraseological units has shown their primary orientation towards the idea of a human image-bearing world.

Key words: the category of time, contrastive phraseology, way of word-building, subject of phraseological units, parallelism of phraseological units.

УДК 811.161.2:81'373.613

Марія Брус

м. Івано-Франківськ

ФЕМІНІТИВИ-ГРЕЦИЗМИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню історії фемінітивів грецького походження на українському ґрунті. У ній розглянуто мовні й позамовні фактори проникнення грецизмів до лексики української мови в різні історичні періоди. Звернуто особливу увагу на частку фемінітивів-грецизмів серед фемінітивів кожної історичної доби. Проаналізовано особливості фемінітивів грецького походження з урахуванням усіх історичних періодів (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського та сучасного українського).

Ключові слова: фемінітиви-грецизми, історія української мови.

Фемінітивна підсистема української мови як сукупність іменників зі значенням особи жіночої статі, що перебувають у постійних закономірних відношеннях і зв'язках між собою [3: 18], безперервно розвивається. Еволюцію такої лексичної підсистеми забезпечують процеси вдосконалення, збагачення й оновлення її структурного складу. Кількісний склад цієї підсистеми містить понад п'ять тисяч слів [6: 67] і представлений похідними й непохідними словами, де похідні переважають над непохідними і поділяються на питомі й іншомовні [3: 18]. Фемінітиви української мови загалом чи як власне українські найменування вже проаналізовано в синхронному й діахронному аспектах [2; 5; 6], проте запозичені загальні назви жінок ще не ставали самостійним об'єктом досліджень, тим більше не розглянуто й не потрактовано окремо поняття *запозичені фемінітиви*, що є сьогодні необмеженим полем для лінгвістичних студій.

Особливу групу запозичень у фемінітивній підсистемі української мови становлять грецизми. Історія цієї

© М.П. БРУС, 2014

групи іншомовних лексичних одиниць є тривалою і протяжною на українському ґрунті — від спільнослов'янської епохи дотепер. Вхідження її до української мови зумовлювали мовні й позамовні фактори, воно було неоднаковим у різні історичні періоди через різні політичні, культурні, релігійні й інші відносини з еллінським світом. Отож вливання фемінітивів-грецизмів до українського лексикону великою мірою залежало від екстралінгвальних чинників. Перші грецизми були відомі слов'янам, і зокрема українцям, приблизно з кінця праслов'янської доби (*корабель, церква, хрест*), унаслідок запозичення грецької мови, пізнання грецької культури, поширення християнської віри, тобто під час еллінського впливу ще до виникнення писемності в східних слов'ян, становлення державного життя й офіційного хрещення Русі, але християнський лексикон слов'ян формувався не тільки під грецьким впливом, а й латинським [11: 43-46; 15: 410-412]. А перші загальні назви жінок грецького походження стали відомі східним слов'янам лише з X ст., із часу поширення старослов'янської як першої літературно-писемної мови у слов'ян, що стала активним і могутнім провідником грецьких слів до лексикону слов'янських мов. Отже, перші грецизми проникали на український ґрунт безпосередньо з грецької мови або опосередковано під впливом старослов'янської мови.

Процеси запозичення, адаптування, використання грецизмів упродовж усієї історії розвитку української мови були неоднаковими, тому поняттям *фемінітиви-грецизми* охоплено різні за процесом виникнення і формування підгрупи слів: переклади грецьких загальних назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця, сивіла, амазонка*), грецизми, утворені під старослов'янським впливом (*богоотроковиця, богородицелница*), грецизми, сформовані через посередництво інших мов, фемінітиви з грецькими мовними елементами (коренями, основами, префіксами, суфіксами) (*акробатка, аристократка, бандуристка, гімнастка, ідіотка, корифейка, епіграфістка*). А за часом запозичення фемінітиви-грецизми так само поділено на чотири групи: запозичення XI–XV ст., запозичення XVI–XVII ст., запозичення XVIII–XIX ст. і запозичення XX–XXI ст. Перші дві групи сформувалися ще в киеворуську добу і використовувалися в давньоукраїнській і староукраїнській мовах, а до сьогодні збереглися в пасивному лексиконі як застарілі або як вузькоспеціалізовані слова (*Богоматір, мирноносиця, приснодіва, великомучениця*). Наступні дві підгрупи — це в основному запозичення нової і сучасної доби, що невеликою мірою дотепер поповнюють нові слова. Кожного історичного періоду до лексикону української мови вливалася неоднакова кількість фемінітивів-грецизмів, проте основна їхня маса увійшла до українського словника в староукраїнській і новий українській період. А з виділених підгруп фемінітивів-грецизмів найменше українській мові було відомо за всю історію її розвитку безпосередніх грецьких запозичень, або кальок. Більшою мірою запозичено і сформовано фемінітивів-грецизмів під впливом старослов'янської та

інших мов. А найбільшу кількість становлять ті фемінітиви, що виникли на власне українському ґрунті за допомогою грецьких мовних елементів, за якими відповідні назви жінок так само можна зарахувати до фемінітивів-грецизмів.

Для української мови XI–XV століть характерним було активне творення фемінітивів під впливом старослов'янської мови або зі старослов'янськими мовними особливостями. А такі фемінітиви могли відображати й певні грецькі мовні риси, проникнення на український ґрунт грецьких мовних елементів. Від найдавніших дописемних часів до християнізації східнослов'янських земель українці не мали прямих контактів з візантійською культурою, всі грецькі впливи йшли переважно через південнослов'янські народи і, зокрема, через першу писемну староболгарську мову [11: 51], тому й у лексиці давньоукраїнської мови відобразилося досить мало фемінітивів грецького походження. Оскільки грецькі запозичення мали переважно церковно-релігійний характер, то й перші фемінітиви грецького походження — це були в основному назви Божої Матері та поодинокі назви інших осіб жіночої статі. Наприклад, першим грецьким запозиченням, або калькою з грецької мови можна вважати слово *Богородиця* [1: 137; 29 I: 183], що сприймається сьогодні як складне слово церковнослов'янського походження [23 II: 146]. За аналогією до слова *Богородиця* в старослов'янській мові чи під старослов'янським впливом виникли інші складені назви Божої Матері з першою частиною *бого-* (*Богомати, Богоотроковица, Богородителка, Богородителница*) [23 II: 141, 145, 146], що відобразили характерний для грецької і церковнослов'янської мов процес складання основ. Деякі слова кваліфікували як кальки з грецької мови так само, як і слово *Богородиця*, наприклад, *Богоотроковица* [1: 137]. Отож визначити походження вказаних фемінітивів (грецьке чи старослов'янське) важко через те, що найдавніші грецькі запозичення зазнали більших фонетичних і морфологічних змін, ніж новіші [19: 78]. Але незважаючи на первинне джерело виникнення (грецьке чи старослов'янське), вони збереглися дотепер як церковнослов'янізми, бо відобразили книжні церковнослов'янські риси, набрали відповідного вигляду на українському ґрунті і належать сьогодні до пасивного застарілого лексикону.

Церковнослов'янізми становили основну частину фемінікону української мови XI–XV століть, охоплюючи переважно складні слова й іменники на *-ниц-а, -иц-а* [5]. А за процесом творення чи за різними мовними ознаками вони так само могли сягати грецької мови, як і попередні слова. Зокрема, до грецького джерела можуть відсилати насамперед складні слова на зразок *благовѣстьница, боголюбица, вѣлхвотробица, чародѣница* [20 I: 174, 259; II: 164; III: 367], *единемужица, иночадьница, лиходѣльница, пустынелюбица, чрѣвовѣльшьвница* [26 I: 811, 1145; II: 28, 1733; III: 1560]. Учені зазначали, що завдяки впливу грецької мовної стихії на мову перекладачів лексичний фонд киеворуського

періоду збагатився насамперед складеними словами, у яких складники мали різне частиномовне вираження і відповідали навіть грецьким оригіналам [11: 235–236, 240–243]. А в їхніх працях за виділеними складними словами, за зіставленням із ними можна вбачати грецькі мовні риси і в багатьох складених фемінітивах (*благопутъница, любовдѣица, мирносица*). Та можна віднайти серед аналізованих грецизмів навіть поодинокі складені фемінітиви як грецькі кальки, наприклад: *мужелюбица* [11: 241]. Значно більше в киеворуський період засвідчено суфіксальних церковнослов'янізмів на *-ниця-а, -иц-а*, що так само можна б уважати словами грецького походження, зокрема *блудъница, губительница, жьрица, зеленница, кърчьмъница, милостьница, мученица* [20 I: 237; II: 402; III: 273, 367; IV: 374, 532; V: 46–47], *въздържальница, въльшьбъница, държальница, дѣлательница, игранъница, именица, отроковица, плѣньница, податьница, помощъница, родительница, роскошьница* [26 I: 355, 774, 785, 1020, 1093; II: 763, 977, 1031, 1166; III: 132, 166]. Але до грецизмів з упевненістю можна зараховувати суфіксальні фемінітиви хіба що за грецькими мовними елементами (основами, префіксами, суфіксами) і з покликанням на відомі сьогоденні праці про грецькі запозичення. Наприклад, до грецьких запозичень киеворуського періоду мовознавці зараховують окремі маскулінативи *астрологъ, риторъ, философъ, мнихъ, калугеръ, игумень, предатель, благодѣтель*, префікси *без-, со- (съ-), на-, об-, по-, под-, при-, про-, пре-, у-* (в абстрактних іменниках) [11: 51–105, 237–240], що простежуються і в структурі деяких фемінітивів, напр.: *благодѣтельница, наузьница* [20, I: 184; V: 207], *игуменья, обрученица, съвьръстъница, съпружьница* [26 I: 1022; II: 549; III: 670, 807]. Отож українській мові XI–XV були відомі поодинокі фемінітиви, перекладені з грецької мови (*Богородиця, богоотроковица, мужелюбица*), і дещо більше сформованих за аналогією до грецьких кальок та внаслідок старослов'янського впливу для надання тогочасній писемній мові високого книжного характеру (*дѣлальница, заступница, кърмительница, пущеница, ремствъница, служъница*) і для відображення тогочасного церковно-релігійного життя (*Богомати, приснодѣва, проповѣдъница, пророчица, проскурница, черница, черноризица*).

В українській мові XVI–XVII ст. активізувалося й посилювалося творення фемінітивів за допомогою грецьких мовних елементів. До неї увійшли майже всі фемінітиви грецького походження з попередніх часів та новоутворені за аналогією до грецьких кальок, активно вживаних у староукраїнських пам'ятках і які могли ставати взірцями для творення нових слів (*владичица, мученица, волшебница*). Зокрема, за аналогією до грецьких чи церковнослов'янських складних слів на староукраїнському ґрунті постали й інші складні фемінітиви, наприклад: *близнятородица, вѣнципродавница, раболюбителница, самохвалница, стихотворница, селостроителница* [13: 207, 379, 252, 296, 319, 413]. Порівняно з попередніми століттями значно збільшилася кількість суфіксальних фемінітивів, мотивованих грецькими маскулінативами або словами

з грецькими мовними елементами. Насамперед привертають увагу фемінітиви з префіксами *без-*, *воз-*, *из-*, *ис-*, *на-*, *под-*, *пре-(пред-)*, *при-*, *со-*, *у-*, утворені від аналогічних похідних афіксальних маскулінативів, наприклад: *безстудница* [30: 79], *возбудителница*, *изгнательница*, *истребителница* [13: 134, 189, 156], *навадница*, *нарекалница*, *насиловница* [14: 68, 174, 99], *подложница*, *предстательница*, *присѣделница*, *сопросителница*, *увѣщательница*, *укротителница* [13: 304, 86, 71, 132, 311, 170]. Продуктивними стали фемінітиви, мотивовані маскулінативами на *-тель*, наприклад: *здателница*, *извѣстителница*, *исправителница*, *ласкателница*, *ловителница*, *обавателница*, *отмстителница*, *побѣдителница*, *повелителница*, *поносителница*, *правителница*, *пустошителница*, *смотрителница*, *стяжательница*, *творителница*, *хранителница* [13: 197, 180, 177, 300, 409, 324, 416, 412, 227, 190, 347, 321, 376, 322, 146, 370]. Аналізовані фемінітиви можна тільки умовно зарахувати до слів грецького походження за наявністю в їхній будові кількох основ чи певних мовних елементів, натомість фемінітиви, мотивовані грецькими маскулінативами, можна з упевненістю вважати грецизмами. У ролі твірної бази для таких фемінітивів виступали й далі переважно слова церковно-релігійного характеру, наприклад: *дѣвѣчича*, *египтянка*, *католичка* [23 VIII: 244; IX: 57; XIV: 63], *мнишка*, *монаха*, *инокиня* (ЛБ, 48), *єретичка*, *игуменія*, *паламарка*, *попадиѧ*, *протопопиха*, *скимница*, *хрестѣянка*, *черница* [9]. І навіть виявлено одну грецьку кальку зі значенням особи жіночої статі — *сивіла*. Попри те, що в XVI–XVII ст. із запровадженням грецької мови в навчальні заклади поширилися нові грецькі запозичення (суспільно-політичні, наукові, технічні, культурні, мистецькі, спортивні й інші), фемінітивів, мотивованих такими основами, в той час не зафіксовано. І в цілому досліджувані фемінітиви староукраїнської доби XVI–XVII ст. можна окреслити як слова, мотивовані маскулінативами грецького походження (*игуменя*, *єпископья*, *грекиня*), та слова, сформовані шляхом основоскладання і суфіксації за допомогою мовних елементів, які можна зарахувати до грецизмів (*балвохвалца*, *великомученица*, *всегдадѣва*, *двоєсловница*, *любительница*, *навѣтница*, *наслідовница*, *питательница*, *потикательница*, *споспѣшница*).

Українська мова XVIII–XIX ст. не мала особливих змін у творенні та вживанні фемінітивів грецького походження. До неї увійшли з минулого періоду майже всі назви жінок, мотивовані грецькими маскулінативами, наприклад: *єретичка*, *католичка*, *монахиня*, *паламарівна* [21 I: 468; II: 225, 444; III: 88], *игуменія*, *мнишка*, *монархиня* [9]; деякі складні слова й інші, що могли відображати грецькі мовні ознаки, наприклад: *богогдница*, *богомилка*, *великогрішница*, *владичиця*, *душогубница*, *миротворница*, *обладательница*, *преподобница* [21 I: 79, 80, 131, 244, 461; II: 427; III: 404]. Разом з тим, у цей період простежено появу й нових фемінітивів, мотивованих грецькими словами, наприклад: *героїня* [21: I, 280], *келейница* [18: 38], *парахвіянка* [21, III: 96], *титарівна* [21, IV: 263]. В українській мові XVIII–XIX ст. спостережено й таке явище, як

творення синонімічних рядів фемінітивів із грецькими основами або активізація словотвірної спроможності грецьких твірних основ у творенні фемінітивів, наприклад: *дяківна, дяконенківна, дяконенчиха, дякониха, дяконівна, дяченківна, дячиха* [21 I: 462–463], *попадиця, попадька, попада, попівна* [21 III: 320, 328], *протопопина, протопопиха* [9], *протопопівна, протопопа* [21 III: 486]. Грецькою калькою можна вважати за позичення *німфа* [21 II: 567]. Порівняно зі староукраїнським періодом, в українській мові XVIII–XIX ст. не збільшилася кількість фемінітивів грецького походження, хоч на той час функціонувало вже багато слів грецького походження, особливо термінів науки, культури, мистецтва, провідниками яких до українського лексикону були переважно різні європейські мови (польська, французька, німецька й інші) а також російська. З одного боку, того часу могли поширюватися тільки назви самих наук, наукових понять і рідко або й зовсім не вживалися назви осіб. А з другого боку, цілком імовірним видається існування за наявності грецьких твірних основ і відповідних назв осіб за різними діями, процесами, функціями, професіями, які могли бути не кодифіковані, не усталені і не введені до лексикографічних джерел. Тому новий український період XVIII–XIX ст. слід оцінювати загалом як малопродуктивний у творенні аналізованих фемінітивів. Склад фемінітивів грецького походження цього часу визначали слова з грецькими основами, успадковані від староукраїнської мови (*сретичка, паламарка*), синонімічні ряди вказаних найменувань (*черниця, черничка*), а також поодинокі новотвори з грецькими мовними елементами (*героїня, параквіяночка, титариха*).

У сучасній українській мові адаптовано основну частину грецизмів, запозичених у попередні історичні періоди, що й зумовило творення значно більшої кількості фемінітивів, ніж у минулому. З давньоукраїнської до сучасної української мови увійшли лише поодинокі слова, що належать в основному до церковно-релігійної сфери (*богородиця, боговідступниця, богомолка, владичиця, ігуменя, мирносиця, монахиня, мучениця, пророчиця, схимниця, черниця*), бо інші церковнослов'янськи вийшли з ужитку із занепадом церковнослов'янської мови в кінці XVII ст. (*богоотроковиця, богородителиця*). Зі староукраїнської сучасна українська мова успадкувала тогочасні грецькі запозичення зі сфери науки, культури, мистецтва, суспільного, політичного, релігійного життя, які того часу не дали великої кількості похідних і зокрема фемінітивів (*грекиня, християнка, католичка*). Грецькі запозичення нової української літературної мови також не стали продуктивною словотвірною базою для назв осіб і зокрема жінок (*героїня, келійниця, параквіянка, титариха*). І, ймовірно, лише міцне закріплення й вкорінення грецизмів на українському ґрунті в староукраїнський, новий український періоди та входження їх до лексикону сучасної української мови дало можливість їм розвинути свою продуктивність і стати словотвірною базою для нових слів. На це звертають увагу і сучасні мовознавці,

зазначаючи, що українській мові здавна відомо чимало грецизмів, але саме сьогодні їх стали активно використовувати як твірні основи або морфеми для продукування нових слів [27: 273]. У попередні історичні періоди малопродуктивним було творення назв осіб від грецьких запозичень, натомість у сучасній українській мові численно збільшилася кількість маскулінативів грецького походження, які й спричинили появу відповідних фемінітивів, оскільки назви жінок утворюються, переважно, від назв чоловіків. Отож маскулінативи стали основною словотвірною базою для фемінітивів і визначальним показником їхнього кількісного і якісного складу в сучасній українській мові.

Процеси запозичення і формування фемінітивів-грецизмів сучасної української мови дали можливість класифікувати їх на опосередковані фемінітиви, мотивовані грецькими основами, і безпосередні запозичення з грецької мови. Опосередковані фемінітиви становлять основну кількість фемінітивів-грецизмів у сучасній українській мові. Вони походять від маскулінативів грецького походження. При цьому назви чоловіків мають виразні грецькі особливості — препозитивні частини *авто-*, *агро-*, *ана-*, *арфі-*, *архі-*, *біо-*, *бібліо-*, *гіпер-*, *гіпо-*, *діа-*, *дез-*, *диз-*, *епі-*, *мета-*, *пан-*, *пери-*, постпозитивні компоненти *-граф*, *-лог*, *-ман*, *-мер*, *-навт*, *-троп*, *-філ*, *-фоб*, префікси *а-*, *ан-*, *ев-*, суфікси *-іт*, *-ит*. За наявності маскулінативів із такими мовними особливостями можливе існування й відповідних фемінітивів. Проте не всі утворені й відомі маскулінативи мають сьогодні жіночі відповідники. Сучасні лексикографічні й інші писемні джерела фіксують фемінітиви від різних за структурою маскулінативів, але неоднаковою мірою від різних словотвірних типів маскулінативів. Назви чоловіків з препозитивними частинами і префіксами не відзначаються якимсь особливим словотвірним потенціалом, тобто в них перші частини невеликою мірою впливають на творення відповідних фемінітивів. Якщо вже виникли маскулінативи з такими препозиційними компонентами й префіксами, то можливе існування і паралельних фемінітивів, наприклад: *автомобіліст* — *автомобілістка*, *агроном* — *агрономка*, *антагоніст* — *антагоністка*, *антидемократ* — *антидемократка*, *бібліоман* — *бібліоманка* [24 I: 104, 124, 220, 224, 493], *анабаптист* — *анабаптистка*, *антагоніст* — *антагоністка*, *епіграфіст* — *епіграфістка*, *епілептик* — *епілептичка* [25 I: 41, 48; II: 482, 484]. Оскільки сьогодні немає закономірного процесу творення фемінітивів від маскулінативів без указаних частин, то й з ними назви чоловіків не можуть продукувати назви жінок, напр.: *бібліограф*, *кібернетик*, *механік*, *хімік* [7: 50, 427, 523, 1344] і *біобібліограф*, *біокібернетик*, *біомеханік*, *біохімік* [24 I: 521, 524, 526, 531]. Але можливе творення фемінітивів від слів *біоінженер*, *біокоректор* [24 I: 521, 524, 525], напр.: *біоінженерка*, *біокоректорка*, як існують слова *інженерка*, *коректорка* [25 IV: 29, 287]. Отож більшою мірою на словотвірну спроможність маскулінативів впливають постпозитивні частини й суфікси. Деякі постпозитивні грецькі компоненти (*-ман*, *-навт*, *-троп*, *-філ*, *-фоб*) передбачають

регулярне творення назв жінок від назв чоловіків, але таких фемінітивів сьогодні зафіксовано мало, напр.: *космонавтка, меломанка, мізантропка, українофілка, філантропка* [25 IV: 306, 670, 730; X: 423, 591]. А окремі постпозитивні частини (*-граф, -лог*) обмежують словотвірні можливості маскулінативів, не сприяють активному фемінотворенню і відображені тільки в поодиноких сучасних розмовних словах, напр.: *біологиня, філологиня* [10:285, 327]. Грецькі суфікси *-іт, -іт* мають здатність сполучатися з фемінітивними суфіксами, але похідні слова такої структури сьогодні поодинокі, напр.: *содомітка* [7: 1158]. Значно продуктивніші фемінітиви, утворені від маскулінативів з іншими за походженням суфіксами. Зокрема, регулярними утвореннями є фемінітиви від маскулінативів на *-іст, -ист, -ат, -ар, -ик-, -ік*, напр.: *акробатка, анархістка, аристократка, бандуристка, демократка, ентузіастка, євангелістка, математичка, меланхолічка, монархістка* [25 I: 28, 43, 59, 100; II: 239, 481, 494; IV: 644, 669, 794]. Отже, творення й використання фемінітивів-грецизмів на сучасному етапі залежить від структурних особливостей і словотвірних можливостей відповідної твірної бази — маскулінативів грецького походження. А поява таких маскулінативів на українському ґрунті могла бути зумовлена творенням таких похідних від грецьких слів або запозиченням їх з грецької мови через різні європейські мови.

Сучасній українській мові відомо ще декілька фемінітивів, що безпосередньо перейшли з грецької мови в українську. До них належать найменування *амазонка, гетера, єхидна, мегера, медея, нерейда, німфа, сивіла, феміда*, напр.: *амазонка* «1) у давньогрецькій міфології — представниця войовничого племені жінок-войовниць, що жили на узбережжі Чорного моря, у Скіфії та Лівії; 2) *перен., заст.* вершниця» [28: 45] — О, панна Обринська — дуже спритна амазонка, — кликнув до мене пан К. з гурту [25 I: 37]; *гетера* «у Стародавній Греції — жінка, яка вела вільний спосіб життя поза рамками офіційного сімейно-побутового укладу рабовласницького суспільства; приваблювала чоловіків своїми артистичним хистом та освітою; 2) *перен.* повія» [28: 167] — Радіє мати: В Алкіда син її росте, Росте; лицяються гетери І перед образом Венери Лампаду світять [25 II: 57]; *Єхидна* «1) у давньогрецькій міфології — демон, жахлива напівжінка-напівзмія, дочка Тартара (бога безодні) і Геї» — [Ніна:] І подумати, що такий єхидні він надсилає свій перший привіт! [25 II: 499]; *Мегера* «1) одна з трьох ериній, богинь помсти у давньогрецькій міфології, яку зображували у вигляді гидкої старої жінки зі зміями замість волосся; 2) *перен., з малої літери* зла, сварлива жінка» [28: 442] — А цю твою стару мегеру, оцю Сусанну Петрівну треба було б добре провчити, щоб не вела провокаційних розмов [25, VIII: 661]; *Медея* «1) чаклунка, жінка аргонавта Ясона в давньогрецькій міфології. Медея люто помстилася Ясонові за його зраду, знищивши свою суперницю; 2) *перен., з малої літери* ревнива, мстива жінка» [28: 442]; *нерейда* «у давньогрецькій міфології — морська німфа» [28: 482]; *німфа* «у грець-

кій міфології — божество у вигляді жінки, що втілює різноманітні сили та явища природи: лісові (дріада), річкові (наяда), морські (нереїда) та ін.» [28: 482]; «вродлива жінка»: [Прокуратор:] Вона зграбненька. І звідки він узяв собі цю німфу? [25 IX: 425]; *Сивіла* «легендарна жінка-пророчиця у Стародавній Греції, що начебто повідомляла людям волю богів» [28: 621]; *Феміда* «1) у давньогрецькій міфології — богиня правосуддя, яку зображували з пов'язкою на очах (символ неупередженості), з терезами в одній руці та з мечем — у другій» [28: 706].

Фемінітиви, запозичені безпосередньо з грецької мови шляхом калькування, є в основному міфологічними найменуваннями жінок. Такі слова вживані сьогодні в художньому стилі для відображення давніх дохристиянських часів або для надання сучасним реаліям фантастичного характеру, а також у публіцистичному та розмовному стилях для передання якихось образних ситуацій, подій, напр.: *мегера* — зла, сварлива жінка; *медея* — ревнива, мстива жінка; *східна* — лиха, хитра, лукава, в'їдлива жінка; *амазонка* — дуже спритна жінка; *німфа* — вродлива жінка.

Отже, фемінітиви грецького походження — це запозичення із довготривалою історією виникнення і функціонування в українській мові (від спільнослов'янської епохи дотепер). Поняття «фемінітиви-грецизми» охоплює переклади грецьких назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця, сивіла*), грецизми, утворені під старослов'янським впливом або через посередництво інших мов (*богоотроковиця*), фемінітиви з грецькими мовними елементами (*аристократка, корифейка*). Українській мові найменше відомо за всю історію її розвитку безпосередніх грецьких запозичень, або кальок з грецької мови, а найбільше — фемінітивів, що виникли на українському ґрунті за допомогою грецьких мовних елементів. Для української мови XI–XV ст. характерні були поодинокі фемінітиви, перекладені з грецької мови (*Богородиця, мужелюбица*), і дещо більше сформованих за аналогією до грецьких кальок та внаслідок старослов'янського впливу (*дѣлальница, пророчица, проскурница, черноризица*). Фемінітиви староукраїнської доби XVI–XVII ст. — це слова, мотивовані маскулінативами грецького походження (*ігуменя, єпископья, грекия*), та слова, сформовані шляхом основоскладання і суфіксації за допомогою грецьких мовних елементів (*балвохвалца, великомученица, любителница, навѣтница*). Склад фемінітивів-грецизмів нового українського періоду XVIII–XIX ст. визначали слова з грецькими основами, успадковані з попередньої доби (*еретичка, паламарка*), синонімічні ряди вказаних слів (*черниця, черничка*) та поодинокі новотвори з грецькими елементами (*героїня, паравіяночка, титариха*). У сучасній українській мові фемінітиви-грецизми поділяють на опосередковані, мотивовані грецькими основами, і безпосередні запозичення з грецької мови, з яких перші переважають (*агрономка, бібліоманка, антагоністка, космонавтка, українофілка, філантропка*). До грецьких кальок належать слова *амазонка, гетера, східна, мегера, медея, нерейда, німфа, сивіла, феміда*.

1. *Бевзенко С.П.* Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С.П. Бевзенко ; М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Ужгород. держ. ун-т. — Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. — 416 с.
2. *Брус М.П.* Лексико-семантичні ознаки фемінітивів української мови XVI–XVII ст. / Марія Брус // Українська історична та діалектна лексика : Зб. наук. праць. — Львів, 2003. — Вип. 4. — С. 98–105.
3. *Брус М.П.* Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови / Марія Брус // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький національний університет; наук. ред. А.П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2011. — Вип. 23. — С. 17–21.
4. *Брус М.П.* Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнер. відділ ЦІТ, 2006. — Вип. XI–XII. — С. 39–48.
5. *Брус М.П.* Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. / Марія Брус // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. — С. 28–34.
6. *Брус М.П.* Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — Вип. 46. — Ч. I. — С. 61–69.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
8. *Дзензелівський Й.* Іван Вагилевич — перший дослідник іншомовних запозичень в українській мові / Йосип Дзензелівський // До джерел : Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Київ — Львів, 2004. — Т. I. — С. 142–172.
9. Картоотека до Історичного словника українського язика Євгена Тимченка. — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів.
10. *Клименко Н.Ф.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : Монографія / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. — К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
11. *Ковалів П.* Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Пантелеймон Ковалів ; Наукове т-во ім. Т. Шевченка. — Нью-Йорк, 1964. — Т. II : Запозичення. — 323 с.
12. *Кочан І.М.* Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові / І.М. Кочан // Мовознавство. — 1998. — № 6. — С. 63–66.
13. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1973. — 542 с.
14. Лексикон словеноросійський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стат. В.В. Німчука. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 272 с.
15. *Мейє А.* Общеславянский язык / А. Мейє ; пер. со втор. франц. изд., просмотр. и доп. в сотруднич. с А. Вайаном ; пер. и примеч. П.С. Кузнецова ; под ред. С.Б. Бернштейна. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 2000. — 493 с.
16. *Муромцева О.Г.* Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX ст. / О.Г. Муромцева. — Х. : Вища школа, 1985. — 152 с.
17. Нові слова та значення : Словник / Інститут української мови НАН України ; уклали : Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. — К. : Довіра, 2008. — 271 с.
18. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. Г.В. Болотова та ін. ; Редкол. : П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1989. — 392 с.
19. *Пономарів О.* Лексика грецького походження в українській мові / Олександр Пономарів. — К. : Просвіта, 2005. — 127 с.
20. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / [гл. ред. Р.И. Аванесов]. — М. : Русский язык, 1988 — 2008.
21. Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко ; ред. : Л.М. Кудрявкіна, Н.М. Отрох. — надрук. з вид. 1907–1909 рр. фото-

- способом ; Нац. академія наук України, Ін-т української мови. — К. : Наук. думка, 1996 — 1997.
22. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. : у 2-х т. / [ред. кол. : Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький]. — К. : Наук. думка, 1977—1978.
 23. Словник української мови XVI—першої половини XVII ст. — Львів : НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994—2010.
 24. Словник української мови : у 20 т. / [голов. наук. ред. В.М. Русанівський]. — К. : Наук. думка, 2010.
 25. Словник української мови : у 11 т. / [ред. кол. : І.К. Білодід (голова) та ін.] ; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. — К. : Наук. думка, 1970—1980.
 26. *Срезневский И.И.* Словарь древнерусского языка : в 3 т. / И.И. Срезневский. — репринт. изд. — М. : Книга, 1989.
 27. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. — К.: Пугач, 2005. — 388 с.
 28. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк ; відп. ред. Г.П. Півторак. — К. : Вид-во «Довіра», 2006. — 789 с.
 29. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. — М. : Прогресс, 1964—1973.
 30. *Тумченко J.* Istoryčnyj slovnyk ukrajins'koho jazyka. T. 1—2 (A—Ž). Charkiv—Kyjiv 1930—1932 / Jevhen Tумченко. — München :Verlag Otto Sagner, 1985. — 947 s.

Статтю отримано 27.06.2013.

Mariya Brus

Ivano-Frankivsk

FEMINITIVES-GRETSIZMS IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the study of the history of feminitives of Greek origin on the Ukrainian basis. It examines the linguistic and extralinguistic factors of penetration of gretsizms into Ukrainian language vocabulary during different historical periods. Particular attention is paid to the proportion of feminitives among the gretsizms of every simultaneous cut and among feminitives of every historical age. Thoroughly analyzed the features of feminitives of Greek origin including all historical periods of the development of Ukrainian language (ancient Ukrainian, old Ukrainian, new Ukrainian and new Ukrainian).

Keywords: feminitives-gretsizms, history of Ukrainian language.

УДК 81'282.2 + 82...Я 1/7.08

Іван Матвіяс

м. Київ

РЕГІОНАЛЬНІ РИСИ В МОВІ ТВОРІВ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

У статті розглянуто риси фонетики, граматики і лексики в мові творів Павла Грабовського, які характеризуються регіональністю.

Ключові слова: *голосний, приголосний, граматична форма, конструкція, лексика.*

Видатний український поет, прозаїк, перекладач і публіцист кінця ХІХ — початку ХХ ст. Павло Грабовський (псевдонім Граб, 1864—1902) народився в селі Пушкарному Охтирського повіту Харківської губернії (тепер Краснопільський район Сумської області). Учився в Охтирській бурсі, потім у Харківській духовній семінарії. Був активним учасником організації революційних народників «Чорний переділ». 1882 року за революційну діяльність його виключили із семінарії, арештували і вислали у село під нагляд поліції. По закінченні терміну виселення працював у Харкові коректором газети «Южний край». 1886 року його знову арештували, а після тюремного ув'язнення заслали у Балаганський округ Іркутської губернії. За активну революційну діяльність 1889 року П. Грабовського ув'язнили в Іркутську на три з половиною роки. З Іркутської тюрми листувався з І. Франком, який гаряче підтримував письменника-засланця. Пізніше П. Грабовського заслано до Вілюйська, згодом до Якутська, потім до Тобольська, де він, тяжко захворівши, помер.

Поетичний доробок П. Грабовського становлять збірки «Пролісок» (1894), «Твори Івана Сурика» (переклади поезій І. Сурикова, 1894), «З чужого поля» (1895), «З пів-

© І. Г. МАТВІЯС, 2014

ночі» (1896), «Доля» (1897), «Кобза» (1897). Поет підготував до друку ще збірку «Вітка», якої досі не знайдено. Прозою письменник залишив багато статей, нарисів, листів (до І. Франка, Б. Грінченка і багатьох інших культурних діячів).

Слід зауважити, що твори П. Грабовського вперше надруковано в Галичині, зокрема в періодичних виданнях «Зоря», «Народ», «Житє і слово», «Літературно-науковий вісник» завдяки сприянню І. Франка, який поета-засланця високо цінував [2: 407].

П. Грабовський оригінальною творчістю і численними перекладами з російської і світової літератури збагатив українську літературу й літературну мову. На формування його мовно-естетичних поглядів великий вплив мали, з одного боку, український фольклор, з другого — творчість Т. Шевченка. Письменник обстоював єдиний всеукраїнський варіант літературної мови і заперечував вузькотериторіальні її відмінності. У тюрмі і на засланні, будучи відірваним від українського середовища, склав для себе словник рідної мови, до якого вносив слова з різних доступних йому писемних та усних джерел. Письменник дбав про чистоту мови, протягом творчого життя вдосконалював її, окремі слова в пізніших виданнях замінював. Проте основою мовного чуття П. Грабовського великою мірою був рідний йому слобожанський говір, зокрема західна його частина, що майже збігається із середньонадніпрянським говором, який по суті ліг в основу нової української літературної мови. Будучи відірваним від українського літературного й мовного середовища і не маючи змоги вивіряти мову своїх творів за писемними джерелами, він часто вживав слова і їх форми, які чув на рідній Слобожанщині.

До регіоналізмів у галузі фонетики в мові творів П. Грабовського можна зарахувати такі риси: голосний [i] замість [o] (*Біг, нарід, крив, губернатір, стрік, незгід, перешкід, пригід, воріженьки*), замість [e] (*мід, річі*), замість [и] (*універсітет, Сібір, прозімувати*), приставний голосний [i] (*ізляканий, ізнущатися*), [o] замість [i] (*трудожник, пригорок, безплідний*), замість [и] (*щоглик*), замість [a] (*пловець*), [a] замість [o] (*жадний, жаден*), відсутність протетичних приголосних перед голосними [o], [y] (*огонь, улица, ухо*), приголосний [л] замість [в] (*слобода*), твердий приголосний [л] замість м'якого (*стілки*), [ж] замість [дж] (*нужу, сижу*), [ц] замість [с] (*відціль*), [р] замість звукосполучення [гр] (*зрабований, рабувати*), замість звукосполучення [хр] (*робак*), [х] замість звукосполучення [хв] (*хорий*), звукосполучення [хв] замість [х] (*хвуга*).

У галузі словозміни П. Грабовський допускав ненормативні тепер форми іменників: *до груди* 'до груді', *товаришом* 'товаришем', *хазяїну* 'хазяїне', *південі* 'півдня', *люде, міщане, слов'яне, вимогів* 'вимог', *фарбів* 'фарб', *питаннів* 'питань', *клопіт* 'клопотів', *гільми* 'гіллям', *ручми* 'руками'; прикметники твердої групи замість м'якої (*житний, самотний*); займенникові форми: *міні* 'мені', *єю* 'нею', *в його* 'в нього', *в йому* 'в

ньому', з їм 'з ним', від їх 'від них', тії 'тієї', всіми 'всіма'; дієслова зі зміною дієвідміни в 3-ій особі однини: *баче, блуде, виступе, дзвоне, заговоре, замуче, круже, мане, мусе, носе, підступе, просе, робе, ставе, тіше, туже*. Письменник дуже часто вживав скорочені дієслівні форми 3-ої ос. одн. типу *жада, заклика, зважа, ляга, руша, стражда*, а повні нестягнені форми прикметників типу *малая, добрес, чужії*, вважаючи неукраїнськими [1: 369], не вживав.

Регіоналізми в галузі словотвору в мові творів П. Грабовського мають переважно лексикалізований характер. До системних належать скорочення прислівникових форм типу *виш, вищ* 'вище', *дальш* 'дальше', *мениш* 'менше', *перш* 'перше', *кращ* 'краще', *найдужч* 'найдужче'. Інші словотвірні регіоналізми в мові творів письменника стосуються переважно окремих слів: *багацько* 'багато', *безглуздяний* 'безглуздий', *бездольці* 'знедолені люди', *безпомилишно* 'безпомилково', *бідорака* 'бідолаха', *блескіт* 'блиск', *близ* 'близькість', *близь* 'близько', *блідний* 'блідий', *бояк* 'боєць', *брательний* 'братній', *братерне* 'по-братньому', *вбачити* 'побачити', *велет* 'велетень', *виновник* 'винуватець', *відрадість* 'відрада', *відроджатись* 'відроджуватися', *вірша* 'вірш', *вітчина* 'вітчина', *вічінь* 'вічність', *войник* 'воєць', *ворожда* 'ворожнеча', *воєцький* 'воєнний', *враг* 'ворог', *всюде, всюду* 'всюди', *глиб* 'глибина', *голинник* 'голодранець', *гуртець* 'гурток', *деньки* 'день', *дзюріти* 'дзюркотіти', *дітство* 'дитинство', *дітський* 'дитячий', *дньовий* 'денний', *довжить* 'продовжувати', *дочасний* 'передчасний', *дружний* 'дружній', *дяковенко* 'син дядка', *жизнь* 'життя', *забага* 'забаганка', *загувати* 'завивати', 'густити', *запинити* 'спинити', *збажати* 'забажати', *зборотий* 'зборений', *зворух* 'зворушення', *здобитися* 'добитися', *зів'язниця* 'товаришка по ув'язненню, засланню', *злида, злидя* 'злидні', *зліву* 'зліва', *злодійництво* 'злодійство', *змага* 'змагання', *зрадно* 'зрадливо', *кайдан* 'кайдани', *канцеліст* 'канцелярист', *керма* 'кермо', *кертиця* 'кріт', *колот* 'колотнеча', *кружити* 'кружляти', *круль* 'король', *лихше* 'лихіше', *лічитись* 'лікуватися', *маботе, мабуте* 'мабуть', *мення* 'ім'я', *мерці* 'мерщій', *мість* 'замість', *мога* 'змога', *могрич* 'могорич', *мріти* 'мріяти', *мручий* 'умираючий', *най* 'нехай', *найсвятий* 'святіший', *невмогу* 'неможливо', *невріку* 'нівроку', *неможий* 'неможливий', *непогідь* 'негода', *несподівний* 'несподіваний', *нісенітяний* 'нісенітний', *новорік* 'новий рік', *обуряти* 'обурювати', *овсі* 'зовсім', *одягний* 'одягнений', *опівдніший* 'піденніший', *освітній* 'освічений', *охаменутися* 'схаменутися', *пасти* 'впасти', *патрет* 'портрет', *пах* 'запах', *перекладник* 'перекладач', *писатель* 'письменник', *порая* 'порада', *по-брацьки* 'по-братньому', *починатель* 'початківець', *пред* 'перед', *предковішний* 'предковичний', *примрак* 'привид', *проханка* 'прохання', *ревіт* 'рев', *розповідок* 'оповідання', *рудник* 'рудокоп', *ручиця* 'рука', *свідниця* 'жінка-свідок', *середі* 'серед', *силоміцник* 'силач', *скеліна* 'скеля', *славутний* 'славетний', *соловійовий* 'солов'їний', *спин* 'припинення', *співацтво* 'спів', *спочив* 'спочинок', *справу* 'справа', *спробунок* 'спроба', *стома* 'втома', *стон* 'стогін', *страм-*

ний 'безсоромний', *струмець* 'струмок', *сухитка* 'сухоти', *сяти* 'сяяти', *тепера* 'тепер', *терник* 'тернок', *тривок* 'тривання', *трумина* 'труна', *тужба* 'туга', *тута* 'тут', *тяж*, *тяжа* 'тягар', *ураз* 'разом', *уші* 'вуха', *хворати* 'хворіти', *шепт* 'шепіт', *щирший* 'щиріший', *щіль* 'щілина'.

Лексичні регіоналізми в мові творів П. Грабовського: *ачей* 'може', 'можливо', *баглаї* 'неробство', 'лінощі', *багнітувати* 'пригнічувати', *безвикрутність* 'безвихідь', *безпристая* 'безпритульна людина', *беркий* 'енергійний', *блягузкання* 'базікання', *бовдур* 'димар', *борви* 'буревії', *буле* 'минуле', *вельми* 'багато', *виємок* 'виняток', *вийстя* 'походження', *вилука* 'звільнення', *висказ* 'висловлення', *вити* 'лютувати', *вмісті* 'разом', *впотужнений* 'посилений', *всеохопний* 'всеосяжний', *гирувати* 'заправляти ціну', *гич* 'ніщо', *гулий* 'безрогий', *держилюд* 'рабовласник', *длявий* 'повільний', *дненавній* 'стародавній', *желіпати* 'кричати', *загарно* 'гаряче', 'палко', *законання* 'смерть', *заласний* 'манливий', *замана* 'принада', *зарід* 'зачаток', *заточенець* 'засланець', *зачумара* 'замазура', *зверхність* 'зовнішність', *згола* 'цілком', 'геть чисто', *здибатись* 'зустрітись', *здобитись* 'домогтись', *зирк* 'погляд', *зіпати*, *зікрати* 'кричати', 'голосно говорити', *злудний* 'знадний', *знажати* 'притягати', *знищений* 'збіднілий', *існий* 'справжній', *іть* 'адже', *казня* 'тюремна камера', *кебета* 'здібність', *кмет* 'хлібороб', 'селянин', *кукібний* 'старанний', *латрага* 'бродяга', *легкобит* 'нероба', *мажара* 'великий віз', *маніти* 'маячити', *мари* 'мрії', *менований* 'названий', *мир* 'світ', *можий* 'сильний', *найкрєвний* 'рідний', *налучити* 'потрапити', 'попасти', *наросток* 'процент', *немручий* 'безсмертний', *нечайний* 'несподіваний', *нужатися* 'снуватися', *обезмучено* 'безнадійно', *облада* 'веління', 'панування', *озарити* 'освітити', *оклецькуватий* 'присадкуватий', *опроче* 'проте', 'зрештою', *оскліти* 'пропасти', 'вмерти', *первотвір* 'оригінал', *передше* 'раніше', *передян* 'проводир', *питимий*, *питомий*, 'рідний', *поліччя* 'фотографія', *положний* 'позитивний', *поправа* 'поліпшення', *поприсок* 'попіл', *пособити* 'помогти', *прасувати* 'бити', 'карати', *пригноба* 'пригніченість', *пригорок* 'горбок', *примрак* 'привид', *приоружити* 'озброїти', *причинок* 'підстава', *прострунитись* 'просочитись', *прочинок* 'пробудження', *пря* 'боротьба', *путященський* 'годящий', *раяти* 'радити', *ревний* 'справжній', *ріяти* 'роїтись', *робачіння* 'черви', *розтич* 'розбрат', *ряд* 'поряд', 'поруч', *сількись* 'гаразд', 'згода', *скоштитись* 'витратитись', *слята* 'напасть', *слятою* 'настирливо', *смалювати* 'сікти', *сопки* 'гори без рослин', *співництво* 'співучасть', *страда* 'страждання', *стрік* 'рядок', *студенець* 'холод', *тичитися* 'стосуватись', *тімаха* 'спритна людина', *торбишник* 'жебрак', *уп'ять* 'знову', *хабіток*, *хабіття* 'майно', *хіть* 'бажання', *хосенний* 'корисний', *чквиря* 'негода', *чоловіцтво* 'людскість', *юговий* 'південний'.

Ненормативні словосполучення, конструкції і фразеологічні звороти в мові творів П. Грабовського: *об мирі*, *об ярмі*, *об чому*, *к сатані*, *по чужинам*, *півтора роки*, *крикнути на люди*, *обійняв діти*, *вас я дякую*, *розійдемося по чужинам*, *втєкли життя*, *не тікали ми туду*, *втєче*

могили, тікав його зору, лінь тікала діла, по одинцю 'окремо', 'нарізно', з малих малечок 'змалку', теплі літки 'літня пора', не придаче 'не годиться', малась мога 'була можливість', майся сльози 'якщо б були сльози'.

Попри наведені регіоналізми, загалом мовна творчість П. Грабовського, а також публікація його творів у Галичині відіграли важливу роль у процесі усталення єдиних норм сучасної української літературної мови.

1. *Грабовський Павло*. Твори в двох томах. Т. 2. — К., 1964. — 490 с.
2. *Франко Іван*. Твори в двадцяти томах. Т. XVII. — К., 1955. — 530 с.

Статтю отримано 23.10.2013

Ivan Matviyas
Kyiv

REGIONAL FEATURES IN THE LANGUAGE OF WORKS BY PAVLO HRABOVSKYI

The article focuses on the regional phonetical, grammatical and lexical features of language in the works by Pavlo Hrabovskyi.

Key words: vowel, consonant, grammatical form, construction, vocabulary.

Мовна мозаїка

ЗНАЧЕННЯ ІМЕННИКА І ВІДМІНКОВЕ ЗАКІНЧЕННЯ

В українській мові є чимало іменників, що одночасно входять до двох різних значенневих груп. Це здебільшого іменники чоловічого роду II відміни з абстрактними, рідше — предметними значеннями, на основі яких у них розвинулося переносне або навіть жаргонне значення особи, пор.: *тип* (зразок, образ) і *тип* (людина, що відрізняється від інших якимись особливостями в поведінці, зовнішності); *феномен* (рідкісне явище) і *феномен* (людина з рідкісними здібностями, властивостями); *оригінал* (справжній твір, не копія) і *оригінал* (людина, яка вирізняється своєю незвичайною вдачею); *мажор* (музичний лад) і *мажор* (син забезпечених батьків, який поводитьсь зухвало). Такі іменники потрібно відмінювати за двома різними типами: 1) як іменники з абстрактними чи предметними значеннями і 2) як іменники — назви осіб, пор.:

Перший тип

Н. в. *феномен, оригінал*
Р. в. *феномену, оригіналу*
Д. в. *феномену (-ові), оригіналу (-ові)*
З. в. *феномен, оригінал*
О. в. *феноменом, оригіналом*
М. в. (в/у, на) *феномені (-ові), оригіналі (-ові)*
(по) *феномену (-ові), оригіналу (-ові)*
Кл. в. *феномене, оригінале*

Другий тип

феномен, оригінал
феномена, оригінала
феноменові (-у), оригіналові (-у)
феномена, оригінала
феноменом, оригіналом
феноменові (-у), оригіналові (-у)
феноменові (-у), оригіналові (-у)
феномене, оригінале

Отже, той самий іменник як абстрактна чи предметна назва і як назва особи в родовому та знахідному відмінках має різні закінчення, у давальному та місцевому відмінках в іменниках першого типу закінчення **-у** переважає над **-ові**, а в іменниках другого — **-ові** над **-у**.

Катерина Городенська

УДК 81'373.7; 232.4

Жанна Марфіна

м. Луганськ

ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ ІЗ СЕМАНТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ 'СПОРІДНЕНІСТЬ'

У статті проаналізовано образну семантику назв спорідненості в українських прислів'ях. Визначено комунікативно-прагматичний потенціал паремій із семантичним компонентом 'спорідненість' в українській мовно-національній картині світу. Виявлено соціокультурний, антропний та акціональний субкоди в семантиці паремій з центральним семантичним компонентом 'спорідненість'. Визначено жанрово-стильові ознаки вживання прислів'їв з центральними назвами спорідненості.

Ключові слова: мовно-національна картина світу, лінгвальний субкод культури, семантичний компонент, назви спорідненості, паремії, прислів'я.

Кінець ХХ — поч. ХІХ ст. позначився в лінгвістиці зростанням інтересу до національно-культурних особливостей мовної картини світу (В. Кононенко, А. Загнітко, І. Кононенко, Ж. Соколовська, І. Голубовська, С. Єрмоленко, В. Жайворонок та ін.), яка є узагальненим відображенням уявлень про реалії буття в мові представників певного етносу.

До групи слів, що репрезентують цю специфіку, належить система назв осіб, і зокрема, назви спорідненості, які мають етнокультурний компонент семантики, є "константами національної культури" [8: 7]. Це засвідчує традиція їх вживання в літературних і фольклорних контекстах, зокрема паремійних.

Зауважимо, що назви спорідненості становлять окрему групу системи назв осіб, елементи якої закономірно пов'язані один з одним і перебувають у певних відношеннях. Ця група лексики була об'єктом синхронно-діахронного

© Ж.В. МАРФІНА, 2014

(А. Бурячок, Л. Лисиченко, В. Німчук, В. Русанівський, В. Передрієнко, О. Семенов); контрастивного (П. Антонюк, Л. Лисиченко); семантичного (А. Бурячок, О. Тараненко, В. Левицький та ін.); стилістичного (Ж. Марфіна, Н. Журавльова, Е. Ветрова та ін.) аналізу.

Українські мовознавці неодноразово звертали увагу на функціонування номінацій спорідненості саме в пареміях (В. Ужченко, Т. Космеда, Т. Осіпова, А. Чернова, Н. Щербакова, Ю. Макарець, Л. Шутова, Д. Добрусинець та ін.), зіставний аналіз яких виявляє ментальні уявлення українців, стереотипність закріплених в образних структурах асоціацій, ситуацій (І. Осовська, В. Стецюк, В. Кононенко, В. Жайворонко).

Попри значну кількість лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних досліджень паремій з семантичним компонентом 'спорідненість' на сьогодні образна семантика назв спорідненості в українських прислів'ях, що посідають важливе місце в повсякденно-побутовому спілкуванні, залишається недостатньо вивченою. Мало розкриті питання групування паремій з компонентом 'спорідненість' навколо субкодів повсякденно-побутової культури українців — антропних, соціокультурних, акціональних. Практично поза увагою дослідників лишаються процеси ситуативного розширення асоціативно-образного ореолу назв спорідненості у складі прислів'їв та приказок.

Відомо, що паремії — це "стійкі відтворювані, культурно марковані одиниці" [7: 535], які є невіддільним компонентом будь-якої мовно-національної картини світу. Вони щонайкраще відбивають соціокультурний досвід, накопичений багатьма поколіннями носіїв національної мови. Дослідники зауважують, що паремії, зокрема прислів'я, найбільше від інших елементів мови відображають "особливості ... народного руху, національної психології, менталітету, стилю певного суспільства" [5: 142]. У них віддзеркалено визначальні для спілкування, кваліфікації, оцінки дій знаки, образні конструкти, сформовані на основі життєвого досвіду етносу. Семіотичними феноменами мови називає паремії Т. Космеда. Ця специфіка виявляється в тому, що прислів'я "мають подвійну спрямованість: з одного боку, — це знаки системи мови з відповідною синтаксичною природою, а з іншого, — мікроконтексти, занурені в дискурсивну сферу, що мають номінативну і комунікативну природу" [3: 11].

Національний паремійний фонд, у якому відтворено уявлення українців про рід, родину, про взаємини між усіма членами сім'ї, зберігає та сконцентровує стійкі асоціативні зв'язки назв спорідненості, що становлять одну з найчисельніших груп паремій [6: 127]. Таке широке вживання назв спорідненості не випадкове, оскільки, на думку лінгвістів, які досліджували їхні фразотворчі потенції, воно зумовлене екстралінгвальними чинниками: кровні зв'язки найближчі, вони відбивають безпосереднє оточення особи, виявляють необмежені можливості для образного слововживання [9: 14]. За визначенням В. Жайворонка, назви спорідненості "пов'язані передусім з народними звичаями, пере-

казами, традиціями — явищами, що підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську спільноту” [1: 16].

В українців поняття *рід, родина* завжди усвідомлювалися як невіддільна частина соціального й особистого життя індивідууму, “розглядалися як важлива запорука самого існування людини, котра потребувала постійної підтримки й допомоги, що її могли надати лише члени родини, близькі родичі” [2: 57]. Основу нуклеарної сім’ї становлять *батько, мати, син, дочка*, що формують перший ступінь повної спорідненості по прямій лінії, через який здійснюється безпосередній зв’язок з іншими членами родини всіх ліній і ступенів спорідненості.

Традиційно головою родини вважався *батько*. Його соціальна вага визначається не лише статусом голови родини [1: 16–17; 2: 58], еталонністю його поведінки. Батько уособлює життєвий досвід, він є охоронцем сімейних традицій. Батьківські турбота, піклування незамінні в житті людини, що засвідчено у прислів’ях з оцінними означеннями *свій, любенький (любленький), рідний: В любленького татка любленька й кроватка; Своя хата — своя стріха, свій батько — своя втіха; У свого батька і рай, і мука*. Ставлення нащадків до батька завжди було показником людської порядності, честі, вихованості: *Як батька чужими пирогами поминать, то лучче без поминок*.

З-поміж прислів’їв з номінативним центром *батько (тато, татко)* переважають висловлення з узагальненою етносемантикою. Найсамперед — із соціокультурним компонентом. Один із них — ‘генетична спадковість’. Властиво, що в таких пареміях семантико-синтаксичне співвідношення мають назви спорідненості *батько — діти (дитина), син*, як-от: *Батько рибалка, то й діти у воду дивляться; По татку й дитятко; І мій батько таки мався, і я в його вдався; Від доброго дерева добрий і пагонець, од доброго батька піде і добра дитина; Який батько, такий син: виносили з діжки сир; Який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина; Який дуб — такий тин, який батько — такий син*. Як бачимо, цю ситуативну ознаку подібності здебільшого виражено за допомогою характерних етномаркованих назв рослинного світу та їхніх частин — пагінець дерева, хворостина з куца, тин з дуба.

Ще один компонент семантики в цій підгрупі паремій — ‘виховання’: *Не той батько, що зродив, а той, що до ума довів; Хто не слухає тата, той послухає ката; Діти батька не учать*. Виділяємо прислів’я із семою ‘опора в житті’ (*Гіркий світ: тато осліп, а діти навпомацьки ходять; Як батька покинеш, то й сам загинеш*); ‘піклування’ (*Батько тисячі синів має, кожному мисочку справляє; Скоріше батько вигодує десять дітей, аніж десятеро дітей одного батька*).

Крім того, прислів’я з номінативним центром *батько (тато)* мають антропні компоненти семантики — ‘правдивість’ (*Мій батько не брехав і мені не велів*); ‘працьовитість’ (*Батько нехай їде орать — його коні знають, а я піду гулять — мене гості чекають*); ‘відвертість і взаєморозуміння в родині’ (*І на рідного батька можна правду казати*).

Паремійне слововживання закарбувало соціальну нерівність різних верств населення. Окрему групу прислів'їв з цією номінацією становлять ті, у яких висловлено іронічні оцінки щодо скрутного матеріального становища батька та його нащадків: *Мій татуньо між двома хлібами вмер: старого не було, а нового не дочекався; Мій батько нікому не винний: у одного позичає, а другому повертає; Батько мій жив не так, як треба: хліб є — солі нема, сіль є — хліба нема. А я живу краще: ні хліба, ні солі; Батько був середній хазяїн: торби по боках, а сам посередині.* Привертає увагу синтаксична структура цих паремійних наративів — перша частина речення окреслює майнову буттєву ситуацію, суть якої фактично розкриває наступний іронічно конотований складник висловлення, приєднаний безсполучниковим зв'язком.

Окрім прислів'їв з позитивною конотацією, є паремії, де *батько* асоціюється з такими негативними явищами: пияцтво (*Збувся тато клопоту: жито змолотив, а гроші пропив*); марнотратство (*Ах, мій батько що мав, то витрусив; Збувся батько лиха: збувся грошей з міха*); егоїзм (*Не плач дитя, не плач! Принесе батько калач, медом помаже, тобі покаже, а сам із'їсть; Батько збирав ложкою, а діти їли варишкою; Каша наша, батьків борці*); байдужість до власних дітей (*Рідний батько, та не своїм дітям; Поки батько народився, а син по світі находився*); ненадійність (*На батька надійся, а сам не плошай; Як Бог дасть, батько хату продасть та собаку купить, то й до хати ніхто не приступить*).

У лінгвокультурологічних розвідках відзначають, що споконвіку матір в українців пошановували, у родині вона була рівнею своєму чоловікові [2: 58]. Паремії з номінативним центром *мати́р* (*мати, мама, матка*) відображають парадигму соціокультурної семантики. Центральні з них два складники семантики:

1) 'природна спорідненість' (*Нема тих яток, де продають рідних мatok; Нема того краму, щоб пошити рідну маму; Нема того краму, щоб купити маму; Матері ні купити, не заслужити; Нема такого дружка, як рідна матушка*), тобто реалія «мати» — це даність, родителька (*Одна мати рождає, да не один обичай дає; Одна мати родить, та не один розум дає; Козака мати родила, а мужика — жінка, а чернця — паніматка*);

2) 'залежність' (*Як помре мати, розбігаються діти з хати, батько їх не вдержить; Нема батька — півсироти, нема матері — повна сирота; Коли умре дитина, то мала долина, а як умре мама, то велика яма; Живої матері можна діждатись, а мертвої — ніколи; Тяжко саду без зозулі, тяжко дочці без матулі; Без матері і сонце не гріє*).

З останнім тісно пов'язаний семантичний компонент 'материнство', що розгортається у низці субкомпонентів. Прислів'я, що відбивають ідеалізовані взаємини *мати́р* — *дитина* (*діти, дитя*), засвідчують характерні епітети (*найкраща, мила* мати/дитя), а також інші оцінні складники: *Яка б дитина не була, а для матері вона найкраща; Всяке дитя матері миле; Матері своїх дітей жаль, хоч найменшого, хоч найбільшого; Людям, як болото, а матері, як золото*.

Соціокультурний компонент семантики цих паремій пов'язаний з акціональними: а) 'зовнішнє та внутрішнє психологічне уподібнення до матері' (*Який талан матіці, такий і дитяці; Нема чого дивувати, така була й її мати; Яка клепка, така й бочка, яка мати, така й дочка; Вилилась у матір, як з воску; Чого мама научить, те й дочка знає*); б) 'співчутливість' (*У дитини заболить пальчик, а в мами — серце; Дітки плачуть, а в матері серце болить*); в) 'турботливість' (*Як мати ріденька, то й сорочка біленька; Мати дітей пушить, а мачуха сушить; Мати з малятами, як ластівка з ластів'ятами; Дякую тобі, мамо, за твою науку, колисала ти мене, колишеш й онуку; На сонці тепло, а коло матері добре; До людей — по розум, до матері — по серце*). Останній компонент акціональної семантики номінації *матір* у структурі паремій тісно переплітається в національній мовній свідомості зі значенням *матір* = годувальниця, з концептуальним образним ототожненням *матір* = земля, як-от: *Мати годує дітей, як земля людей; Не та мати, що родила, а та, що вигодувала*.

Низка паремій із центральною номінацією *матір* (*мати, мама*) зорієнтована на відображення повсякденно-побутових взаємин у родині, що виражають глибинні етнокультурні оцінки з антропним компонентом, тобто: 'порадниця' (*Мама вірна порадниця*); 'захисниця' (*Мати праведна — опіка й охорона камінна*); 'терпляча, добра жінка' (*Мене мати цілий вік дурила: казала "битиму", та не била; Рідна мати — брехуха, то мачуха справедлива: як скаже: "Я тобі дам", то вже дасть; а мати "І щоб тебе, і бодай тебе", а сама "Ох коли б, Господи, не сталося чогось дитині з моєї дурної речі"*).

Найменування *матір* за аналогією до сакральної власної назви Матері Богородиці містить сему 'святість', що відображає прислів'я *Хто матір забуває, того Бог карає*.

У паремійному слововживанні зафіксовано поєднання в одному контексті назв *батько/тато* й *матір/мати/мама/ненька*. У таких прислів'ях насамперед актуалізовано винятковість батьків, їхнє особливе значення в житті кожної людини, що сконцентровано в семантиці узагальнювальних висловлень 'незамінність', 'відданість', 'винятковість', 'вірність': *Нема такого краму, аби купив тата й маму; Все купиш, лише тата й маму ні; Три вірні друзі: батько, мати та вірна дружина*. Утім, оскільки паремії є певними логічними конструкціями, то такі висловлення, у яких поєднано назви спорідненості, увиразнюються відношення між об'єктами дійсності, моделюються співвідношення між властивостями істот, що позначені цими назвами.

Акціональні субкоди повсякденно-побутової культури взаємин між дітьми й батьком/матір'ю закріплені в пареміях із семою 'навчання, виховання' (*Тільки батько й мати знають, як їх діти виростають; Що мати навчить, то й батько не перевчить; Не слухав батька-матері, нехай люди учать*), 'дбайливість', 'господарність' (*Як не стане, то батько дістане, як не буде, то мати добуде*).

Українські паремії відбивають й інший культурно-дискурсивний досвід у побутовому повсякденні: добрі стосунки з батьками вважали запорукою щастя, добробуту, вдачі: *Шануй батька й няньку, то буде тобі скрізь гладенько; За науку цілуй батька й матір в руку*. Зазвичай в образах батька й матері як основоположників сім'ї втілено найкращі моральні цінності, які вони виховують у власних дітях. Цілком природним є те, що батьками пишаються, однак, для українців вищим мірилом гідності є добра репутація у громадській та особистій поведінці — честь, пор: *Батьком-матір'ю не хвались, а хвались своєю честю*.

Батько й мати в українській родині сприймалися як неподільне ціле: *Як помре батько, мама осліпне*.

Запорукою щастя в українській родині завжди були *діти*. Бездітну родину вважали неповноцінною, безрадісною, нещасливою, такою, де панує *горе, пустка, лихо: Горе з дітьми, горе й без дітей; Без дітей тихо, та на старості лихо; Хата з дітьми — базар, без дітей — пустка*. Для батька й матері діти — опора в житті, його сенс, джерело наснаги й сили: *Якби усі діти спали, то не були б батьки старі, а якби дітки не мерли, то вони б і небо підперли*.

Найчисельнішу групу прислів'їв з номінацією *діти* становлять ті, у яких розкрито соціокультурний досвід і особливості етнопедагогіки. За структурно-семантичними особливостями їх можна поділити на такі групи:

1. Прислів'я-повчання, у яких містяться перестороги, застереження: *Люби дитину, як душу, а трясси її як грушу; Діти, як квіти: поливай — рости будуть; Вчи жінку без дітей, а дітей без людей; Учи дітей не страшкою, а ласкою; Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі; Ой, мамо, мамо, не пестити так сина, бо бідна на світі пещена дитина*. Такі паремії — це своєрідні дидактичні сентенції, формули, настанови.

2. Прислів'я-застереження щодо рис характеру побудовані за принципом опозиції актуалізованих атрибутів *добрий — лихий (злий): Добрі діти доброго слова послухають, а лихі й дрючка не бояться; Добрі діти — батькам вінець, а злі діти — кінець*.

Українські паремії зберігають розуміння відповідальності за виховання дитини, усвідомлення того, що з появою дитини в сім'ї закінчується безтурботне життя: *Соловей співа, поки дітей нема; До зубів наїсися, а до дітей напсися*. У деяких прислів'ях стверджується думка про те, що з роками дитина потребує більше батьківських зусиль і уваги. Цей зміст актуалізують вербальні компоненти *не наїсися, не дають спати, не дають дихать* тощо: *Мала дитина — виспишся, більша дитина — не наїсися, велика дитина — не уберешся; Малі діти — малий клопіт, а підростуть буде великий; Більшають діти — більшають і клопоти; Малими були діти, то спати матері не давали, а вирости, то й дихать не дають*. Попри це в етнічному субкоді культури зберігаються стійкі асоціації дитини із *кладом, ягідками* (плодами): *Нащо ліпший клад, коли в дітках лад; У кого дітки, у того і ягідки*.

Традиційно українська родина була багатодітною. Проте складні соціальні й економічні умови, у яких розвивався інститут сім'ї, сформували в певній частині суспільства неоднозначне сприйняття багатодітності. Наприклад, зафіксовано паремії, у яких є іронічне застереження щодо зростання кількості дітей у сім'ї, як-от: *Обложився дітьми, як дід онучами; Подумай жениться, то й діток копиця*. Так само екстралінгвальні чинники зумовили виникнення прислів'їв, у яких простежуємо асоціативний зв'язок *діти — бідність*: *Були колись чорти, та бідного чоловіка діти з'їли; Батько і мати виховують дванадцять дітей, а дванадцять дітей не можуть прогодувати на старість двох батьків; Їжте, діти, сити — на дні потока буде*.

Серед українських паремій з центральними номінаціями *син, дочка* зафіксовано контексти з узагальненим значенням 'кровноспоріднені люди'. Це значення втілено в асоціативному зв'язку спорідненості з деревом: *Сини й дочки — одного дерева листочки*. Аналізований матеріал засвідчує, що в пареміях ці номінації мають і стійкі асоціації негативного змісту, зокрема 'діти — малі статки', що втілено в метонімічних образах *латаної сорочки, обдертої хати* і под.: *У кого суть дочки, у того латані сорочки; Дочки залишають без сорочки; Дочка — обдерихата, все забирає, бо хоче бути багата; Татові на воли грошей не вистачає, а син скрипки забажав*.

Паремії з номінаціями *син/дочка* відбивають і ті сценарії побутового досвіду, коли батьки в їхніх хатах почуваються незатишно, некомфортно, пор. висловлення *Прийдеш до сина — гірка година, прийдеш до дочки — бідоньки, прийдеш до зятя — не своя хата; Мовчить, кишечки, не в сина, а в дочки були в гостях*, де оцінну семантику виражають характерні стійкі сполуки *лиха година, не своя хата*.

Українські прислів'я з центральними номінаціями *син, дочка* засвідчують увагу в побутовій етнокulturі до рис характеру, поведінки, вдачі дітей, які нерідко у структурі одного висловлення становлять опозицію зі знаками «+» та «-». Пор. паремії з такими концептуальними аксіологічними параметрами: **розумний — дурний** (*Розумному сину не збирай — сам наживе, а дурному не зоставляй — усе проживе; Дурному синові батько розуму не купить; Чужий син дурний — сміх, а свій син дурний — плач; Дурному синові і батькове багатство не в поміч; Пропає батько з дурними синами*); **працьовитий — ледачий** (*Ледачому сину худоба не допоможе; Ледащо син — батькові гріх; Батько за дугу, а син уже на возі; У лінивої дочки брудні сорочки*); **гарний — поганий** (*Поганому сину батьківщина не в моду; Від поганого сина батько сивіє*); **багатий — бідний** (*Ліпше солом'яний дід, як золотий син*).

У пареміях із центральними номінаціями *син і дочка* відображено неоднакове ставлення до дітей різної статі. Зокрема, в давнину бажанішим було народження первістка сина-спадкоємця, оскільки дочку від народження готували віддати до іншої родини, виховували практично відданицю. Порівняймо прислів'я з асоціативно-образними зв'язками:

син — 'радість' (*Як син родиться, то й стіни радіють; Як син вродиться то і хата радується*), дочка — 'віддалення' (*Діти — чужа користь, а найбільше того — дочка; Дочка, як ластівка: пощобече, пощобече та й полетить*). Найзагальніше, сконцентрованіше це втілено у прислів'ї *Сини принесуть, а дочки й угли рознесуть*. Попри таке ставлення завжди вважали нормою мати багато і дочок, і синів, що засвідчено в пареміях за допомогою метафоричних сполук, предикативних асоціативних композицій тощо: *Де доньок одна, там доля гірка, а де дівок сім, там доля усім; Сім дочок — свій таночок; Син — не син; два сина — півсина; три сина — ото тільки син*.

В аналізованих пареміях як етнокультурних субкодах зберігається й психологічний досвід сприйняття батьками дітей за гендерними ознаками, як-от: *Син — утіха батька, а дочка — матері*.

Особливу групу паремій становлять усталені повсякденно-побутові комунікати з вокативом, у яких висловлено поради батьків, звернені до сина й дочки в ситуаціях гуляння, розважання, одруження та ін. на зразок: *Гуляй, доню, я ти не бороню; Співай, доню, тоненько у рідної неньки!; Бери собі, синку, хоч свинку, аби тобі мила була; Иди, синку, не гукай, та без мене привикай; Пий, синку, та не похмеляйся та под*.

Низку стереотипних асоціацій виявлено в паремійних контекстах з центральними номінаціями *брат* і *сестра*. Передусім у них відтворено уявлення про добро й зло у стосунках між членами однієї сім'ї, у ставленні одне до одного тощо. Ієрархія структурно-семантичних ознак відображає як позитивне, так і негативне ставлення людей одне до одного, причому паремії з негативним оцінним змістом переважають. Наприклад, позитивне уявлення про взаємини засвідчено у прислів'ях із семами 'взаєморозуміння' (*Сестра з сестрою, як риба з водою; Брати — що коти: погризуться й помиряться*), 'взаємодопомога' (*Як брат брату не допоможе, то що вже чужі люди*), 'єдність' (*Чотири брати в одну дірку стріляють*), 'щастя' (*Добре тому, у кого брат або сестра добрі, а ще добріше — як і сам не лихий*). Натомість негативна семантика висловлень втілена в поняттях 'заздрість' (*Сестра сестрі заздрить в красі; Сестра то була мала, а то від братового добра аж землю вросла; Син від батька розумніший — радість, а брат брата мудріший — зависть*), 'корисливість' (*Не рад брату, а його шмату; Коли бідний, то забуде й брат рідний; Брат любить сестру багату, а чоловік жінку здорову; Брат сестру багату стріча з калачами, а бідну коло порога з сухарями*), 'індивідуалізм, осібність' (*Сестри рідні тоді, як усі вийдуть заміж; Два брати через гору живуть і ніколи один до одного в гості не ходять; Близький сусід кращий від далекого брата; Брат собі драп, а сестра собі несла*), 'жадібність' (*Брат мій, а кури табак свій; Брат братом, а бриндзя за гроші; Хоч ми й брати, але кишені не сестри*), 'обмеженість у стосунках' (*Брат — то не батько, сестра — то не мама; Хоч і в брата, та не своя хата*), 'злиденне життя' (*Брати мої не багаті — нема штанів, самі лати*).

Оскільки прислів'я в комунікації є судженням чи його частиною, то образ, пов'язаний з ним, визначає чи то характер, психотип особи, чи то особливості її дій, чи то обставини дій. У тексті паремія завжди означає ситуацію, є її знаком, маркером соціально унормованих та узагальнених у таких судженнях індивідуальних рис особи-персонажа, якщо йдеться про художній текст.

Вагу паремій з компонентом 'спорідненість' для повсякденно-побутового спілкування засвідчує їх уживання в мові української художньої прози. Типовим є використання таких прислів'їв у ситуаціях, де розкрито особливості родинних взаємин. І саме влучно дібране прислів'я якнайкраще допомагає відтворити глибину й тонкощі стосунків між членами сім'ї.

Саме як образні знаки-оцінки сприймаються такі паремії в мовних партіях персонажів, як-от: *Зародило їх у мене, як на ярмарку. А дочки, сказано, залишать без сорочки* (М. Стельмах "Велика рідня"); — *І годі тобі хвалитись дітьми. Хвалила ж сова своїх дітей, що нема кращих на світі, а яка ж там совина краса? — сказав Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький "Кайдашева сім'я"); — *За таку науку цілуйте, діти, батька в руку* (Г. Квітка-Основ'яненко "Маруся"); *Як же не стати тобі у пригоді, коли ти в мене найближча родина. Адже в мене не поле засіяно родиною* (М. Коцюбинський "На віру"); у мові наратора: *Поставив себе на місце Марійки і незабаром розбирався в усіх її ходах, як у своїх думках, а коли дійшла мова, що від малих дітей болить голова, а від великих — серце, і яке горе матерям, які мають дочок, та не знають, в які руки попадуться, — він уже знав, приблизно, що піде за цими словами...* (М. Стельмах "Велика рідня"); *Сказано, у дитини заболить пучка, а в матері серце* (Марко Вовчок "Козачка"); *Яково ж то було Веклі, матері її дивитися на свою доньку, що хоч вона була і її дитя, і що кожній матері своя дитина мила, а тут сама бачить, що її Оксана — красуня усьому селу...* (Г. Квітка-Основ'яненко "Сердешна Оксана").

Отже, аналізований матеріал засвідчив широту семантики паремій з центральними номінаціями спорідненості як знаками етнічної повсякденно-побутової культури, в якій для українців родина і родинні стосунки перебувають на чолі соціальної організації людського життя. В українських прислів'ях узагальнено народний погляд на призначення сім'ї, роль і місце кожного члена родини, передано всі етапи її розвитку й функціонування. Паремійне слововживання номінацій на позначення спорідненості тяжіє до стереотипізації соціальних оцінок, норм поведінки, їх психологічних вимірів.

Подальше дослідження цієї проблеми виявляється перспективним у зв'язку з необхідністю поглибленого вивчення структури мовно-національної картини світу через код культури.

1. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2007. — 262 с.

2. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / Віталій Кононенко. — К. : Вища шк., 2008. — 327 с.
3. Космеда Т.А. Комунікативний кодекс українців у пареміях : Тлумачний словник нового типу / Т.А. Космеда, Т.Ф. Осіпова. — Дрогобич : Коло, 2010. — 272 с.
4. Макарець Ю.С. Концепти рід, родина, сім'я в мовній картині світу українців / Ю.С. Макарець, О.М. Сліпчук // Наукові записки : Філологічні науки. Кн. 1. — Ніжин, 2013. — С. 75 — 79.
5. Осовська І.М. Стереотипи сімейних стосунків у паремійному фонді німецької мови / І.М. Осовська // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. — 2010. — № 7. — С. 141 — 145.
6. Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки : Проблеми пареміології та пареміографії / М.М. Пазяк. — К. : Наук. думка, 1984. — 203 с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля — К., 2010. — 844 с.
8. Чернова А.В. Концепти “батько”, “мати” в українській лексико-фразеологічній системі світу : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Чернова А.В. — Д., 2010. — 20 с.
9. Щербакова Н.В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Щербакова Н.В. — Х., 2002. — 20 с.

Статтю отримано 11.02.2014.

Zhanna Marphina

Luhansk

LINGUISTIC AND NATIONAL PICTURE OF THE UKRAINIAN PROVERBS (PAREMY) WITH THE SEMANTIC COMPONENT OF “KINSHIP”

The article deals with the analysis of the figurative semantics of the names of kinship in the Ukrainian proverbs. The communicative and pragmatic potential of the proverbs with the semantic component of “kinship” in the Ukrainian linguistic and national picture of the world has been defined. The sociocultural, anthropic and actional subcodes in the semantics of the proverbs with the central semantic component of “kinship” have been revealed. The genre and style features of the proverbs with the central names of kinship have been analyzed.

Key words: linguistic and national picture of the world, lingual subcode of culture, semantic component, names of kinship, paremy, proverbs.

Мовна мозаїка

БОЖЕ, УКРАЇНУ ЗБЕРЕЖИ, ГОСПОДИ, ПОМИЛУЙ НАС

Звертаючись у молитвах до *Господа Бога*, дехто вживає форму *Господе*, очевидно, під впливом форми *Боже*. Потрібно запам'ятати, що слово *Бог* і назви, які його замінюють (*Вседержитель*, *Господь*), у кличному відмінку мають різні закінчення. Відповідно до правил чинного українського правопису (див.: Український правопис. — К. : Наук. думка, 1998, § 53, п. 1, 2) слово *Бог* приєднує закінчення **-е** (*Боже*), а *Вседержитель* — закінчення **-ю** (*Вседержителю*). Виняток становить назва *Господь*, бо вона єдина з іменників II відміни, що вживається із закінченням **-и**, пор. у молитвах: *Господи, помилуй, Господи, помилуй, Господи, помилуй нас*.

Отже, звертаючись до *Бога*, уживайте форми *Боже, Вседержителю, Господи*.

Катерина Городенська

УДК 8Г276.6:62

Марія Ріпей

м. Львів

РЕДАКТОРСЬКА ПРАВКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

На підставі довідкової літератури і редакторського досвіду розглянуто випадки ненормативного вживання слів, які часто трапляються у науково-технічних текстах, запропоновано правильні відповідники.

Ключові слова: ненормативне вживання, лексема, словники.

Під час написання наукових текстів у авторів виникають труднощі перекласти «мову думки» на «мову слів», підібрати відповідне слово у певному контексті.

Дослідники редагування зазначають про важливість «спеціальних посібників, які вчать писати... у найрізноманітніших жанрах: від публіцистичних — до наукових», а також про навчальні курси з основ і технології «писання», які «слід було б слухати... молодим науковцям, аспірантам, літераторам-початківцям тощо» [8].

Ставимо за мету на підставі довідкової літератури і редакторського досвіду розглянути випадки ненормативного вживання слів, які часто трапляються у науково-технічних текстах, зосередити увагу авторів на правильному їх вживанні.

У статтях досить часто читаємо лексему **число**: «*варіація за розміром приводить до зміни числа атомів в атомних координативних сферах*»; «*число вузлів двовимірної ґратки*»; «*залежно від числа і конфігурації слабких зв'язків*».

У тритомному російсько-українському словнику російське слово **число** перекладено як «1. число» і «2. (количество) кількість; **большое число присутствующих** велика кількість присутніх; **в большом числе** у великій кількості» [17 III: 808].

© М.В. РІПЕЙ, 2014

Зазначимо, що у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» чітко не розмежовано значення слів **кількість** і **число**. Зокрема, до лексеми **кількість** наведено «1. Число, величина, об'єм, маса. 2. Філософська категорія...» [2: 540].

Для позначення кількості кого-небудь чи чого-небудь варто вживати слово **кількість**, а не **число**. Наприклад: «кількість населення Землі», «збільшення кількості пожеж», «не число фермерів, а кількість» [6: 26, 37, 47].

А лексему **число** у науково-технічних текстах треба вживати, зокрема, у таких значеннях: «поняття, за допомогою якого передається кількість і провадиться лічба»; як математичний термін («дійсне число», «дробове число», «евклідове число», «натуральне число», «наближене число», «порядкове число»; фізичний термін («атомне число», «магічне число», «квантове число»; астрономічний термін («цюрихське число», «годинне число») [15].

Отже, правильно писати «*варіація за розміром приводить до зміни кількості атомів в атомних координаційних сферах*»; «*кількість вузлів двовимірної ґратки*»; «*залежно від кількості й конфігурації слабких зв'язків*» [10].

Проаналізуємо правильність вживання лексеми **встановлювати** у таких випадках: «*експериментально встановлено*»; «*встановлено спектроскопічні ознаки*»; «*встановити загальну кількість носіїв у напівпровіднику*»; «*дослідженнями встановлено вплив на експлуатаційну стійкість високої напруги*»; «*було встановлено, що показник заломлення плівок може суттєво залежати від величини парціального тиску кисню*»; «*встановлено, що вплив часу анодування при різних величинах густини струму...*», «*встановлено наступний результат*» та ін.

А. Венцовський пише, що «українська мова має з десяток (як не більше) нормативних відповідників російського слова «установливать». Безглуздо вдаватися... до штучного слова встановлювати, нехтуючи, зокрема, такі питомі (семантично вмотивовані) розв'язки... з'ясовувати: «Фахівці... вникають у таїну каналів... встановлюють (треба: з'ясовують) функцію таких частин архітектурного ансамблю... започатковувати: «... новачі... зруйнують сталі зв'язки й змусять компанії... встановлювати (треба: започатковувати) дружні стосунки...» [4].

У «Російсько-українському словнику складної лексики» наведено, зокрема, такі українські відповідники до російського «установливать»: закон фізики відкривати; зв'язок знаходити, нав'язувати, налагоджувати; визначаючи величину; знайти взаємозв'язок; виявлення причини; визначення розмірів [7: 666].

Редактори видавництва стверджують, що «встановлюють пам'ятники». Правильно вживати **встановлювати** у значенні «1. Ставити, поміщати десь що-небудь певним чином, підготовляючи до використання. // Споруджувати що-небудь на певному місці. // Взагалі ставити зручно, надійно» [2: 1517]. В інших випадках треба підшукувати певні відповідники: **досліджувати**, **з'ясовувати**, **визначати**, **виявляти**, **доводити** та ін. [9]. Наприклад: «*експериментально доведено (підтверджено)*»; «*визначено (досліджено) спектроскопічні ознаки*»; «*визначити (з'ясувати)*

загальну кількість»; «дослідженнями доведено (підтверджено)»; «було доведено (досліджено), що показник заломлення плівок може суттєво залежати від...»; «досліджено (доведено, виявлено), що вплив часу анодування...»; «одержано такий результат» та ін.

У наукових текстах часто читаємо слово **дозволяти**: «такий підхід дозволив максимально точно описати складну геометричну форму всього робочого колеса»; «запропонована конструкція дозволяє уникнути руйнувань»; «обладнання дозволяє виготовляти робочі колеса такого типу» та ін.

Дозволяти — це «давати згоду, дозвіл, право на здійснення чого-небудь» [2: 312]. А у значенні «давати можливість що-небудь робити (про стан, умови, обставини та ін)» треба вживати не **дозволяти**, як зазначено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [Там само], а **давати змогу, давати можливість**. Правильне вживання цих слів, на нашу думку, добре ілюструє приклад переходу вулиці, де є світлофор. Зелене світло світлофора дозволяє пройти, а машини зупиняються, **даючи змогу** це зробити [11: 108].

Отже, правильно «такий підхід **дав змогу** максимально точно описати складну геометричну форму всього робочого колеса»; «запропонована конструкція **дає можливість** уникнути руйнувань» (або «завдяки запропонованій конструкції **можна** уникнути руйнувань»); «обладнання **дає змогу** виготовляти робочі колеса такого типу» (або «завдяки обладнанню **можна** виготовляти робочі колеса такого типу»).

Науковці часто вживають лексему **знаходитися**: «згенеровані носії **знаходяться** у вільному стані»; «у білках такі групи **знаходяться** в амінокислотах»; «реле **знаходилося** у спрацьованому стані»; «біля дна капіляра **знаходиться** спай термопари»; «положення одного з максимумів **знаходиться** дуже близько»; «на одному кінці лінійної молекули **знаходиться** атом»; «атом **знаходиться** по центру» та ін. Зауважимо, що у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», крім інших значень слова **знаходитися**, подано «бути в наявності, виявлятися»; «траплятися, з'являтися»; «бути, перебувати, міститися де-небудь»; «перебувати в якому-небудь стані чи положенні» [2: 470].

Хоч Б. Антоненко-Давидович зазначає, що «дієслова **знаходиться, знайтись** кажуть тоді, коли є потреба щось шукати... «Загубив учора шапку, й тільки сьогодні **знайшлась** вона на печі»... Коли мовиться про місце перебування когось чи чогось або географічне становище, тоді треба шукати інших українських слів: «Штаб полку **містився** в школі»... «Доки Шура **перебувала** на вогневій, жодне погане слово не зривалося ні в кого з уст»... «Цейлон **лежить** поблизу Індостану»... Іноді можна випустити дієслово-присудок, маючи на думці особову форму дієслова **бути**, як... в реченні «Моя квартира — на другому поверсі». Можна сказати й так: «Моя квартира **міститься** на другому поверсі» [1: 114].

Треба вживати «сектори перебувають (не знаходяться) під впливом»; «документи зберігаються (не знаходяться) в архіві»; «в яких міститься (не знаходиться) шість тонн органіки»; «методи й засоби боротьби й надалі залишаються (не знаходяться) на низькому рівні» [6: 83].

Отже, правильно писати «згенеровані носії **перебувають** у вільному стані»; «у білках такі групи **містяться** в амінокислотах»; «реле **було** у спрацьованому стані»; «біля дна капіляра **міститься** спай термопари»; «положення одного з максимумів є дуже близько»; «на одному кінці лінійної молекули **міститься** атом»; «атом **міститься** (є) по центру».

Російською мовою «обработывать», а українською — **обробляти** і **опрацьовувати**, які помилково вживають як синоніми. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено, що «тема ще не оброблялася» і «опрацьовувати наукову тему», «обробляти результати експерименту» і «опрацьовувати метеорологічні дані» [3: 673, 698]. У статтях, зокрема, читаємо «обробка експериментальних даних»; «оброблення необхідної інформації»; «обробка даних, отриманих таким методом».

Зауважимо, що лексема **обробляти** поєднується з назвами конкретних предметів: шкурок, деревини, каменів, рослин, риб, металів, вовни, ґрунту тощо, виражаючи значення «певними діями, операціями надавати чому-небудь потрібного вигляду» та «готувати щось для вирощування рослин». Наприклад: **обробляють** камінь, дерево, поле, алмаз, сталь, льон, рану тощо, тобто піддають хімічній чи фізичній обробці, внаслідок якої змінюється їхня форма, властивості тощо.

Дієслово **опрацьовувати** поєднується з іменниками — назвами абстрактних понять: тема, текст, стаття, інформація, дані (статистичні, бухгалтерські, планово-економічні), результати експериментів тощо і виражає значення «глибоко, докладно вивчати, досліджувати що-небудь», «готувати що-небудь, ретельно продумуючи в усіх деталях».

Отже, **опрацьовують** дані, інформацію, класифікацію, рукопис, план, наукову тему, числові дослідження, списки тощо [14].

Вживання дієслова **складати** у науково-технічних статтях не завжди виправдане контекстом. Наприклад, у випадках «коефіцієнт передачі **складає** понад 50%»; «**складає** 130 ... 250 м² поверхні металокопонування»; «відстань між електродами **складає** 12,465 мм»; «тривалість навантаження **складала** 10 с»; «товщина покриття **складала** від 100 нм до 15 мкм для різних зразків»; «для алмазу температура **складає** 1400 °С»; «загальний тиск реактивної суміші **складав** 8·10⁻³ мм рт. ст.»; «площа сканування **складала** 1×1 мкн²» це слово вжито в невласивому значенні. Зміст речень вимагає лексеми **становити**, яку, як зазначає І. Вихованець, потрібно вживати у значеннях «бути чим-небудь, являти собою щось» і «утворювати якусь кількість, давати в сукупності». Конструкції «**складати** виняток, **складати** етап, **складати** основу, **складати** особливість, **складати** труднощі, **складати** третину прибутку, **складати** двадцять відсотків» є «невдалими перекладами з російської мови» [5].

Неправильно вживають слово **ряд**: «**ряд** біологічних об'єктів містять ароматичні складові»; «**вартість** біодизельного палива залежить від **ряду** чинників»; «методика має **ряд** переваг»; «виникає **ряд** явищ»; «використовувана комірка має **ряд** особливостей»; «алмаз має **ряд** важливих властивостей».

У словниковій статті лексеми **ряд** «Великого тлумачного словника сучасної української мови», окрім «1. Сукупність однорідних предме-

тів або живих істот, розташованих одне поруч з одним, одне за одним, витягнутих в одну лінію...», подано «5. Сукупність подій, явищ і т. ін., послідовних у часі... Певна кількість кого-, чого-небудь» [2: 1281]. У цьому словнику зазначено «ряд захворювань», «ряд математичних дисциплін», «в ряді випадків», «ряд керівних органів», «у ряді країн» та ін.

С. Караванський у «Російсько-українському словнику складної лексики» пише, що російською мовою «ряд лет», а українською «**кілька років**», російською «в ряде сел (случаев)», а українською «**у багатьох селах (випадках)**» [7: 551].

Події і явища, послідовні у часі, а також певну кількість кого-, чого-небудь, що не утворює одну лінію, неправильно називати **рядом**. Треба вживати **декілька, кілька** (мала кількість), **багато, немало, чимало, значна кількість** (велика кількість), **деякі, певні, такі** тощо [12].

Отже, правильно «**деякі біологічні об'єкти містять ароматичні складові**»; «**вартість біодизельного палива залежить від певних (таких) чинників**»; «**методика має певні (деякі) переваги**»; «**виникає чимало явищ**»; «**використовувана комірка має певні (деякі) особливості**»; «**алмаз має певні (деякі) важливі властивості**».

У наукових текстах часто читаємо **на основі**: «**на основі показників**»; «**на основі даних**»; «**на основі ухваленого тимчасового регламенту**»; «**на основі стандарту**» та ін.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» **на основі і на підставі** пояснює як синонімічні словосполучення: «**на підставі чого** — виходячи з чого-небудь, спираючись на щось», «**на основі чого** — виходячи з чого-небудь, спираючись на що-небудь» [2: 966, 861]. У цьому словнику читаємо «на основі договору», «на основі укладеної угоди або разового доручення», «на основі спостережень», «на основі попереднього досвіду та знань», «на основі дослідження», «на основі статуту», «на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів», «на основі припущення», «документ, на основі якого будується наукове дослідження» [Там само: 5, 29, 36, 42, 113, 152, 242, 283, 291, 846].

В інших словниках зазначено «**не без оснований** — не без підстави, небезпідставно... **он имеет основание так говорить** — він має підставу (рацію) так говорити; **для этого нет никаких оснований** — для цього немає (немає) ніяких (жодних) підстав» [17 II: 351–352]; «лишенный оснований» — «безпідставний» [7: 343]; «достаточное основание» — «достатня підстава», «основание и следствие» — «підстава і наслідок», «основание уголовной ответственности» — «підстава карної (кримінальної) відповідальності», «правовое основание» — «правова підстава» [16].

На нашу думку, **на підставі** правильно вживати у значенні «спираючись на щось». Наприклад, «*З розпуки я написав... маленьку новелу на підставі матеріалу, зібраного за короткий час...*» (М. Коцюбинський), «*Треба... виводити нові сорти на підставі мого методу*» (О. Довженко) [18 VI: 506].

А **на основі** треба вживати, коли щось становить основу чогось, є головною складовою чого-небудь, як фундамент є основою будівлі.

Наприклад, «створення телефільму на основі літературного твору», «будівельний матеріал на основі глини», «твір, створений на основі запозиченої мелодії», «письмо, що виникло на основі ієратичного письма» [2: 1437, 60, 223, 283].

У вищенаведених прикладах правильно писати «**на підставі** показників»; «**на підставі** даних»; «**на підставі** ухваленого тимчасового регламенту»; «**на підставі** стандарту» та ін.

Виявляємо ненормативне вживання лексеми **так**: «**Так**, під час застосування кремнійорганічних фарб»; «**Так**, лінія при 758 см¹ в спектрі водного розчину... зсувається приблизно на 10 см¹» та ін.

Так на початку речення правильно вживати «під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність факту чи явища, виражає згоду на якусь дію тощо» [13]. Наприклад, у Лесі Українки читаємо: «**Так**, я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні...»

На початку речення, коли не підтверджується правильність думки, наявність факту чи явища, не виражається згода на якусь дію, а уточнюється, пояснюється зміст попереднього речення, вирізняється що-небудь, треба вживати лексеми **наприклад** або **зокрема**, а не скальковане з російської мови **так**. Наприклад: «**Зокрема**, під час застосування кремнійорганічних фарб»; «**Наприклад**, лінія при 758 см в спектрі водного розчину... зсувається приблизно на 10 см¹».

На початку абзаців часто читаємо **таким чином**: «**Таким чином**, отримаємо важливий результат»; «**Таким чином**, є прилади прості і складні, дешеві і дорогі»; «**Таким чином**, обидва підходи не замінюють, а доповнюють один одного»; «**Таким чином**, виробництво і застосування біодизельного палива в Україні дасть змогу значною мірою вирішити еколого-енергетичні проблеми економіки нашої держави».

У тлумачних словниках української мови **таким чином** і **отже** пояснено як синоніми. Зокрема, у словниковій статті слова **отже** «Великого тлумачного словника сучасної української мови» читаємо: «3. Уживається у знач. вставного слова для висловлення підсумку; **таким чином**» [2: 866].

У редакторській практиці сформувався такий погляд щодо вживання вислову **таким чином**: якщо є опис, як саме відбувається, то правильно вживати **так**, **отак**, у **такий спосіб**, а якщо підсумок, висновок — то **отже**. Вислів **таким чином** редактори видавництва намагаються не вживати. Як і **головним чином** (писатимуть **головно** [19]), бо про ніякі ж чини не йдеться [13].

Якщо підсумовуємо, висновуємо, то на початку речень, здебільшого на початку абзаців, правильно вживати лексему **отже**, а не **таким чином**. Наприклад, «**Отже**, виробництво і застосування біодизельного палива в Україні дасть змогу значною мірою вирішити еколого-енергетичні проблеми економіки нашої держави».

Зосередження уваги на мовних огріхах, подання правильних відповідей сприятиме вилученню ненормативних конструкцій з науково-технічного тексту.

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. — К. : Либідь, 1991. — 256 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD) / [уклад, і голов, ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. — 1735 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак]. — К. : Вид-во «Дніпро», 2009. — 1332 с.
4. Венцковський А. Калькуємо, забувши слово рідне... [Електронний ресурс] / Анатолій Венцковський. — Режим доступу : <http://www.personal-plus.net>.
5. Вихованець І. Не складайте чого не треба / Іван Вихованець // Укр. мова. — 2003. — №3–4. — С. 139.
6. Волощак М. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації. — 2-ге вид., допов. / Марія Волощак. — К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. — 160 с.
7. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / Святослав Караванський. — К. : ВІД «Академія», 1998. — 712 с.
8. Партико З. В. Загальне редагування : нормативні основи : навч. посіб. / З.В. Партико. — Львів : Афіша, 2001. — 311 с.
9. Ріпей М. В. Ненормативне вживання лексеми «встановлювати» в газетних матеріалах / М.В. Ріпей // Наукові записки Інституту журналістики. — К., 2010. — Т. 39. — С. 180–182.
10. Ріпей М. Ненормативне вживання лексем «число» та «різниця» в газетних матеріалах / Марія Ріпей // Збірник праць НДЦ періодики ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. — 2008. — Вип. 1(16). — С. 266–273.
11. Ріпей М.В. Порушення лексичної норми на сторінках газет / М.В. Ріпей // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 101. — С. 107–110.
12. Ріпей М. Про лексичне втілення категорії кількості (ряд будинків, низка заходів, кілька років) / Марія Ріпей // Дивослово. — 2012. — № 7. — С. 49.
13. Ріпей М. Росіянізми «так», «таким чином» у газетних матеріалах / Марія Ріпей // Українська мова. — 2011. — № 4. — С. 72–76.
14. Ріпей М. Що обробляємо, а що опрацьовуємо / Марія Ріпей // Українська мова. — 2012. — №4. — С. 113.
15. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / [В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленюк та ін.]. — К. : Наук. думка, 1998. — С. 844.
16. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / [И.Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін.]. — К. : Наук. думка, 1994. — С. 312.
17. Русско-украинский словарь : [в 3 т.]. — [2-е изд.]. — К. : Глав. ред. Укр. Сов. Энциклопедии, 1980–1981.
18. Словник української мови : [в 11 т.]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
19. Українсько-російський словник / [уклад.: В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін.]. — [4-те вид.]. — К. : Голов, ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1976. — С. 132.

Статтю отримано 23.10.2013

Mariya Ripeyi

Lviv

EDITORIAL CORRECTIONS OF THE SCIENTIFIC TEXTS

Based on reference literature and editorial experience the cases of the non-normative using of words, that occur frequently in scientific and technical texts, are considered; the correct matches suggested.

Keywords: non-normative using, lexeme, dictionaries.

УДК 81. 161.1: 81' 366 + 17. 023. 36

Наталія Лозова

м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ НАЗВ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОГНІТОСФЕРІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розглянуто основні способи морфологічного термінотворення назв суб'єктів культурної діяльності, їх термінотворчі моделі, найпродуктивніші суфікси, формальний розподіл словотворчої структури, кореляцію словотворчої та когнітивної моделей, їх постійну взаємодію та взаємозалежність.

Ключові слова: *терміни-слова, морфологічний спосіб термінотворення, термінотворчі моделі, когнітивні моделі, кореляція, множинна мотивація.*

Процеси термінотворення вже неодноразово опинялися в колі наукових інтересів багатьох мовознавців. На сучасному етапі дослідження галузевих терміносистем української мови видається актуальним зіставлення особливостей термінотворення в них у різних аспектах — традиційному / терміноцентричному й когнітивному. Зупинимося на термінотворчих процесах мистецько-мистецтвознавчої термінології, зокрема назв суб'єктів культурної діяльності (далі НСКД) в когнітосфері українського законодавства.

Термінотворчі процеси в мистецько-мистецтвознавчій термінології частково були об'єктом вивчення, зокрема, О.Є. Гридчук, яка в дисертаційному дослідженні вичерпно схарактеризувала словотвірні особливості термінологічної лексики художньої різьби по дереву, визначивши словотвірні моделі, за якими вони утворюються, та ступінь їх продуктивності [2: 11].

© Н.Г. ЛОЗОВА, 2014

Ю.Й. Рисіч, досліджуючи терміносистему художнього розпису, визначила її словотвірну структуру, продуктивні та регулярні словотвірні й структурні типи, моделі, а також виявила їх частиномовні особливості. Дослідниця розглядає словотвірну типологію простих і складних термінів, аналізує терміни з непохідною та похідною основами, подає їх типологічну, репрезентативну й стилістичну характеристики [4: 12–13].

Предметом нашого дослідження є кореляція когнітивного й номінативного потенціалів термінотворчих моделей НСКД — структур, які мають узагальнене лексико-категорійне значення і можуть мати різну лексичну семантику. Дослідники підкреслюють, що похідне слово позначає поняття, яке формується на основі судження (форми мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення розкриваються зв'язки предметів з їх властивостями або відношення між предметами чи множинами предметів) [5: 60]. Формальний розподіл словотворчої структури слова відповідає змістовому розчленуванню уявлення про позначуване явище, що дозволяє виявляти кореляцію словотвірної та когнітивної моделей, їх постійну взаємодію та взаємозалежність: з одного боку, потік інформації йде від об'єктивного світу до людини, ця інформація звіряється з тією моделлю, яка існує у свідомості, з другого боку, напрям руху інформації є повністю протилежним, тобто людина продукує слово відповідно певної, вже наявної моделі [6: 84].

Дослідивши процеси термінотворення НСКД, ми помітили, що попри те, що більшість терміноодиниць — складені й утворилися синтаксичним способом, у сучасному законодавстві також функціонують і терміни-однослови, утворені морфологічним способом. Таких термінів було зафіксовано 163, що становить 24 % від загальної кількості НСКД.

Характеризуючи процеси термінотворення термінів-однословів, варто зазначити, що формальний розподіл словотвірної структури терміна відповідає змістовому розчленуванню уявлення про позначуване явище, що й дозволяє виявляти кореляцію словотвірної та когнітивної моделей. За нашими спостереженнями, більшість однослівних НСКД, що утворилися суфіксальним способом, вживають переважно на позначення фізичних осіб за родом діяльності. Такі назви утворено шляхом додавання суфіксів, які увиразнюють семи 'рід занять', 'характер діяльності', 'професійна належність', 'особа за фахом', 'професійна належність особи' тощо до іменникових, прикметникових чи дієслівних основ як носіїв різних лексичних значень, що дає підстави говорити про кореляцію словотвірних моделей "іменник + суфікс", "прикметник + суфікс" і "дієслово + суфікс" з їх когнітивними моделями "знання про певну дію + знання про особу за фахом, яка виконує цю дію", "знання про певну ознаку + знання про особу за фахом, яка наділена такою ознакою" і "знання про певний предмет + знання про особу за фахом, яка створює цей предмет", що формує цілісне уявлення про назву особи за родом діяльності. Наприклад, назва *малювальник*

актуалізує дві когнітосеми: “уявлення про рід діяльності” (*малювати*) та “уявлення про особу, яка здійснює цю діяльність” (*-льник-*).

І.Р. Вихованець та К.Г. Городенська у колективній праці “Теоретична морфологія української мови” (2004) виокремили основні словотвірні іменникові категорії — суб’єкта, знаряддя, локатива, граматичної предметності, збільшеності, зменшеності, збірності й одиничності. Словотвірну іменникову категорію суб’єкта дослідники розчленували на підкатегорії суб’єкта дії, суб’єкта процесу, суб’єкта стану тощо. На їхню думку, найпродуктивнішими суфіксами у творенні назв суб’єктів є *-ач* і *-ник*. Деяко периферійнішими, за І.Р. Вихованцем та К. Г. Городенською, є суфікси *-тель*, *-ець*, *-ак*, *-ар*, *-ій* [1: 100].

У нашому дослідженні найпродуктивнішими щодо актуалізації в НСКД когнітосеми “уявлення про особу, яка здійснює ту чи ту діяльність”, виявилися такі суфікси:

1) *-ник-* (об’єднує 17 термінів-агентивів, з-поміж яких 5 — віддієслівних похідних, 9 — відіменникових та 3 — відприкметникові), який увиразнює семи:

а) ‘рід занять особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *виробник* (від *виробити*), *заготівник* (від *заготовити*)¹, *закрійник* (від *закроїти*), *ліпник* (від *ліпити*), *установник* / у галузі культури / (від *установити*);

б) ‘особа за фахом, яка створює предмет’ (модель “основа іменника + суфікс”): *макетник* (від *макет*), *накатник* / у галузі культури / (від *накат*), *палітурник* (від *палітурка*), *постановник* (від *постановка*), *клавіатурник* (від *клавіатура*), *манекенник* (від *манекен*), *модельник* (від *модель*), *прокатник* / у галузі культури / (похідне від *прокат*), *чорнильник* / у галузі культури / (від *чорнило*);

в) ‘особа за фахом, що наділена певною ознакою’ (модель “основа прикметника + суфікс”): *начальник* (від *начальний*), *художник* (від *художній*);

2) *-ист-/ -іст-/ -їст-* (об’єднує 12 назв відіменникового походження), який увиразнює:

а) сему ‘особа за фахом, яка створює предмет’ (модель “основа іменника + суфікс”): *візажист* (від *візаж*), *артист* (від *арт* — мистецтво), *ілюзіоніст* (від *ілюзіон*), *соліст* (від *соло*), *мозаїст* (від *мозаїка*);

б) сему ‘особа за фахом, яка працює з певними предметами чи поняттями’ (модель “основа іменника + суфікс”): *колорист* (від *колір*), *методист* (від *метод*), *прожекторист* (від *прожектор*), *патроніст* (від *патрон*), *бандурист* (від *бандура*);

в) сему ‘особа за фахом, що працює в певній галузі / закладі’ (модель “основа іменника + суфікс”): *архівіст* (від *архів*), *журналіст* (від *журнал*);

¹ У Словнику українських морфем Л.М. Полюги (2009) такого слова немає, але натомість є слово *заготівельник* (похідне від *заготівельний*) та *заготовлювач* (похідне від *заготовлювати*) [Полюга, 2009, с. 129].

3) **-ер-/-єр-** (з 11 термінів-агентивів цієї групи 3 — відіменникових похідних, 4 — віддієслівних та 4 з множинною мотивацією), який увиразнює:

а) сему 'професійна належність особи за фахом, яка створює предмет' (модель "основа іменника + суфікс"): *костюмер* (від *костюм*), *монтажер* (від *монтаж*), *репортер* (від *репортаж*);

б) сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *жонглер* (від *жонглювати*), *режисер* (від *режисерувати*), *продюсер* (від *продюсувати*), *суфлер* (від *суфлювати*);

в) семи 'професійна належність особи за виконуваною дією' та сему 'професійна належність особи за фахом, яка створює предмет' одночасно (моделі "основа іменника + суфікс" або "основа дієслова + суфікс" — похідні з множинною мотивацією): *контролер* (від *контроль* чи *контролювати*), *ретушер* (від *ретуш* чи *ретушувати*), *дизайнер* (від *дизайн* чи *дизайнувати*), *модельєр* (від *модель* чи *модельювати*). І.О. Іншакова наголошує, що похідна основа може перебувати в мотиваційних відношеннях не з однією, а з двома (рідше — більше) твірними основами, і називає такі відношення відношеннями множинної мотивації, або похідності (похідне в тому самому значенні може бути співвіднесене і за формою, і за змістом з різними твірними), характерними для словотвору різних частин мови [3: 32–33];

4) **-льник-** (усі 10 термінів-агентивів цієї групи віддієслівного походження), який увиразнює сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *бронзувальник* (від *бронзувати*), *малювальник* (від *малювати*), *в'язальник* (від *в'язати*), *лакувальник* (від *лакувати*), *монтувальник* (від *монтувати*), *налагоджувальник* (від *налагоджувати*), *огранувальник* (від *огранувати*), *окантувальник* (від *окантувати*), *полірувальник* (від *полірувати*), *регулювальник* (від *регулювати*);

5) **-атор-** (усі 9 назв витворені від дієслів), який увиразнює сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *декоратор* (від *декорувати*), *імітатор* (від *імітувати*), *оператор* (від *оперувати*), *демонстратор* (від *демонструвати*), *організатор* (від *організувати*), *форматор* (від *формувати*), *інкрустатор* (від *інкрустувати*), *коментатор* (від *коментувати*), *реставратор* (від *реставрувати*);

6) **-ач-** (усі агентиви цієї групи, а їх лише 8, витворені від дієслів), який увиразнює сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *викладач* (від *викладати*), *завідувач* (від *завідувати*), *доглядач* (*музейний*) (від *доглядати*), *наклеювач* (від *наклеювати*), *настроювач* (від *настроювати*), *освітлювач* (від *освітлювати*), *оформлювач* (від *оформлювати*), *перебивач* (від *перебивати*);

7) **-ор-**, який увиразнює:

а) сему 'професійна належність особи за фахом, яка створює предмет' (модель "основа іменника + суфікс"): *архітектор* (від *архітектура*), *скульптор* (від *скульптура*);

б) сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *диктор* (від *диктувати*), *інспектор* (від *інспектувати*), *коректор* (від *коректувати*), *редактор* (від *редагувати*). Загалом 6 агентивів, з яких 4 — віддієслівного походження, 2 — відіменникового.

Малопродуктивними виявилися такі суфікси:

1) **-ент-** (лише 4 назви, з яких 3 — віддієслівного походження, 1 — відіменникового), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *асистент* (від *асистувати*), *диригент* (від *диригувати*), *кореспондент* (від *кореспондувати*);

б) сему ‘професійна належність особи за фахом, яка має відношення до певної організації’ (модель “основа іменника + суфікс”): *президент* (від іменникової основи, зі зв’язаним коренем);

2) **-ар- / -яр-** (4 назви, з яких — 1 віддієслівного походження, 3 — відіменникового), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *кобзар* (від *кобза*), *секретар* (від *секрет*);

б) сему ‘особа за фахом, що працює в певній галузі / закладі’ (модель “основа іменника + суфікс”): *бібліотекар* (від *бібліотека*);

в) ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *маляр* (від *малювати*);

3) **-ець-** (4 назви віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *виконавець* (*робіт*) (від *виконувати*), *кравець* (від *кроїти*) та *читець* (від *читати*), *видавець* (від *видавати*);

4) **-ниц-** (2 назви відіменникового походження), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *манікюрниця* (від *манікюр*);

б) ‘професійна належність особи за подібністю до певного предмета’ (модель “основа іменника + суфікс”): *манекенниця* (від *манекен*);

5) **-итор-** (1 назва віддієслівного походження й 1 назва відіменникового походження), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *композитор* (від *композиція*);

б) сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *репетитор* (від *репетувати*);

б) **-ик-** (1 назва відприкметникового походження), який увиразнює сему ‘особа за фахом, що наділена певною ознакою’ (модель “основа прикметника + суфікс”): *аналітик* (від *аналітичний*);

7) **-івник-** (1 назва віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *керівник* (від *керувати*);

8) **-іус-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘особа за фахом, що працює в певній галузі / закладі’ (модель

“основа іменника + суфікс”): *архіваріус*² (від *архів*); — (суфікса немає у словнику українських морфем);

9) **-онер-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *колекціонер* (від *колекція*);

10) **-ант-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *музикант* (від *музика*);

11) **-ак-** (1 назва віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *співак* (від *співати*);

12) **-ат-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *ліцензіат* (від *ліцензія*);

13) **-івець-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *фахівець* (від *фах*);

14) **-ист-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ + **-к-**, який увиразнює сему ‘особа жіночої статі’ (модель “основа іменника + суфікс”): *модистка* (від *модист*);

15) **-н-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘назва приміщень певного призначення’ (модель “основа іменника + суфікс”): *майстерня* (від *майстер*);

16) **-і-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘назва організацій жіночого роду’ (модель “основа іменника + суфікс”): *редакція* (від *редактор*);

17) **-ств-** / **-цтв-** (1 назва віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘назва організації’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *видавництво* (від *видавати*).

Окремо можна виділити групу терміноодиниць, похідність яких встановити важко — *аматор, архів, гід, клуб, музей, цирк, театр, центр, імпресаріо, інженер, клоун, майстер, пастижер, директор, механік, технік, ювелір, філармонія* (18).

У нормативно-правових актах на цьому рівні організації засвідчено лише один субстантив — агентив *ведучий*. Вважаємо, що прикметник *ведучий* набув іменникових рис у зв'язку з потребою позначати в мові уявлення про особу за родом її діяльності, тобто *ведучий* — це той, хто *веде* концерт чи телепередачу.

Отже, дослідивши морфологічний спосіб термінотворення 163-х термінів-однословів, ми дійшли висновку, що більшість із них утворилися суфіксальним способом — 102 терміни, що становить 62,6 % від

² У Словнику українських морфем Л.М. Полюги (2009) такого слова немає, але натомисть є слово *архівіст* (похідне від *архів*) [Полюга, 2009, с. 32].

загальної кількості однослівів. Серед однослівних термінів, утворених цим способом, найчисельнішими є віддієслівні похідні, вони становлять 52 терміноодиниці; наступними за чисельністю є відіменникові похідні — 42 терміноодиниці, малочисельними виявилися відприкметникові похідні (4 терміноодиниці), а також 4 терміноодиниці з множинною словотвірною мотивацією. Терміни-композиції та юкстапозиції з міжнародним компонентом у їхньому складі, що функціонують у текстах законів про культуру, нараховують 42 одиниці, або 25,8 %. Також зафіксовано 18 термінів-однослівів, похідність яких встановити важко (11 %), й один субстантив (0,6 %).

1. *Вихованець І.Р.* Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська. — К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2004. — 400 с.
2. *Гриджук О.Є.* Термінологічна лексика художньої різьби по дереву: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Є. Гриджук; Прикарпатський ун-т імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 26 с.
3. *Іншакова І.О.* Явище множинної словотвірної мотивації в мовознавстві / І.О. Іншакова // Філологічні студії. — 2009. — Вип. 3. — С. 32–36.
4. *Рисіч Ю.Й.* Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.Й. Рисіч; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2003. — 20 с.
5. *Тофтул М.Г.* Логіка: підручник, 2-ге вид., допов. / М.Г. Тофтул. — К.: ВЦ «Академія», 2008. — 400 с.
6. *Тупахіна О.* Когнітивний аспект словотвірної моделі іменників з суфіксом *-er* (на матеріалі німецької мови кінця ХХ — початку ХХІ століття) / Ольга Тупахіна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — 2010. — № 89 (4). — С. 83–86.

Статтю отримано 21.09.2013.

Natalia Lozova

Київ

THE FEATURE OF THE MORPHOLOGICAL TERM-FORMATION
OF CULTURAL ACTIVITY SUBJECTS' NAMES IN COGNITIVE SPHERE
OF THE UKRAINIAN LEGAL SYSTEM

The basic methods of the morphological term-formation of subjects' names of cultural activity, termcreative models, most productive suffixes, formal distribution of word-formative structure, correlation of word-formative and cognitive models, permanent co-operation and interdependence are considered in the article.

Keywords: terms-words, morphological method of term-formation, termcreative models, cognitive models, correlation, plural motivation.

УДК 811.161.2+81'373

Інна Шматко

м. Київ

ПОЛІСЕМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ БДЖІЛЬНИЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проведено аналіз явища полісемії в термінології бджільництва; визначено типи взаємовідношень між значеннями полісемічних бджільницьких термінів та виявлено їхню продуктивність.

Ключові слова: полісемія (багатозначність), полісемант, семема, сема, термінологізація, детермінологізація, ретермінологізація.

Пізнання об'єктивної дійсності носіями мови породжує появу нових мовних одиниць. Кількість предметів і явищ дійсності, відображених у свідомості людини, значно перевищує кількість слів, що позначають ці предмети і явища, тому “обслуговувати нову сферу починають ті слова, що є назвами побутових понять, добутих упродовж практичного пізнання світу, які зафіксували колись початкову сходинку в русі пізнавальної думки і які стали на цьому етапі представниками наукового поняття” [8: 83]. Водночас відома раніше лексема (загальновживане слово або термін іншої галузі знання) набуває ще одного нового значення і стає багатозначною (полісемічною). Структура такої лексеми складається із сукупності значень і вживань й утворює деяку систему взаємозв'язаних і взаємообумовлених елементів. Розщеплення значень полісемантів характерне для семантичних явищ омонімії та полісемії. Виходячи із вчення О. Потебні “про близьке і далеке значення слова”, слідом за Л.В. Туровською [24: 110], виділяємо нижчий і вищий ступені розходження значень таких лексичних пар. Нижчий ступінь розходження значень (або полісемізації) — це є власне полісемія, вищий ступінь є проявом омонімії.

© І.В. ШМАТКО, 2014

Метою дослідження є проведення комплексного лінгвістичного аналізу лексико-семантичного явища полісемії в термінології бджільництва; визначення типів взаємовідношень між значеннями полісемічних бджільницьких термінів та виявлення їхньої продуктивності.

Проблема розмежування явищ полісемії й омонімії залишається актуальною. На думку деяких мовознавців, між словом та утвореним на його основі терміном можуть виникати омонімічні відношення [5: 59; 21: 48; 11: 154]. Якщо терміни й слова “мають якийсь спільний відтінок у значенні, то це є свідченням того, що термінологічна омонімія виникає внаслідок семантичного розвитку багатозначного слова” [6: 5]. У дослідженні розглядаємо п о л і с е м і ю як відношення між значеннями лексичної одиниці, які мають спільний семантичний компонент (сему) і між якими наявний семантичний зв’язок, п о л і с е м а н т а м и є лексико-семантичні варіанти слова, утворені на основі спільної семи, тобто семантична структура такої мовної одиниці складається із двох і більше семем (значень).

Явище п о л і с е м і ї для досліджуваних термінів є поширеним на ранніх етапах становлення термінології. Аналіз семантичної структури номінацій бджільництва в діяхронії показав, що досліджуваним лексичним одиницям притаманні семантичні процеси звуження і розширення значень. Зокрема, у період Київської Русі семантична структура прототерміна *борть* (*бѣрть*, *борѣть*) складалася із двох значень: “улей в стоящем на корнюдереве” (напр.: “*А в ѣкняжи бортьѣ 3 гривны, или издеруть, или смердь умучать<...>*” [13: 87] та “пасіка” (напр.: “*Се азъ князь великъи Всеволодъ далъ єсмь святому Георгию Терпузьскыи погостъ Ляховичи, съ землею, и съ людьми, и съ коньми, и лѣсъ и борты (пѣсѣки), и ловища на Ловати*” [20 I: 155–156]. У процесі функціонування ця лексема поступово втратила одне зі значень (семему) “пасіка”, тобто її семантична структура зазнала деяких семантичних змін у бік звуження. Лексема *борть* із багатозначної стала однозначною, що є свідченням динаміки понять термінів бджільництва. У сучасній українській мові термін *борть* є застарілим, про що засвідчено у словнику, зокрема *бортьзаст*. “найпростіший вулик — видовбана колода, яку навішують на дерево, або дупло в дереві, де живуть бджоли” [18 I: 222]. Давньоруські полісеманти *пѣсѣка*, *пѣсика*, які вживалися у двох значеннях “борть” і “пасіка” [20 II: 88], збереглися в сучасній українській мові з первинною семантичною структурою: 1) “місце, де розставлено вулики з бджолами та розташовані спеціальні будівлі”; 2) “процес розведення бджіл” [3: 891; 14: 217].

Починаючи з середини ХХ ст. проблема взаємозв’язків значень у структурі полісеманта викликала зацікавлення багатьох учених різних шкіл. Основними серед них були три школи: 1) представники, зокрема О.О. Потебня [16], Л.В. Щерба [25] та ін. заперечували багатозначність, оскільки, на їхню думку, слово може мати лише одне значення; 2) Р.О. Будагов [2], Є.Р. Курилович [7], В.В. Левицький [9] та ін., вважали, що багатозначність — це об’єктивно існуюча реальність, в якій значення багато-

значного слова є одиницями мовної системи, вони перебувають в ієрархічних відношеннях. “Елементи змістової структури слова пов’язані один з одним складними ієрархічними відношеннями” [9: 4]; 3) учені стверджували, що у семантичній структурі багатозначних слів можуть існувати ієрархічні та незалежні відношення — М.П. Муравицька [12], В.Г. Гак [4]. Приєднуємося до думки представників другої школи і вважаємо, що багатозначність є невід’ємним явищем для формування української бджільницької термінології, оскільки вона є одним із найдавніших лексичних шарів, яка витворилася на народній основі.

Аналіз семантичної структури українських термінів бджільництва показав, що в складі досліджуваної термінології наявні внутрішньосистемна (напр., *бджільник*, *медозбір*, *бджолиний* та ін.), позасистемна (напр., *димар*, *підніжжя*, *роїтися* та ін.) і міжсистемна полісемії (напр., *рій*). Також притаманна багатозначність змішаного типу або комбінована (напр., *матка*, *первак* та ін.). Оскільки на сьогодні немає тлумачного словника української бджільницької термінології, у визначенні значень полісемантів бджільництва послуговуємося тлумаченнями, наведеними в загальномовних словниках української мови. За характером розвитку значень полісемантів (три-, чотири- і шестизначних), слідом за О.О. Тараненком [23: 466], виділяємо такі типи полісемії: 1) ланцюжковий, де кожне наступне значення виникає на основі найближчого попереднього (напр., *первак*) та 2) комбінований ланцюжково-радіальний (напр., *маточник*, *матка*).

Якщо виходити із притаманних парадигматиці видів опозицій, то в полісемії спостерігаємо такі: семантична — еквіполентна опозиція і формальна — диз’юнктивна опозиція. Відношення семантичної еквіполентної опозиції характерні для лексико-семантичних варіантів (далі — ЛСВ) полісеманта, в яких збігаються або перетинаються інтегральні семи. Зокрема, внаслідок термінологізації від значення загальноживаного слова *магазин* “крамниця, склад (місце, де щось зберігали)” через збереження (збігу / пересічення) функційної ознаки (інтегральної семи) ‘зберігати’ утворився термін *магазин* на позначення місця для збереження додаткових рамок у вулику [1: 344; 17: 314]. Формальна опозиція в полісеманті зазвичай нульова — ЛСВ слова однакові за вираженням і звучанням.

Під в н у т р і ш н ь о с и с т е м н о ю п о л і с е м і є ю розуміємо таку, яка притаманна термінам у межах термінології бджільництва. Бджільницькі терміни-полісеманти найчастіше є двозначними (бісеманти), неоднорідними за частиномовною належністю. Зокрема, до бісемантів-іменників належать терміни *бджоляник* (“омшаник” і “пасіка”) [18 I: 117]; *бджільник* (“те саме, що *бджоляр*”¹ і “те саме, що *пасіка*”²) [19 I: 390], згаданий попередньо термін *пасіка*¹ [3: 709; 18VI:

¹ “той, хто розводить бджіл” [18 I: 117].

² “місце, де розставлено вулики з бджолами і розташовано спеціальні будівлі”; “розведення бджіл” [18VI: 86].

86] та *трутнівка* (“щільник з комірками більшого розміру, ніж звичайно, з яких виводяться трутні”; “окрема така комірка”) [18 X: 303]. До бісемантів-прикметників належать терміноодиниці *бджолиний* (“прикм. до *бджола*”³ і “у знач. *бджолині ім.* — назва групи жалоносних комах, до яких належать бджола, оса, джміль та ін.”) [3: 39, 18 I: 117]; *бджолярський* (“прикм. до *бджоляр*”; “стос. до *бджолярства*”⁴) [19 I: 391] і *стільниковий* (“прикм. до *стільник*”⁵); “який міститься у стільнику” [18 IX: 715].

В УБТ (українській бджільницькій термінології) крім простих слів зафіксовано приклади внутрішньосистемних бісемантів-комполітів, зокрема серед іменників засвідчено композити *бджололов* на позначення “особа за видом діяльності, яка ловить бджіл” та “шкідник бджіл” [26: 30; 18 I: 117]; *медозбір* (“збір бджолами нектару з квітів; збір меду від бджіл”; “мед, зібраний від бджіл”); *медоносність* (“властивість за значенням *медоносний*”⁶; “те саме, що *медопродуктивність* — вихід меду з певної площі насаджень, посівів і т. ін.”) [18 IV: 664–665]. До комполітив-прикметників, які мають два значення зараховуємо термін *медоносний* “який виділяє при цвітінні нектар, що його бджоли переробляють на мед” і “який виробляє мед” [18 IV: 664–665].

Дослідження термінів бджільництва показало, що внутрішньосистемна полісемія в УБТ з’являється внаслідок категорійної багатозначності, яку називають ще метонімічним перенесенням [5: 68]. Для аналізованої терміносистеми метонімічне перенесення найменувань як вияв внутрішньосистемної багатозначності спостерігаємо також тоді, коли матеріал позначають через назву виробу із цього матеріалу (напр., *вощанка* (вощина) [1: 141] → (папір з воску)[3: 159], *колóда* тощо); предмет → назва особи, яка з ним працює (напр., *димáр* (прилад для закурювання бджіл) → (особа, яка здійснює закурювання бджіл) [1: 191] та ін. Такий вид полісемії ґрунтується на тому, що “зміст деяких понять складається з ознак, які одночасно належать до кількох поняттєвих категорій” [10: 80].

До по з а с и с т е м н и х п о л і с е м а н т і в належать терміни, які паралельно вживаються поза межами досліджуваної терміносистеми. Такий прояв багатозначності представлено в УБТ найбільшою кількістю прикладів, оскільки досліджувана лексика як одна з найдавніших лексичних систем утворювалася внаслідок удосконалення та освоєння навколишнього середовища на основі вже відомих слів. Позасистемні полісеманти мають нижчий ступінь полісемізації — практично незмінне семантичне ядро, але інший набір периферійних сем. У процесі аналізу семантичної структури таких полісемантів виявлено, що позасистемна багатозначність проявляється в актах вторинної номінації:

³ “медоносна комаха, що збирає квітковий нектар і переробляє його на мед” [18 I: 117].

⁴ “синонімічне до *бджільництво*” [19 I: 391].

⁵ “лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах” [18 I: 117].

⁶ “який виділяє під час цвітіння нектар, що його бджоли переробляють на мед”; “який виробляє мед” [18 IV: 665].

термінологізації загальноживаних слів, детермінологізації і ретермінологізації бджільницьких термінів.

Унаслідок термінологізації значень загальноживаних слів утворилися бджільницькі семами *димар* (“труба для відведення диму з печі житлового приміщення, казанної, заводу і т. ін.” та *бджіл* “прилад з міхом для обкурювання бджіл” [18 II: 277; 3: 221], *зимівник* (“зимове житло за порожця за межами Січі” та *бджіл* “утеплене приміщення для зимування” [18 II: 567; 3: 365], *обніжжя* (у СУМ-11 цей термін зафіксовано з одним значенням — “те саме, що й *обніж*”⁷) [18V: 545] *бджіл*. “те саме, що й *обніж*”⁸ та “те саме, що *підніжжя*”⁹ [3: 645, 775].

Термінологізація загальноживаного слова в УБТ може актуалізуватися в мінімальних контекстах, словосполученнях тощо. Наприклад, для розмежування лексико-семантичних варіантів слова достатнім може бути такий контекст: “*Бджолярі збільшують вулички до 1,7–1,9 см*” [1: 155]. На основі значення загальноживаного слова *вуличка* “обмежений двома рядами простір для їзди та ходіння” [3: 166] утворився термін *вуличка* “між рамковий простір у гнізді бджіл, у бджільницькій практиці це ще й одиниця виміру сили сім’ї, куди входить 250–300 г бджіл” [1: 154]; перенесення відбулося на основі архісеми ‘обмежений простір’ → ‘міжрамковий простір’.

За частиномовною належністю позасистемні бісеманти в УБТ у більшості випадків представлені іменниками, проте засвідчено двозначний термін-дієслово *підкурювати* “обдавати димом, зменшуючи життєдіяльність бджіл, комах і т. ін. або виганяючи їх звідкись” і “обробляти хутро підпалюванням для надання йому певного кольору, відтінку // Робити жовтавим, рудуватим від довгого куріння тютюну, цигарок” [18VI: 446; 3: 772].

Детермінологізація термінів бджільництва як наслідок позасистемної багатозначності для досліджуваної термінології є явищем продуктивним. Напр., значення терміна-іменника *віск* — *бджіл*. “пластична маса жовтого або білого кольору, яку виробляють бджоли для стільників” стало основою для утворення нової семми “якісно близька до бджолиного воску речовина мінерального або рослинного походження” [18 I: 683–684]. За аналогією детермінологізується термін-прикметник *вощаний бджіл*. “прикм. до *віск*; просочений воском” і загальноживане *вощаний* “який має колір воску; блідо-жовтий” [3: 159; 18 I: 746], яке в сучасній українській мові вживається в переносному значенні. Такі терміни є різними за частиномовною належністю і кількістю значень. Наприклад, серед бісемантів, крім згаданих вище, засвідчено дієслово *роїти*

⁷ “квітковий пилок, що його бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги” [18V: 545].

⁸ “квітковий пилок, що його бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги” [3: 645].

⁹ “нижня частина, основа чого-небудь високого” [3: 775].

(“збирати, об’єднувати в рій” і *перен.* “виконувати у великій кількості, масово, безперервно, сильно”) [3: 1085; 18 VIII: 873–874]; прикметник *восковий* (“зроблений з воску” і *перен.* “м’який, податливий (про людську вдачу)”) [18 I: 743–744] та іменник *трутень* (“самець бджоли, який не виконує ніякої роботи” і *перен.* “людина, яка живе за чужий рахунок, чужою працею; нероба, паразит”) [18 X: 302–303]. Також у переносному значенні функціонують тризначні терміни із ланцюжковим типом відношень семем, напр.: іменник *рій* (“сім’я бджіл або інших подібних комах, які з маткою утворюють окрему групу”; “безліч літаючих комах, зграя птахів” і *перен.* “велика кількість, багато кого-, чого-небудь”) [18 VIII: 573] та дієслова *вирóюватися* (“вилітати роєм”; *перен.* “з’являтися де-небудь у великій кількості; показуватися” і *перен.* “виникати”) [18 I: 476] і *роїтися* (“скупчуватися навколо матки, утворюючи рій; виділятися в новий рій (про бджіл і подібних до них комах)”; *перен.* “безперервно з’являтися, виникати одне за одним (про думки, почуття і т. ін.)” [3: 1085; 18 VIII: 873–874].

В УБТ засвідчено багатозначні терміни, у семантичній структурі яких наявна з м і ш а н а п о л і с е м і я (напр., чотиризначний термін *перва́к*, п’ятизначний *ма́тка* і шестизначний *ма́точник*). Семантична структура термінів *перва́к* і *ма́точник* засвідчує одночасно відношення двох типів багатозначності. Зокрема, полісемант із відношеннями ланцюжкового типу *первак* — *с. г. заст.* “перший рій” та *род.* “наливка, квас і т. ін. першого настою” утворилися на основі загальноновживаної семемі “перша, старша дитина”, що засвідчує позасистемну полісемію; друге значення цього слова — *шкільн.* “першокласник” указує на міжсистемну багатозначність [3: 714; 18 VI: 118].

Як наслідок ретермінологізації — перенесення значення терміна на терміни інших терміносистем утворено термін *ма́точник*: перші два значення 1) і 2) функціонують у сфері бджільництва (“велика комірка у вулику для виведення бджолиної матки” і “пристосування, яким ловлять бджолину матку під час роїння та підсаджують її в безматочний рій”), що є проявом внутрішньосистемної полісемії; наступні чотири значення свідчать про позасистемну ланцюжково-радіальну багатозначність: 3) “приміщення, де тримають маток різних тварин”; 4) “рослина, що використовується для вирощування інших рослин”; 5) “розсадник”; 6) *діал.* “барліг” [3: 514; 18 IV: 652]. За аналогією розглядаємо явище полісемії терміна *ма́тка*. Семантична структура терміна *ма́тка*, первинне значення якого *бджіл.* “найбільша, єдина на всю сім’ю бджола, яка відкладає яйця” свідчить про міжсистемну (*анат.* “внутрішній статевий орган жінки та самиці тварини, в якому розвивається зародок”) та ланцюжково-радіальну позасистемну багатозначність (2) *діал.* “мати”; 4) *діал.* “жила”; 5) *діал.* “матірка”) [3: 514; 18 IV: 651].

М і ж с и с т е м н а п о л і с е м і я в УБТ представлена одиничним прикладом — це термін, який вживається у двох терміносистемах, маючи у своїх семемах спільну ознаку. В УБТ цей вид полісемії виникає ре-

термінологізацією — утворенням терміна іншої терміносистеми на основі значення бджільницького терміна. Наприклад, семантика терміна бджільництва *рій*¹ “сім’я бджіл або інших подібних комах, які разом із маткою утворюють окрему групу” стала основою для творення військового терміна *рій*² у значенні “найменший військовий підрозділ; частина взводу” [18 VIII: 573]. У “Словнику української мови” в 11-ти томах обидва терміни зафіксовані із цифровими позначками (¹) і (²), що є закономірним для виокремлення омонімів, проте, на наш погляд, їх не можна вважати термінами, оскільки кожен із них у своїй семній структурі має спільну ознаку ‘скупчення’. Проте похідні від *рій* терміни *ройовий*¹ (*бджіл.*) “прикметник до *рій*” та *ройовий* (*військ.*) “командир відділення” [18 VIII: 874] є яскравими прикладами вияву вищого ступеня розходження значень — омонімічного.

Отже, відношення полісемії є характерними для термінів бджільництва, що підтверджує тісний зв’язок УБТ із загальноживаною лексикою та термінологією різних галузей знань. Аналіз полісемічних термінів галузі бджільництва показав, що вони є різними за кількістю значень (дво-, три-, чотири-, п’яти- і шестизначні) та за морфологічною природою (іменники — *перва́к*, прикметники — *стільниковий*, дієслова — *рої́тися*). Полісемія в УБТ представлена чотирма різновидами: внутрішньосистемна, позасистемна, міжсистемна і змішаного типу, серед яких особливо небажаним явищем є внутрішньосистемна, оскільки варіантність значень може ускладнити взаєморозуміння між фахівцями. За структурним складом в УБТ переважають полісеманти, виражені термінами-однословами (напр., *димар*, *ситник*, *трутень*), хоча засвідчено порівняно невелику кількість внутрішньосистемних полісемантів-комполітивів (напр., *медозбір*, *бджололов*). Важливим засобом нейтралізації багатозначності є контекст.

1. Білик Є.В. Сучасний словник-довідник бджоляра / Є.В. Білик. — Донецьк: ТОВ ВКФ БАО, 2006. — 704 с.
2. Будагов Р.А. Многозначность слова // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. — М., 1958. — № 1. — С. 5–18.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. — Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология: На материале французского и русского языков. — М.: Международные отношения, 1977. — 264 с.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. — М.: Наука, 1977. — 246 с.
6. Красножан Ж.В. Из спостережень над омонімією в термінології / Ж.В. Красножан // Українське мовознавство :Респ. Міжвідомчий зб. — К. : Вища шк., 1988.— Вип. 15. — С. 3–10.
7. Курилович Е.Р. Очерки по лингвистике. — М.: Изд-во иностран. лит-ры, 1962. — 456 с.
8. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. — М. : Наука, 1970. — С. 72–94.
9. Левицкий В.В. Опыт экспериментального разграничения лексической полисемии и омонимы // Психолингвистические исследования. Лексика. Фонетика. — Калинин, 1985. — С. 4–14.

10. *Малевиц Л.Д.* Термінологічна полісемія: онтологія явища, різновиди, шляхи впорядкування / Л.Д. Малевиц // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2007. — Вип. VII. — С. 78–81.
11. *Микитюк О.Р.* Явище омонімії в загальнонавчальній і термінологічній лексиці / О. Микитюк // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. праць. — К., 1998. — Вип. III. — С. 151–154.
12. *Муравицька М.П.* Психолінгвістичний аналіз лексичних омонімів // Мовознавство, 1975. — № 3. — С. 59–68.
13. Новгородская летопись по Синодальному харатеіному списку / так названная Новгородская первая летопись / Изд. Археографическою комиссиею. — СПб., 1888. — сводный текст.
14. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущоко. — К. : Аконті, 1999. — Т. III. — 926 с.
15. *Полюга Л.М.* Термінологічне значення в семантичній системі слова / Л.М. Полюга // 2-а Міжнародна наукова конференція / Проблеми української науково-технічної термінології : Тези доповідей. — Львів, 1993. — С. 79–81.
16. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. — Т. 1–2. — М.: Учпедгиз, 1958. — 536 с.
17. Словник бджільництва: Англо-російсько-український / За ред. Л.І. Боднарчука, М. Л. Алексєніцер. — К., 1997. — 344 с.
18. Словник української мови: В 11 т. — К., 1970–1980; Т. I: А-В. — 1970. — 799 с.; Т. VI: П-Поїти. — 1975. — 832 с.
19. Словник української мови: У 20 т. / Голов. наук. ред. В.М. Русанівський; НАН України, Укр. мовноінформ. фонд. — К. : Наук. думка, 2010. — Т. 1. А – Б. — 912 с.
20. *Срезневский И.И.* Словарь древнерусского языка : В 3-х т. / Репринт. изд. — М. : Книга, Т. I, Ч. 1 А-Д. — 1989. — 804 с. ; Т. I, Ч. 2. Е-К. — 1989. — 807 с. ; Т. II, Ч. 1. Л-О. — 1989. — 851 с. ; Т. II, Ч. 2. П. — 1989. — 1802 с.
21. *Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В.* Общая терминология. Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. — М. : Наука, 1989. — 243 с.
22. *Тараненко О.О.* Переносне значення / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. — С. 432–433.
23. *Тараненко О.О.* Полісемія / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. — С. 466.
24. *Туровська Л.В.* Військові звання та посади в Україні: Історично-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л.В. Туровська. — К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. — 160 с.
25. *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, 1974. — 428 с.
26. *Яворницький Д.І.* Словник української мови: В 2 т. / Д.І. Яворницький. — Катеринослав : Слово, 1920. — 412 с.

Статтю отримано 11.03.2014.

Inna Shmatko

Kyiv

POLYSEMY IN UKRAINIAN BEEKEEPING TERMINOLOGY

In the article it is conducted the analysis of the phenomenon of polysemy in terminology of bee keeping; certainly type so formutual relations between the values of polysemy bee keeping term sand found out their productivity.

Keywords: polysemy (significance), polisemant, sememe, sema, terminologizaciya, determinologizaciya, reterminologizaciya.

УДК 811.161.2'367.332

Людмила Коваль

м. Вінниця

МІЖРІВНЕВІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕДИКАТИВНИХ ФОРМ НА -НО, -ТО У ФУНКЦІЇ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ

У статті досліджено специфіку співвідношення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів предикативних форм на -но, -то, що походять від перехідних дієслів доконаного виду, у ролі головного компонента безособового речення; з'ясовано специфіку їхньої міжрівневої кореляції.

Ключові слова: головний компонент безособового речення, аналітичне дієслово, міжрівнева кореляція, семантико-синтаксична структура речення, предикат результативного стану.

В українській мові досить широко функціонують безособові речення (БР) з головним компонентом (ГК), вираженим предикативними формами на **-но, -то**. Такі форми зараховують до підкласу аналітичних дієслів стану [7: 64] і співвідносять із завершальним етапом пасивізації суб'єкта дії двоскладних речень, бо їхній незмінний характер унеможливив виділення того граматичного афікса, який би вказував на особу виконавця [6: 17–18]. Саме це дає підстави кваліфікувати форми на **-но, -то** як предикативні форми зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії. Їх виокремлено в міжрівневу категорію результатива [2: 17–18; 11: 24; 5], яка виявляється у сфері словотвору та синтаксису. Результатив кваліфікують як форми, співвідносні з перехідними дієсловами здебільшого доконаного виду¹. Від перехідних дієслів

¹ Речення, до складу яких входять предикативні форми на **-но, -то**, що співвідносяться з неперехідними дієсловами недоконаного та доконано-

недоконаного виду форми на **-но**, **-то** утворюються обмежено, що зумовлено несумісністю їхніх значень².

Предикативні форми на **-но**, **-то** у формально-синтаксичній структурі речення об'єктивують двоелементний ГК БР, що корелює на семантико-синтаксичному рівні з предикатом результативного стану (ПРС) [3: 290].

Мета пропонованої студії — дослідити співвідношення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів предикативних форм на **-но**, **-то** у ролі ГК БР, з'ясувати специфіку їхньої міжрівневої кореляції.

Предикат результативного стану як значеннєвий різновид предиката невластивості становить трансформ предиката дії та є наслідком дери-ваційного перетворення двоскладних речень в односкладні, зумовлений змінами в їхній семантико-синтаксичній та формально-синтаксичній структурі. Крім повної формально-синтаксичної нейтралізації суб'єктної синтаксеми, заміна дієслів двоскладних речень предикативними формами на **-но**, **-то** в односкладному реченні спричиняється також до перетворення предикатів дії на предикати результативного стану [6: 18].

На думку деяких російських дослідників, кваліфікаційно-дистинктивну ознаку ПРС становить сема «результативність», адже саме вона «диференціює результативний стан як стан, що походить від дії чи процесу, від органічного стану, як постійної ознаки особи або предмета, властивого йому первинно, органічно» [11: 36]. Українські мовознавці вважають, що результативний стан є наслідком виконання конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт та «здійснюваної в реальному часі і в реальних просторових координатах, що передбачає застосування знаряддя (чи засобу) для виконання дії або її залучення адресата, на користь чи шкоду якому вона відбувається» [8: 50]. В українській мові такі дії репрезентують дієслова лексико-семантичної групи конкретної фізичної дії, що слугують вихідною базою для предикативних форм на **-но**, **-то**. На семантико-синтаксичному рівні ці форми корелюють із ПРС, а саме означають стан довкілля, предмета та істоти, що є результатом виконання конкретної фізичної дії.

Залежно від значення носія результативного стану розмежовано три типи кореляцій двоелементного ГК БР, експлікованого предикативними формами на **-но**, **-то**, із ПРС:

1) двоелементний ГК БР ↔ ПРС довкілля: *Вздвож доріжки було щедро насаджено квітів: флокси, жоржини, нічні красуні й троянди* (Вал. Шевчук); *Землю нашу на руїну* (Вал. Шевчук);

2) двоелементний ГК БР ↔ ПРС предмета: *Крім того, побито новоговіського віника* (Остап Вишня); *Шелестить корона високого дерева, золотий стовбур обито теплом, крапає золота смола* (Вал. Шевчук).

го виду, не належать до парадигми синтаксичних конструкцій пасивного стану. Вони перебувають поза становими відношеннями з активними особовими конструкціями [3: 245].

² Предикативні форми на **-но**, **-то**, похідні від перехідних дієслів недоконаного виду, «вживаються переважно в розмовному мовленні та в усній народній творчості, указуючи на повторюваність дії в минулому» [3: 291].

3) двоелементний ГК БР ↔ ПРС істоти: *Рябий лежить у хаті і нікуди не виходить, кажуть, що його поранено в ногу* (О. Слісаренко); *І Лорна показала свою долоню, на якій гелевою ручкою було написано: INFERNO* (Л. Дереш).

Співвідношення ГК БР, експлікованого предикативними формами на -но, -то, із ПРС довкілля репрезентують два різновиди, розмежовані за видом цього довкілля — природного і рукотворного:

1) двоелементний ГК БР ↔ ПРС натурфактного середовища: *Завіяно дороги, біле сонце деренчить*;

2) двоелементний ГК БР ↔ ПРС артефактного середовища: *На подвір'ї скошено траву*.

Перший різновид кореляції має вузький значеннєвий діапазон. Його реалізують предикативні форми, похідні від дієслів конкретної фізичної дії, що спрямована на зміну зовнішнього вигляду певного фрагмента ландшафту, напр., гори (*Йому привиділася висока гора з пишним палацом на вершині, гору ту опоясано кількома пасами терняку, по ній кільканадцять ловчих ям, насипано вали, вирито рови й обплетено всю колючим дротом* (Вал. Шевчук), вигону (*А там на вигоні — розбито табір, що його називають в селі «колонація»* (Остап Вишня) тощо. Предикативні форми на -но, -то як виразники двоелементного ГК БР пов'язані з ПРС локативно обмеженого довкілля, що маніфестують стани, які виникають унаслідок дії як природних сил, так і дій людини.

ПРС, які означають стан, що є результатом попередньої дії природних сил, — це маргінальні семантико-синтаксичні кореляти двоелементного ГК БР. Їх об'єктивують предикативні форми, похідні тільки від метафоризованих дієслів конкретної фізичної дії: *Поле заволочено дощами* (І. Жиленко); *Небо розвітало неквапно, наче стягнуто було з нього мережану заслону* (Вал. Шевчук).

Репрезентативніший другий різновид, тобто кореляція двоелементного ГК БР із ПРС локативно обмеженого натурфактного середовища, який визначає стан, що постає внаслідок втручання людини, дій, спрямованих на об'єкт. Зокрема, тут маємо співвідношення із предикативними синтаксемами, що маркують стан довкілля як результат діяльності людини щодо створення (*Звичайні собі хатки густо згромаджено попід Вавилонськими горами* (Василь Земляк); *Нарешті зведено міст, що поєднує обидва береги* («Вінниччина», №99, 25.12.2013); *По ній було висипано насип і прокладено через Кам'янку новий, удвічі вищий від попереднього, міст* (Л. Дереш), зміни (*З полів вивезено весь урожай* (Г. Тютюнник) або руйнації (*Там, на узвишші, під глодовими кущами було знищено дві їхні «хати»* (В. Шкляр) певних реалій у ньому. ПРС натурфактного середовища зі значенням його зміни репрезентують стани, що є результатом діяльності людини, «пов'язаної з життям суспільства (сільськогосподарськими, виробничими, соціально-економічними процесами)» [4].

Преференційність кореляції двоелементного ГК БР, вираженого предикативною формою на -но, -то, із ПРС артефактного середовища

зумовлена на денотативному рівні: на відміну від природного довкілля, рукотворному середовищу властивий ширший спектр дій, що породжують певний результативний стан. Здебільшого це дії, пов'язані з діяльністю людини, спрямованою на забезпечення її життєдіяльності, комфорту або, навпаки, дискомфорту. Кінцевим результатом таких дій є стани, пов'язані зі створенням чого-небудь, зміною зовнішнього вигляду чого-небудь, повною або частковою руйнацією об'єкта в артефактному середовищі. Мовним експлікатором названих станів є предикативні форми на **-но**, **-то**, яким у семантико-синтаксичному ярусі речення відповідають ПРС локативно обмеженого артефактного середовища.

За функційним спрямуванням діяльності людини, що зумовлює певний результативний стан, цей семантичний різновид ПРС поділено на:

1) ПРС, які передають стан, пов'язаний із створенням певних об'єктів в артефактному середовищі: *А за кілька днів було викопано крилицю й у сусідському дворі* (М. Рябий);

2) ПРС, що означають стан артефактного середовища, пов'язаний зі зміною об'єктів у ньому: *...через Галині походеньки все в домі занущено* (Вал. Шевчук);

3) ПРС, які окреслюють стан, що визначає руйнування артефактного середовища: *Тоді й було спалено наше село* (А. Подолинний).

Найуживанішим з-поміж трьох названих значенневих різновидів ПРС є предикат, що називає стан артефактного середовища, пов'язаний зі зміною об'єктів у ньому. Цей стан є наслідком діяльності людини, спрямованої здебільшого на зміну її суспільно-побутової сфери. Зокрема, спостережені співвідношення предикативних форм на **-но**, **-то** в ролі двоелементного ГК БР із предикатними синтаксемами, що визначають стани, породжені діяльністю людини щодо обігріву (*У будинку було нагріто і тепло, як у вусі* (Василь Земляк); *...а от чорний ворон не забарився — саме тоді підспів до комина хати, в якій сьогодні найраніше було протоплено* (В. Шкляр), прибирання (*У дворі було охайно підметено* (Вал. Шевчук); *Прибрано і гарно в хаті, як завжди* (В. Шевчук), ремонту (*Шкільний двір було захаращено витягнутими партами й столами* (Вал. Шевчук), реорганізації (*Тоді й було винесено на веранду стіл і замовлено в палітурні кілька обшитих шкірою зошитів* (Вал. Шевчук) рукотворних середовищ.

Однаковість дій, спрямованих на створення або пошкодження об'єктів, детермінує вузькість діапазону кореляцій ГК БР, експлікованого предикативними формами на **-но**, **-то**, з ПРС, які означають стани, що з'являються внаслідок активної діяльності людини щодо перетворення артефактного середовища у зв'язку зі створенням чи пошкодженням певних реалій у ньому.

ПРС, що виражає стан, спричинений деструктивною діяльністю людини, реалізують предикативні форми на **-но**, **-то**, похідні від дієслів зі значенням ліквідації, руйнування об'єкта та дієслів із семантикою

пошкодження об'єкта³ [14: 7]. Предикативні форми на **-но, -то**, вихідними для яких слугують дієслова зі значенням ліквідації, руйнування об'єкта, вербалізують ГК БР, семантико-синтаксичним корелятом якого є ПРС, що виражає стан, який постав унаслідок руйнації артефактного навкілля, напр.: *Спалено село аж по саму річку...* (О. Довженко); *Полтаву зруйновано страшенно* (Остап Вишня); *Корсунь наш рідний спалено!* (А. Кашенко). Морфологічно такий предикат виражений словформами *зламано, знищено, зрізано, зруйновано, розбито, розвалено, розтрито* тощо.

В українській мові обмежена кореляція ГК БР, вираженого предикативними формами на **-но, -то**, із ПРС, який виражає стан, пов'язаний із наявністю чого-небудь, що з'явилося внаслідок попередньої цілеспрямованої діяльності людини в рукотворному середовищі. Дериваційну основу для цих предикативних форм становлять дієслова зі значенням «будувати, зводити які-небудь споруди (*будувати, зводити, конструювати, прокладати, творити* тощо)» [4].

ГК БР, співвідносний із ПРС, носієм якого є предмет, реалізують предикативні форми на **-но, -то**, похідні від усіх трьох лексико-семантичних груп дієслів конкретної фізичної дії — дієслів створення, дієслів зміни та дієслів руйнації об'єкта. Домінує кореляція такого ГК з предикатною синтаксею, що визначає стан, який констатує зміну предмета, спричинену конкретною фізичною дією людини або сил природи. Ця дія може бути пов'язана з упорядкуванням чого-небудь (*Нарешті дорогу на Вишневій заасфальтовано* («Вінницька газета», №99, 25.12.2013), очищенням (*Перед тим інструмент ретельно простерилізовано* (Л. Яременко), наповненням (*Ішла з сіткою, яку було напхано пакунками...* (Л. Дереш); *У зв'язку з реформами робочий графік підприємства ущільнено*), якісними змінами (*Цього року всі навчально-методичні комплекси оновлено*), змінами у функціонуванні (*З учорашнього дня магазин зачинено*), ремонтом (*Минулого року фрески собору реставровано*), локалізацією (*По білому полі скатерки було розкладено найліпші тарілки з їхнього столітнього сервізу* (Вал. Шевчук); *Він сидів біля столу, на якому розгорнуто велетенську книгу, й читав Євангелію* (Вал. Шевчук).

Кореляція двоелементного ГК БР, експлікованого предикативними формами на **-но, -то**, із ПРС, який означає стан предмета, породжений дією природних реалій, не типова для української мови. Тут представлені предикати, значення результативного стану яких пов'язане зі зміною освітлення або кольору предмета, пор.: *Каструлю було залито вечірнім сяйвом у малинових півтонах* (Л. Дереш); *Береги відтак безлюдно світили, а на кущах з того боку річки було вже запалено по кілька ясножовтих, фосфоричних під цим сонцем листків* (Вал. Шевчук),

³ Дієслівні предикати руйнування за ознакою результату деструкції А. Ожоган диференціює на предикати припинення існування об'єкта (повна ліквідація) та предикати пошкодження об'єкта (часткове псування) [14: 7].

Значно вужча амплітуда кореляції двоелементного ГК БР, вираженого предикативними формами на **-но**, **-то**, із ПРС, що передає стан, який є результатом попередньої діяльності, спрямованої на створення предмета. Такі предикативні форми похідні від дієслів ЛСГ створення об'єкта. Попри те, що дієслова цієї ЛСГ об'єднує «категорійно-лексична сема, що визначає мету дії «створити / створювати об'єкт» [13: 21], їх диференціюють «семи, які означають об'єкт, створюваний у результаті тієї чи іншої дії як кінцевий результат; спосіб створення; інструмент, що застосовується при створенні того чи іншого об'єкта; матеріал, з якого або на якому створюється об'єкт; локальна характеристика дії; повторюваність основної дії» [Там само]. Семантична неоднорідність дієслів, що становлять вихідну базу для предикативних форм на **-но**, **-то**, детермінує значеннєве розгалуження ПРС. Вони передають стан, що є результатом попередньої діяльності людини, спрямованої на створення предмета внаслідок майстрування, рукоділля, вишивання тощо (...*тепер він дуже шкодував не так за самою шапкою, як за чорним шилком, на котрому було вишито два слова дівочою рукою: «Вертайсь росю»* (В. Шкляр); *Хлівчик зачинався розхитаними дверцятами, в яких було вирізано отвір у формі серця* (Вал. Шевчук), приготування страв (*Його зварено з першого весняного молока* (Василь Земляк), створення різноманітних типів записів (*Цей текст було записано на аудіоплівку влітку 2006 року під час сеансу монодрами, проведеної для мене колегою-психологом* (М. Матіос).

Кореляція предикативних форм на **-но**, **-то** у функції двоелементного ГК БК із ПРС, який репрезентує стан предмета, що є наслідком руйнівної дії істоти, посідає крайнє периферійне місце, напр.: ...*замок із дверей було зірвано* (В. Шкляр); *Хату спалено, а старого Демида нещадно побито* (О. Довженко). Семантичну функцію суб'єкта деструктивного впливу можуть виконувати не лише особи, але й «явища природи, стихійні лиха, технічні засоби та інші різноманітні артефакти чи натурфакти» [14: 7], проте це буває зрідка (*Буревієм пошкодило лінію електропередач*).

В українській мові виразно домінує кореляція двоелементного ГК БР із ПРС, носієм якого є істота. Цей предикат репрезентує предикат результативного внутрішнього стану істоти та предикат результативного зовнішнього стану істоти.

Предикат результативного внутрішнього стану істоти (здебільшого людини) обмежено виконує роль семантико-синтаксичного корелята двоелементного ГК БР, маніфестованого предикативними формами на **-но**, **-то**. Його представляють предикати результативного фізичного стану, предикати результативного інтелектуального стану та предикати результативного психоемоційного стану.

Корпус предикатів результативного фізичного стану формують предикатні синтаксеми, які виражають стан, що є наслідком дії, спрямованої на знищення істоти, та дії, що спричинює пошкодження істоти.

Перший тип предикатних синтаксем означає стани повної деструкції, «які не залежать від свого носія, оскільки виникають поза його волею чи бажанням і зумовлені впливом зовнішньої щодо носія сили» [14: 6]. В українській мові такий стан передають предикативні форми *вбито, заколото, застрелено, отруєно, повішено, розстріляно*, що походять від акціональних дієслів зі значенням загибелі істоти, напр.: *Не на війні його вбито* (Остап Вишня); *А чого б вони приїжджали до нас, якби знали, що Веремія розстріляно?* (В. Шкляр). Другий тип предикатних синтаксем передає стан часткової деструкції тканин або органів тіла істоти, яких вона зазнала внаслідок удару, поранення, опіку тощо. Його виражають предикативні форми *вражено, знівечено, обпалено, прибито, побито, подряпано, покусано, поранено, посічено, потовчено, скалічено, травмовано, уражено* та ін., об'єднані спільною диференційною семою «діставати травму», напр.: — *Та радий устати, — ледве переводячи дух, сказав лісник, — коли ж мене прибито* (В. Шевчук); *Його побито* камінням.

Предикат результативного інтелектуального стану істоти як семантико-синтаксичний корелят двоелементного ГК БР означає інтелектуальний стан людини, що є наслідком її попередньої розумової діяльності⁴, насамперед тієї, що пов'язана зі сприйняттям, порівнянням, аналізом, узагальненням, тобто спричиненої умотивованою, контрольованою суб'єктом, результативною інтелектуальною діяльністю людини (*Виявлено й поодинокі вживання вставлень ситуативного типу, які містять звернення до читача або пояснення до оформлення умовних позначень в основному реченні* (І. Завальнюк); *Спостережено, що деякі із синтаксичних конструкцій характерні для кількох жанрів різних жанрових груп* (І. Завальнюк), пам'яттю (*Давно забуто, що є життя, є світ і є ти* (В. Симоненко), уявою (*Яких тільки прокльонів не вигадано у Вавилоні на один цей випадок* (Василь Земляк); рішенням (*Вирішено було, що він все зробить найкраще* (І. Вільде). Характерно, що носієм результативного інтелектуального стану може бути як конкретна особа (*Все забуто*), так і узагальнений образ — велика кількість людей (*Адже підмічено, що і найветхіші з вавилонян рідко помирають у жнива* (Василь Земляк) або людство взагалі (*Моральні істини осмислено у віках*).

ПРС, що передають психоемоційний стан особи, якого вона набула внаслідок дій іншої людини (людей), природних сил або певних соціально-економічних, побутових, виробничих, політичних чинників, охоплюють предикати позитивного психоемоційного стану, зокрема зі значенням рефлексії (*Сто дзеркал спрямовано на мене, в самоту мою і німоту* (В. Стус), закоханості (*Ота не дуже гарна на інші очі дівчина стала*

⁴ Для аналізу значеннєвої структури предикатів результативного стану використано класифікацію ментальних предикатів Н. Магас, яка за специфікою розумової діяльності виокремила 13 типів цих предикатів — предикати «із семантикою віри, розуміння, судження, уяви, пам'яті, надії, припущення, оцінки, ментального ставлення, процесу мислення, ментального стану, інтелектуальної діяльності та рішення» [12: 14].

для нього найближчою і найвродливішою — **вмикнуто** було те, що безпосередньо діє в усі часи й епохи (Вал. Шевчук), зібраності, готовності до дії (...**зібрано** сили, яких, здавалося, вже немає (Ірина Вільде), та предикати негативного психоемоційного стану людини, які виражають переляк (**Зашугано** цю совкову дурену (М. Матіос), безкомплексність (**Часом мені** здається, що в нього **розмито** деякі комплекси (О. Забужко), сум (**Радість змінено** на сум (Вал. Шевчук), неадекватність (**Башку знесено** капітально (І. Карпа) та ін.

Предикат результативного зовнішнього стану істоти як семантико-синтаксичний корелят двоелементного ГК БР, на противагу предикату результативного внутрішнього стану істоти, має широкий функційно-семантичний потенціал, який репрезентують власне-екзистенційні (*Галину помічено* ще здалеку (Вал. Шевчук), посесивні (*У бібліотеці отримано* нові книги) та локативні (*Військову техніку передислоковано* до іншої частини) стани істоти, спричинені попередніми активними діями людини або природних сил як вияви її буття⁵. Основними є власне-екзистенційні предикати, на вираженні яких спеціалізуються предикативні форми на **-но**, **-то**, похідні від дієслів існування трьох семантичних підгруп: 1) власне-буттєвих дієслів (із семантикою існування без будь-яких додаткових характеристик), 2) дієслів існування з додатковими (якісними, кількісними, темпоральними та оцінними) характеристиками, 3) дієслів існування як процесу самовиявлення і сприймання [10: 6].

ПРС, експліковані формами на зразок *виконано*, *вирішено*, *вчинено*, *зроблено*, *зреалізовано*, *розв'язано* тощо, вихідною базою для яких слугують власне-буттєві дієслова, констатують спричинений активними попередніми діями людини стан буття, носієм якого може бути як окрема людина, так і певний соціум: *Проблему розв'язано успішно* (В. Шевчук); *Її прохання було виконано* (В. Шевчук); *зроблено...для нього абсолютно все* (В. Шевчук); *Так само вчинено із Портянком*. Семантика цього значеннєвого різновиду ПРС досить розгалужена. Вони передають стани, досягнуті внаслідок передувальних дій людини щодо:

1) надання певного чину, соціального статусу, титулу тощо: *Їх уже nobілітовано* (В. Шкляр);

2) укладання домовленості: *Так було складено ультиматум* (О. Забужко);

3) установлення соціально сприятливого стану, розв'язання проблеми: *За що нам щастя таке уділено* (В. Шевчук); *Обговорено* нагальні питання (Вал. Шевчук); *Задоволено* усі їхні проблеми (Вал. Шевчук); *Дилему розв'язано* спільними зусиллями (Вал. Шевчук);

4) прощення: *Сестру пробачено* (М. Матіос); *Забуто* всі гріхи (І. Жиленко); *Невже його пробачено* (М. Матіос); *Примирено* їх було вчора (Вал. Шевчук);

⁵ У нашій студії ПРС буття істоти схарактеризовано на засадах класифікації предикатів буття Л. Лонської [10: 6–12].

- 5) покарання: *За що ж **покарано** нестерпно* (І. Жиленко);
- 6) дозволу: ***Дозволено** цензурою для колективного співу двом, трьом і більше співакам* (В. Стус);
- 7) установлення певної заборони: *А стороннім вхід **заборонено*** (І. Карпа);
- 8) налагодження зв'язків: *Зв'язок **обірвано** давно* (М. Матіос); ***Позбавлено** його тепла* (Вал. Шевчук); *Зауваження **враховано**...* (Вал. Шевчук); ***Перекрито** всі канали зв'язку* (М. Матіос); *Коли вже мене **поклика-**но на це діло, то де дітися* (М. Матіос);
- 9) дестабілізації ситуації, спричинення безладу: ***Украдено** в тому колгоспі сторожа* (Остап Вишня);
- 10) привертання уваги: ***Привернуто** увагу до неї вчора* (Вал. Шевчук).

Широка значеннева структура властива також ПРС, експлікованим предикативними формами на **-но, -то**, словотвірною базою для яких слугують дієслова зі значеннями самовиявлення і сприймання. Семантична неоднорідність цих предикатів детермінує п'ять їхніх кореляцій з двоелементним ГК БР у межах таких семем:

1) результативний стан самовиявлення: *Ішов стрімко й упевнено, довжелезне волосся віялося за ним, наче кінська грива, обличчя **виставлено** вперед, а очі й не дивляться* (Л. Дереш); ***Зреалізовано** мрії, та не всі, тому йому було тужно* (Вал. Шевчук); *Марно **витрачено** час; такий її настрій часто кінчався сльозами...* (Вал. Шевчук);

2) результативний стан самовиявлення через зорове сприймання: ***Було видно**, як рукою вона витирає лице* (Л. Дереш); *Мене **було розпізнано** здалеку* (М. Матіос);

3) результативний стан самовиявлення через слухове сприймання: ***Чутко нашорошено** вуха* (М. Матіос);

4) результативний стан самовиявлення через вербальне сприймання: *У напівсонного офіціанта **замовлено** філіжанку кави* (І. Роздобудько); *Більшість питань **було обговорено** з Галею* (Вал. Шевчук);

5) результативний стан самовиявлення через сприймання дотиком: ***Пороблено** все своїми руками* (Вал. Шевчук); ***Заціпнуто** комірець сорочки* (М. Матіос).

У ролі семантико-синтаксичного корелята двоелементного ГК БР зрідка представлені ПРС, експліковані предикативними формами на **-но, -то**, що є дериватами дієслів існування з додатковими характеристиками: якісними (***Перемогу відвойовано*** (Вал. Шевчук), кількісними (***Задіяно** було багато кого* (Вал. Шевчук), темпоральними (***Скільки років прожито**, а розуму все одно немає*).

Отже, для української мови характерне симетричне співвідношення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів двоелементного ГК БР, вираженого предикативними формами на **-но, -то**, що походять від перехідних дієслів доконаного виду. Семантико-синтаксичним відповідником такого ГК слугує ПРС, що становить значенневий різновид предикатів невластне-стану, бо утворений унаслідок трансформації предиката дії.

Носієм стану як результату виконаної дії є довілля, предмет та істота.

Основною є кореляція двоелементного ГК БР із ПРС, носієм якого є істоти. Її репрезентують співвідношення із численними значенневими різновидами предикатів фізичного стану, предикатів інтелектуального стану та предикатів психоемоційного стану як семантичними типами предикатів результативного внутрішнього стану істоти та предикатами екзистенційного стану в ролі предикатів результативного зовнішнього стану істоти.

Співвідношення двоелементного ГК БР із ПРС, носієм якого є предмет, представляють кореляції із предикатами, що виражають екзистенційний стан предмета як наслідок попередньої діяльності людини або впливу природних сил щодо його створення, зміни чи руйнації.

Периферійним семантико-синтаксичним корелятом двоелементного ГК БР, вираженого предикативними формами на **-но**, **-то**, є ПРС, носієм якого є довілля. Цей предикат репрезентований ПРС натурфактного довілля та ПРС артефактного довілля. Семантика ПРС довілля ґрунтується на семантиці предикатів дії, що виражають створення чого-небудь або його деструкцію.

1. Акмалова Ф.Ш. Семантическая и формально-структурная репрезентация категории «состояние» (на материале английского, немецкого и русского языков) [Текст] : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / Акмалова Фарида Шамильевна. — Ижевск, 2005. — 224 с.
2. Вихованець І.Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? [Текст] / І.Р. Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору. — Ів.-Франківськ : Плай, 2002. — С. 13 — 18.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови [Текст] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. — К.: Унів. вид-во "Пультари", 2004. — 400 с.
4. Гмиря Л. Семантична структура двовалентних дієслівних предикатів конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт [Електронний ресурс] / Л. Гмиря // Режим доступу // <http://libruniv.usb.md/publicatie/nrf/autor-nrf/Lyudmila%20GMYRYA%20.pdf>
5. Голоцукова Ю. Категорія результативу в українській мові [Електронний ресурс] / Ю. Голоцукова // Режим доступу // <http://litmisto.org.ua/?p=19729>
6. Городенська К.Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних однокладних речень [Текст] / К.Г. Городенська // Зб. наук. праць Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В.Г. Короленка. Серія : Філологічні науки. — Полтава, 2001. — Вип. 4 (18). — С. 17–23.
7. Городенська К. Аналітичні дієслова на тлі традиційних дієслівних форм // [Текст] / К. Городенська // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : програма, матеріали та тези доповідей Всеукр. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження професора І.І. Слинька / Відп. за випуск Н.В. Гуйванюк. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. — С. 64–65.
8. Гриняс О.Ю. Словникове трактування дієслова як презентанта семантико-структурної ситуації // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови : Зб. наук. пр. — К. : НПУ, 2005. — Вип. 1. — С. 49–54.
9. Калько М. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : монографія [Текст] / М. Калько — Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. — 384 с.

10. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові [Текст] : автореф. ...канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Л.І. Лонська. — К., 2001. — 19 с.
11. Лубенцова Т.В. Способы выражения интенсивно-результативного состояния в немецком языке [Текст] : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / Лубенцова Татьяна Викторовна. — Архангельск, 2005. — 190 с.
12. Магас Н.М. Семантика та структурні типи речень з ментальними предикатами [Текст] : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Магас. — Ів.-Франківськ, 2010. — 20 с.
13. Овчиннікова І.І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові [Текст] : автореф. ...канд. філол. наук : 10.02.02 "Українська мова" / І.І. Овчиннікова. — К., 1993. — 23 с.
14. Ожоган А.В. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах [Текст] : автореф. ...канд. філол. наук : 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / А.В. Ожоган. — Львів, 2010. — 24 с.

Статтю отримано 11.02.2014.

Ludmyla Koval

Vynytsya

INTERLEVEL CORRELATIONS OF PREDICATIVE FORMS BY -NO, -TO IN FUNCTION OF MAIN COMPONENT OF THE IMPERSONAL SENTENCE

In the article have researched the specificity of interlevel value of formal-syntactic and semantic-syntactic parameters of predicative forms by -no, -to, which derived from transitive perfect verbs, as the main component of impersonal sentences; have studied out the specificity of their interlevel correlation.

Key words: main component of impersonal sentence, analytical verb, interlevel correlation, semantic-syntactic sentence's structure, predicate of resultive voice.

Мовна мозаїка

ПРИБУВ З ДЕБАЛЬЦЕВА ЧИ ДЕБАЛЬЦЕВОГО?

За яким типом — прикметниковим чи іменниковим — потрібно відмінювати назви населених пунктів (міст, селищ, сіл) на -е, утворені колись від російських прізвищ із суфіксами присвійних прикметників -ов, -ев? Ідеться про назви на зразок *Синельникове, Дебальцеве, Докучаєве, Єнакієве* та ін. У додатках до деяких тлумачних (див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005) та орфографічних словників (див.: Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики (Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003) їх пропонують відмінювати як прикметники середнього роду на -е, за винятком назви *Докучаєве*. Зважаючи на те, що ці назви населених пунктів ми не пов'язуємо тепер з російськими прізвищами присвійного характеру, маємо підстави відмінювати їх як іменники II відміни середнього роду з основою на твердий приголосний, пор.:

Н. в.	<i>Синельникове</i>	<i>Дебальцеве</i>	О. в.	<i>Синельниковом</i>	<i>Дебальцевом</i>
Р. в.	<i>Синельникова</i>	<i>Дебальцева</i>	М. в. (у)	<i>Синельникові</i>	<i>Дебальцеві</i>
Д. в.	<i>Синельникову</i>	<i>Дебальцеву</i>		(по) <i>Синельникову</i>	<i>Дебальцеву</i>
З. в.	<i>Синельникове</i>	<i>Дебальцеве</i>	Кл. в.	<i>Синельникове</i>	<i>Дебальцеве</i>

Катерина Горденська

УДК 81'367.622.16:81'366.587

Михайло Гінзбург
м. Харків

ПРО ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙМЕННИКОВИХ ІМЕННИКІВ КОЖНИЙ, УСЯКИЙ, ЖОДНИЙ

У статті досліджено традицію вживання кількох займенникових іменників у формі середнього роду, коли йдеться про людину незалежно від її статі. Таке вживання простежено у творах письменників української класичної та сучасної літератури, а також у фахових текстах доби українізації. На прикладі українських перекладів М. Рильського деяких творів російських письменників показано відмінність норми у використанні займенникових іменників. Обґрунтовано потребу запровадження цієї норми в сучасні українські юридичні тексти, її важливість для правильного укладання та розуміння законодавчих актів, перекладання українською мовою міжнародних документів з прав людини.

Ключові слова: займенниковий іменник, граматична категорія роду, середній рід, літературна норма.

«Ми сиділи, загубивши розуміння власності рук. Ми хилилися *одне до одного*, як дуб і лоза, і *кожне* з нас було то дубом, то лозою».¹

(Ю. ЯНОВСЬКИЙ
«Майстер корабля» [43 II: 54]).

Подана цитата з роману «Майстер корабля» (1928) відомого українського радянського письменника, лауреата Сталінської премії (1949) Юрія Яновського (1902 — 1954) наочно ілюструє питомі українські правила вживання деяких займенникових іменників, що й будуть предметом цієї розвідки.

Як відомо, займенникові іменники — це різновид займенникових слів, що, «як і власне-іменники, у структурі

¹ Тут і далі в цитатах виділення наше — М. Г.

речення виконують (у типових випадках) формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под.» [5: 187]. Їхні загальні граматичні характеристики детально викладено у новітньому граматичному описі української мови [5: 187–202], де, зокрема, відзначено, що «іменниковість розгляданих займенників виявляється і в наявності у них притаманних іменникові морфологічних категорій, хоча з деякими модифікаціями. Займенниковим іменникам, які становлять підклас іменників, властиві категорії відмінка, **числа й роду** і, крім того, в них чітко виявлена категорія істот/неістот» [5: 188]. Займенникові іменники **кожний, усякий (всякий), жодний** — це субстантивовані займенникові прикметники [5: 190, 203, 206–207]. Вони мають форми всіх трьох родів, а **усякий (всякий)**² — ще й форму множини.

Проте своєрідність семантики займенникових іменників порівняно із власне-іменниками полягає в тому, що вони «не містять конкретної назви предмета і вказують на певні предмети лише в конкретній ситуації. Такі займенники поза контекстом або ситуацією абсолютно не зрозумілі мовцеві або слухачеві...» [5: 187]. Отже, у конкретних контекстах займенникові іменники **кожний, усякий (всякий), жодний** можуть позначати лише чоловіків, лише жінок або одночасно осіб обох статей, що робить актуальним дослідження норм і традицій їх уживання з гендерного погляду.

Гендерний аспект мови все частіше стає предметом досліджування. Зокрема, встановлено гендерні особливості функціонування займенників, іменників, дієслів та деяких оцінних прикметників [38]. Проте поза увагою залишилися такі важливі займенникові іменники, як **кожний, усякий (всякий), жодний**, що їх широко вживають у художній літературі, текстах Конституції, кодексів, у перекладах міжнародних документів з прав людини. А питоми норми вживання саме цих займенникових іменників залежно від статі позначуваних осіб є однією з характерних особливостей української мови, якою часто нехтують під впливом російської мови, що має інші норми.

Мета цієї статті — проаналізувати традиційні норми вживання займенникових іменників кожний, усякий (всякий), жодний в українській мові залежно від статі позначуваних осіб, дати практичні рекомендації розробникам законодавчих актів щодо використання таких займенникових іменників у певних типових конструкціях.

Традиційне вживання займенникових іменників кожний, усякий (всякий), жодний

Зазначені узагально-дистрибутивні займенникові іменники, «вирізняючи окрему особу з сукупності подібних», у «такий спосіб поширюють узагальнення на всю множину осіб. Зокрема, займенниковий іменник

² У [5: 201] зазначено, що займенниковий іменник **всякий** «має форми і однини, і множини (пор.: *Усякий заходив до бабусі — Усякі заходили до бабусі*)».

кожний указує... на те, що вирізняювана з певної сукупності особа виявляє спільність з іншими особами цієї сукупності» [5: 201], тоді як займенниковий іменник **всякий** в одних контекстах є синонімом до **кожний**, а в інших позначає будь-яку людину [33 I: 771]. У сучасній літературній мові займенникового іменника **жодний** уживають тільки в заперечному значенні **ні один**³ [33 II: 542; 35: 275], поширюючи заперечення на всю множину осіб.

Отже, **кожний** і **усякий (всякий)** — це стверджувально-узагальнювальні займенникові іменники [5: 200], тоді як **жоден** — заперечно-узагальнювальний.

Не викликає сумніву, що цих займенникових іменників треба вживати в чоловічому або жіночому роді, коли йдеться лише про чоловіків або лише про жінок відповідно (табл. 1). Труднощі з'являються, коли множина (сукупність) складається з осіб обох статей. О. Курило писала: «Де нема потреби визначити певний рід, чоловічий чи жіночий, а мова взагалі про людину мовиться в її збірному значінні, або коли невідомо, за кого говориться, за чоловіка чи за жінку, то прикметник або займенник-прикметник, правлячи за підмет або прямий предмет (прямий додаток — *М. Г.*), стоїть у формі ніякого роду (середнього роду — *М. Г.*)» та проілюструвала це такими прикладами: *Всяке знає, що й досі козацькі пісні співає сільський люд* (Кул. VI, 209); *Всяке читає їх смакуючи* (ib. 449); *Всяке знає, чого та хата не кінчається* (Етн. 45); *Кожне розуміє, яка то велика в письменстві сила* (Є.) <...> *Всяке знає, що коли декілька чоловіка* (так в оригіналі — *М. Г.*) *одну роблять роботу, то пісня помагає* (Є. 27) [23: 155]. Таку саму рекомендацію дає М. Сулима: «Ніяким родом ще характеризують якийсь загал, збірність, де просто немає й потреби

Таблиця 1. Правила вживання займенникових іменників залежно від статі позначуваних осіб

Про кого йдеться	Займенникові іменники:		
	кожний	усякий (всякий)	жодний
про чоловіків	чоловічого роду:		
	<i>кожний (кожен)</i>	<i>усякий (всякий, усяк, всяк)</i>	<i>жодний (жоден)</i>
про жінок	жіночого роду:		
	<i>кожна</i>	<i>усяка (всяка)</i>	<i>жодна</i>
про осіб обох статей або людей взагалі	середнього (ніякого) роду:		
	<i>кожне</i>	<i>усяке (всяке)</i>	<i>жодне</i>

³ В академічній праці [35: 275] зазначено, що «деякі письменники (Г. Квітка-Основ'яненко, Я. Щоголів, Марко Вовчок, Панас Мирний) уживали заперечний займенник *жодний* у значенні “кожний”, як це характерно для говірок Слобожанщини», але таке слововживання є діалектним [33 II: 542] і не відповідає нормі сучасної української літературної мови.

або можливості⁴ визначати рід осіб чи речей (ті бо особи чи речі, напр., різних родів)» та надає такі приклади: *Всяке на Україні лютих ворогів собі мало* (П. Куліш). <...> *Присягу не кожне зрадить* (Л. Українка) [34: 15–16]. Зауважимо, що в наведених цитатах ми обмежилися прикладами, що містять займенникові іменники, досліджувані в цій статті.

Як відомо, середній (ніякий) рід є «найабстрактніший за своїм граматичним значенням і лексичним наповненням» [27: 145]. На думку І. Огієнка «назва „середній” зовсім невдала», бо «на початку, за глибокої давнини, існували тільки два роди, як то й природно: чоловічий та жіночий, що й досі позostалися в деяких мовах світу, напр. у мові французькій, що т. зв. середнього роду не знає. Але з бігом часу те, що позostалося поза цими двома головними родами, коли рід ясно не окреслювався, створило рід неозначений чи ніякий» [25: 164–165]. Порівняймо лексичні значення слів **ніякий** і **середній**: перше означає «будь-який, який би не був» [33 V: 431], тоді як друге — це «проміжний за своїми ознаками, властивостями між двома крайніми, протилежними ознаками, властивостями» [33 IX: 135]. Очевидно, що за критерієм «відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю» [37: п. Г.2, Г.2.2] термін **ніякий рід** є прозорішим за термін **середній рід**. Можливо тому, саме термін **ніякий рід** був єдиним терміном для цього поняття в Правописі 1928 року [40: 29–32]. Його вживали у своїх засадничих працях провідні мовознавці «золотого десятиріччя» О. Курило, О. Синявський, М. Сулима та ін. Проте в Правописі 1933 р. [39: 27–29] цей термін замінено на **середній рід**, спільний з російським терміном **средний род**. На нашу думку, «провина» терміна **ніякий рід** полягає в тому, що він збігається з польським *rodzaj nijaki*, семантично близький до німецького *Neutrum* і звучанням відрізняється від російського терміна *средний род*.

М. Сулима зазначає, що «українська мова дуже широко вживає форм ніякого роду, виявляючи ним найрізноманітніші нюанси думки» [34: 13] і подає 11 значенневих варіантів, з яких лише останній він позначає як неправильний з погляду мовної норми. Під номером VI у цьому переліку зазначено традицію вживати середнього (ніякого) роду **за наявності осіб або предметів різних родів**, що є загальною і поширюється й на інші субстантивовані займенникові прикметники (наприклад, **той**)⁵ та субстантивовані власне прикметники (наприклад, **мале, велике, старе, убоге** тощо).

Зазначений мовний факт зафіксований у розділі «Займенник» (автор — І. Матвіяс) академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969), де зазначено, що «займенники **ко́жний, уся́кий** можуть уживатися в формі середнього роду, хоч особи, що узагальнюються цими займенниками, бувають чоловічого і жіночого роду: *Бігають Петро і Ория, кожне з півбулкою у руках* (П. Мирний); *А що ж, панове, —*

⁴ У цитатах збережено орфографію оригіналу.

⁵ Цю традицію спостерігаємо у прислів'ях і приказках, напр.: *Яке брело, таке й стріло. Яке їхало, таке й здибало* [4: 774].

пан мовляє, — нічого не робив!.. Мене **усяке** добре знає! Суддею був, для себе жив... (Л. Глібов)» [35: 293].

У нашій статті [6: 77] наведено численні приклади, що підтверджують зазначені вище рекомендації О. Курило та М. Сулими. Додамо кілька прикладів з української літератури до початку українізації:

- *І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, **усяке** зараз до-мислялось, куди вони простують* (П. Куліш «Чорна Рада») [22 I: 38];

- *Тут **кожне** бачитиме, що звела вас до купи неминуча потреба, що живете ви на віру, бо ніп не звінчає вчетверте!* (М. Коцюбинський «На віру») [21 I: 65];

- — *То хіба **жодне** з нас не буде йти серединою стежки. Грудю зле йти! — Ще й ослабнеш з того!* — сказав він із здержуванним усміхом, і вона усміхнулася (О. Кобилянська «Земля») [17 II: 73];

- *А **кожне** знає, що коли у людини заведеться багато грошей, то не тільки йому кортить погуляти, нічого путнього не робити, але ж хочеться ще бути принаймні бодай зокола паном!* (В. Королів-Старий «Злидні») [20: 64].

Подано приклади такого вживання з творів класиків української літератури доби українізації:

- *Весела робота — це втіха і мета життя. Коли **кожне** знає, куди прикласти своїх рук, як каменяр знає, куди ляже кожний камінець у стіні, — як радісно тоді жити і як жваво підносяться людські будівлі!* (Ю. Яновський «Майстер корабля») [43 II: 112];

- *І от вони зараз такі близькі йому і між собою, такі прості й спізна-ні, а за мить підуть **кожне** в свій дім, у свою любов, у свої думки, в свої на-хили, в свої розумності й дурниці* (В. Підмогильний «Місто») [26: 518];

та повоєнної української літератури:

- *Скільки мені цей безхозний собор нервів коштує... **Кожне** глузує, ро-зігрує, ти ж чув! Вигадав, каже, потьомкінську штучку!* (О. Гончар «Со-бор») [10 VII: 81];

- *Коли проходили парочку, заляклу в поцілункові, обоє вдали, ніби нічого не помітили, і далі йшли, мов чужі, **кожне** по своєму боці шосе, і мовчали вперто й затято, неначе вороги* (П. Загребельний «Диво») [15 II: 21];

- *Тітка, насупившись, мовчить, і **жодне** з людей не усміхається на жарт...* (Є. Гуцало «Голодомор») [11 II: 406].

На цю характерну рису вживання займенникових іменників **кожне**, **усяке**, **жодне** в українській мові можна натрапити й у творах сучасних письменників. Напр.:

- *...на всіх простінках і склепіннях так само мовчали бляклі, розмиті віками жінки й чоловіки, і **кожне** мало ті самі нетутешні, набряклі екле-зіастівським смутком всевідання очі* (О. Забужко «Музей покинутих се-кретів») [14: 20];

- *Це так **усяке** прийде в хату й зачне забирать усе, що йому понаравиц-ця...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [14: 690];

- *...упритомнивши собі, що **жодне** з них двох так і не спитало в другого справжнього імени...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [14: 229];

- Але найдивніше у всьому цьому те, що ми всі, ні, краще сказати, **кожне** з нас, одного разу й собі викине подібну штуку і стане мерцем (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів») [1: 195];
- А в мене самих тільки братів та сестер дев'ятеро. І **кожне** ходить у заручниках (В. Шкляр. «Залишенець») [42: 165].

Зазначене слововживання фіксуємо й у фахових текстах доби українізації. Зокрема, у своєму підручнику М. Наконечний писав: «**Кожне** із нас повинне усвідомити собі, що, як для нашого письма „годитця”, „б'єця”... — то недозволєнні правописні помилки, отак, з другого боку, для живої мови вимова: б'єт^б-ся, качеч-ці... — річ геть недопустима» [24: 214]. А О. Курило зазначала: «Кожний бо суб'єкт не тільки пасивно сприймає, а і творить мову. Але в цій творчості сваволі не може бути, і своє, індивідуальне **кожне** мусить підганяти під віками збережену підставу, щоб підійти під мислі народові» [23: 214].

В укладеному ще за радянських часів словнику [4: 387] чітко пояснено, як треба вживати займенникових іменників **кожне, кожний (кожен), кожна**: Каждый из нас — (обобщенное) **кожне** з нас; (ч. р.) **кожний (кожен)** з нас; (ж. р.) **кожна** з нас.

Зазначене традиційне слововживання частково залишилося в живій мові, бо навіть на інтернет-форумах та в блогах де-не-де можна побачити такі конструкції, їх численні приклади наведено в [6: 77]. Додамо ще приклади з інтернетівських видань: *17.09.2012 завершила роботу мандрівна виставка «Кожне має право знати свої права»* (сайт «Чернігівський монітор» (<http://monitor.cn.ua/ua/education/7789>)); *У Різдвяній Академії є курси не тільки для мам. Важливим елементом Різдва вважаються ясла, але не кожне знає, як їх правильно збудувати і розставити фігурки: Христа, діви Марії та інших. Представники локального товариства, що займається будівництвом різдвяних ясел, пропонують чоловікам відповідні курси.* (сайт Deutsche Welle <http://www.dw.de/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B4%D0%B2%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F-%D0%B2-%D1%82%D1%80%D1%96%D1%94%D1%80%D1%96/a-3011202>); *...звичайно, Клаудія та Марко часом сваряться, то він, то вона може кинути не подумавши якесь слово, та й кожне має свої примхи.* (<http://ped.sumy.ua/2012/05/skladovi-zdorovoi-psixiki/>).

Отже, коли йдеться про осіб обох статей або людей взагалі, українських займенникових іменників **кожний, усякий (всякий), жодний** правильно вживати у формі середнього (ніякого) роду (табл. 1), тобто **кожне, усяке (всяке), жодне**.

Чи надає стилістичного забарвлення вживання форм *кожне, усяке (всяке), жодне* ?

Дехто вважає, що вживання форм середнього (ніякого) роду **кожне, усяке (всяке), жодне** надає текстові зниженого стилістичного забарвлення, що не властиво фаховим текстам, зокрема законодавчим актам. Така думка хибна. Справді, «раз-у-раз народня українська мова вживає

ніякого роду, щоб підкреслити якийсь почуття взагалі до котроїсь особи; це може бути і симпатія і антипатія, а з контексту, звичайно, буває видно, що саме хочуть виявити ніяким родом. У письменницькій українській мові ніякий рід із таким значінням так само не абияк поширений, хоч і рідший, ніж у народній фразі» [34: 16], проте це стосується зовсім інших контекстів. Як зазначав О. Пономарів, «підкреслено негативного (іронічного, сатиричного) забарвлення набувають форми середнього роду, коли вони **контрастують з одночасно застосовуваними** до тієї самої особи категоріями чоловічого або жіночого роду» [27: 147]. Те саме стосується і підкреслювання середнім (ніяким) родом почуттів симпатії (ніжності, пестливості) до дорослих осіб або малих дітей певної статі. Саме такий контраст демонструють численні приклади, наведені в [23: 156; 27: 146–147; 34: 16–17].

Отже, негативної чи позитивної оцінки певній реалії надає не сама форма середнього (ніякого) роду, а чергування родових форм, протиставлення їх [36: 275]. Проте такого контрасту ми не спостерігаємо у використанні узагальнено-дистрибутивних займенникових іменників **кожне, усяке (всяке), жодне**, бо їх уживають не стосовно однієї особи певної статі, а щоб поширити узагальнення на певну множину осіб обох статей (жінок і чоловіків), вирізняючи окрему особу з цієї множини.

Оскільки вживання форм середнього (ніякого) роду **кожне, усяке (всяке), жодне** не надає тексту негативного чи позитивного стилістичного забарвлення, то це уможливорює широке вживання їх не лише в художніх, а й у фахових текстах, зокрема в законодавчих актах.

Порівняння норм уживання займенникових іменників в українській та російській літературних мовах

У російській академічній граматиці *всякий* і *каждый* не належать до займенникових іменників (рос. *местоимение-существительное*), їх уважають займенниковими прикметниками (рос. *местоименное прилагательное, местоимение-прилагательное*), що їх, подібно до інших прикметників, іноді вживають в іменниковому значенні особи [30: 239, 531, 540, 542; 41: 495]. Причому російських займенників *каждый* і *всякий* стосовно людей уживають лише в чоловічому або жіночому роді [2 III: 311, VII: 536]. Коли ж ідеться про людину взагалі незалежно від її статі — лише в чоловічому, напр.: *И, кого ни встретит, всякий Долго-долго смотрит вслед* (А. Твардовский «Страна Муравия») [2 III: 311]; *Я нужен всем и каждому, И каждый нужен мне* (Лебедев-Кумач «Моя страна») [32 V: 652]; *Все понимали, что наступил поворотный день в жизни колхоза, но каждый по своему думал о будущем* (Николаева «Жатва») [2 VII: 536]. Жіночого роду вживають лише стосовно жінок: *Я догадался, что они нарочно взяли каждая не свою роль* (А. Грибоедов «Студент») [2 VII: 536]; *Теперь у всякого и у всякой свой угол есть, хоть маленький, да особый* (И. Гончаров «Обрыв», ч. 1, глава 8) [32 II: 899]; *О, милые гости, клянусь, что каждый и каждая из вас умнее Вольтера, чувствительнее Руссо, не-*

сравненно обольстительнее Алкивиада, Дон-Жуана, Лукреций, Джульет и Беатричей! (Ф. Достоевский. «Золотой век в кармане») [12].

Російський займенник **всякий** має два іменникові значення: перше — нейтральне «Каждый, любой человек» і друге — розмовне «Разг. О человеке, не заслуживающем внимания, не пользующимся авторитетом: Будет мне тут указывать **всякий**! Ходят тут **всякие**!» [3: 163]. На відміну від російської мови, українське **всякий** так не вживають [33 I: 771], а відповідниками другого розмовного презирливого значення рос. **всякий** є такі: **леда-хто, ледь-хто, ледай-хто, ляда-хто, абі-хто**, що проілюстровано такими прикладами: *Нехай мені ледя-дурень в личко не цілує. Побити, то й абі-хто знайдеться — от інше діло пожалувати. Жінка має право вимагати розлучного листа за ледя-слово* (Леся Українка) [29 I: 125]. Російське *Полюби меня в черне, а в красне и всякий полюбит* українською має бути так: *Полюби мене в сажному, а в білому й абі-хто полюбить* [29 II вип. 1: 351].

Відмінність у вживанні названих займенникових іменників в українській та російській мовах наочно підтверджує порівняння оригінального російського тексту «Ночь перед Рождеством» М. Гоголя [9: 201–243] з його українським перекладом «Ніч проти Різдва» М. Рильського [8] та «Конек-Горбунок» П. Єршова [13] з його українським перекладом «Горбоконики» [28 V: 370–430] так само М. Рильського (табл. 2).

Уживання займенникових іменників у перекладах міжнародних та європейських документів з прав людини, у Конституції та в інших законодавчих актах України

В англійських текстах «Загальної декларації прав людини», прийнятої резолюцією Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10.12.1948, «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права», ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.73 № 2148-VIII та європейської «Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод», ратифікованої Законом № 475/97-ВР від 17.07.97, суб'єкта прав людини та фундаментальних свобод переважно передано займенником **everyone**. У деяких статтях Пакту щодо прав заарештованих, затриманих, позбавлених волі вжито займенника **anyone**, тоді як у таких самих статтях Декларації та Конвенції — займенника **everyone**. Щоб передати значення, що жодна особа не може бути суб'єктом чи об'єктом певних дій, уживають займенника **no one**. Усі ці займенники в англійській мові не мають граматичного значення роду, і тому вони позначають кожну особу незалежно від статі з усього загалу людей або з певної групи.

У російських перекладах Декларації та Пакту **everyone** перекладено переважно словосполученням **каждый человек**, тоді як у певних статтях Пакту та й в усіх статтях Конвенції, щоб забезпечити адекватність оригіналу, ужито субстантивованого займенникового прикметника **каждый**. Аналогічно перекладено російською ті статті Пакту, де в англійській ужито **anyone**. Такий природний для російської мови переклад, на жаль, беззастережно перенесено на український ґрунт [7: 111–113]. Зокрема, тільки форму

Таблиця 2. Порівняння текстів російських творів з їхніми українськими перекладами М. Рильського

Оригінальний російський текст	Переклад М. Рильського
Н.В. Гоголь «Ночь перед Рождеством»	М. Гоголь «Ніч проти Різдва»
<i>Таким-то образом, как только черт спрятал в карман свой месяц, вдруг по всему миру сделалось так темно, что не всякой бы нашел дорогу к шинку, не только к дьяку [9: 204].</i>	<i>Таким от побитом, скоро чортяка сховав до кешені своєї місяця, враз по всьому світу зробилося так темно, що не кожне знайшло б дорогу й до шинку, не то що до дяка [8: 7].</i>
<i>Солоха кланялась каждому, и каждый думал, что она кланяется ему одному [9: 211].</i>	<i>Солоха вклонялася кожному, і кожне думало, що то йому самому [8: 15].</i>
<i>Не прошло нескольких дней после прибытия его в село, как все уже узнали, что он знахарь [9: 222].</i>	<i>Не минуло й тижнів кілька, як прибув він до села, а всяке вже знало, що він характерник [8: 28].</i>
<i>Плетня видны были только одни остатки, потому что всякой, выходявший из дому, никогда не брал палки для собак в надежде, что будет проходить мимо кумова огорода и выдернет любую из его плетня [9: 228].</i>	<i>З ліси тільки рештки бовваніли, бо ж усяке, як рушало з дому, ніколи не брало дрючка од собак, надіючися, що йшовши побіля кумового горада і висмиचे собі якого схоче з його ліси [8: 35].</i>
П.П. Ершов «Конек-Горбунок»	П. Ершов «Горбокони́к»
<i>У Ивана красных платьев, Красных шапок, сапогов Чуть не десять коробов; Ест он сладко, спит он столько, Что раздолье, да и только! [13: 42–43].</i>	<i>Носить одяг він шовковий, Шиті золотом шапки Ще й на рипах чобітки; Їсть він тільки мед та сало,— Кожне б жити так бажало! [28 V: 388].</i>

чоловічого роду субстантивованого займенника **кожен** використано у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [19]. Напр.: **Кожен** має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); **Кожен** має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43); **Кожен** має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43).

В українськомовної людини постає природне питання, хто ж в Україні є суб'єктом зазначених прав? Про такі вирази С. Караванський писав: «Цей вираз зупиняє читача і змушує звертатися до російської мови за поясненням» [16: 191], бо розробники калькували російський стиль викладання, що ґрунтується на вживанні займенників чоловічого роду.

Особливо пікантну помилку щодо роду демонструє стаття 51: *Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї*. Перше речення чітко визначає, що йдеться про людей традиційної сексуальної орієнтації — жінку та чоловіка, а не про сексуальні меншини. Проте наступне речення, зокрема словосполука **кожен із подружжя**, нібито свідчить про зворотне. У цій

Таблиця 3. Офіційний український переклад європейської «Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод»

Англомовний текст	Офіційний український переклад
1. <i>Everyone has the right</i> [44: ст. 5.1, 8.1, 9.1, 10.1].	<i>Кожен має право</i> [18: ст. 5.1, 8.1, 9.1, 10.1].
2. <i>Everyone who has been the victim of arrest or detention</i> [44: ст. 5.5].	<i>Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, ...</i> [18: ст. 5.5].
3. <i>Everyone who is deprived of his liberty by arrest or detention</i> [44: ст. 5.4].	<i>Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, ...</i> [18: ст. 5.4].

статті С. Караванський запропонував так викласти друге речення: *Він і вона мають рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї* [16: 191]. Не заперечуючи цього варіанта, від себе запропонуємо *Кожне з подружжя...*, що, гадаємо, стане у пригоді й для ст. 56 Сімейного кодексу [31].

Займенник чоловічого роду *кожен* замість *кожне* вжито і в офіційному українському перекладі Конвенції (табл. 3). Правильно писати: *Кожне має право; Кожне, що стало жертвою арешту або затримання...; Кожне, що його позбавлено волі внаслідок арешту або затримання...* [7: 112–113].

У російських та українських версіях Декларації, Пакту та Конвенції англійського займенника *no one* перекладено займенниками *нікто* та *ніхто* відповідно. Так само займенника *ніхто* вжито в Конституції України [19] у заперечно-узагальнювальних конструкціях, напр.: *Ніхто не може узурпувати державну владу* (ст. 5). Проте в тексті Сімейного кодексу [31] паралельно вжито займенників-синонімів *нікто* та *жодний*, напр.: *Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною нікто з батьків не звернувся до суду з позовом...* (ст. 183) та *Якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку...* (ст. 161). З огляду на викладене вище в останньому прикладі треба вживати *жодне з батьків*, оскільки йдеться про збірне поняття *батьки* зі значенням «батько й мати стосовно до своїх дітей» [33 I: 112].

Нам не відомі законодавчі акти України, що містять займенниковий іменник *всякий*, бо законодавець зазвичай уживає його синоніма *кожний*. Можливо, це пов'язано із впливом російської мови, де, як зазначено вище, займенник *всякий* має також негативне значення. Проте, на нашу думку, цього займенника можна використати для перекладання англомовних документів, де є займенники *everyone* та *anyone*: перший перекладаємо як *кожне*, а другий — як *усяке (всяке)* або *будь-хто*. Оскільки *кожне* і *усяке (всяке)*, *будь-хто* не є повними синонімами, то це дасть змогу зберегти в перекладі певні нюанси, властиві англомовному тексту, бо *anyone* так само, як і *усяке (всяке)*, *будь-хто*, має певний відтінок неокресленості й невизначеності особи («немає значення, байдуже хто»), тоді як *everyone* і *кожне* позначають узятую окремо одну

особу з певної групи чи з усіх людей. Порівняймо два близькі за значенням, але не тотожні речення: **Кожне** має право... і **Будь-хто** має право... У законодавчих актах надають перевагу конструкції із займенником **кожне**, бо він не має відтінку неокресленості й невизначеності особи.

Пари займенникових іменників **ніхто** і **жодне** та **будь-хто** і **усяке** (**всяке**) можна вважати повними синонімами й відповідно паралельно вживати. Проте між ними є певна граматична відмінність: **ніхто** і **будь-хто** — це власне займенникові іменники, тоді як **жодне** й **усяке** (**всяке**) — субстантивовані займенникові прикметники. Можливо саме через це в законодавчих актах переважає власне займенниковий іменник **ніхто**.

ВИСНОВКИ.

1. З огляду на історично сформовану норму і традицію української літературної мови треба вживати займенникових іменників середнього (ніякого) роду **кожне**, **усяке** (**всяке**), **жодне** в контекстах, де йдеться одночасно про осіб обох статей, що відповідає принципу гендерної толерантності.

2. Займенникові іменники середнього (ніякого) роду **кожне**, **усяке** (**всяке**), **жодне** не змінюють стилістичної нейтральності тексту, що дає змогу широко вживати їх не лише в художніх, а й у фахових текстах, зокрема в законодавчих актах.

3. На цю норму української літературної мови треба зважати, перекладаючи англійські фахові тексти, зокрема міжнародні та європейські документи з прав людини. Зокрема, стверджувально-узагальнювального займенникового іменника **кожне** як відповідника англійського займенника **everyone** потрібно вживати у конструкціях, що визначають права, свободи та обов'язки людини незалежно від її статі. Як відповідника англійського займенника **no one** слід вживати заперечно-узагальнювальних займенникових іменників **ніхто** чи **жодне**, що є повними синонімами. Англійські займенники **everyone** та **no one** і українські **кожне** та **ніхто** (**жодне**) — антоніми.

4. З огляду на критерій відповідності лексичного значення терміна позначеному ним поняттю [37: п. Г.2, Г.2.2] вилучений 1933 року термін **ніякий рід** є прозорішим за термін **середній рід**, тому пропонуємо повернути його до активного українського вжитку як синонім до чинного терміна **середній рід**.

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : Роман / Юрій Андрухович. — Х. : Книжк. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. — 288 с.
2. Большой академический словарь русского языка / Гл. ред. К.С. Горбачевич ; Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед. — М. ; СПб. : Наука, 2004–2010. — Т. 1 — Т. 14 (А — Отрыть).
3. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. — СПб.: Норинт, 2001. — 1536 с.
4. Вирган І.О. Російсько-український словник сталих виразів / І.О. Вирган, М.М. Пилинська. — Х. : Прапор, 2002. — 864 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; [за ред. Івана Вихованця]. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.

6. Гінзбург М. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати / Михайло Гінзбург // Українознавчий альманах. — К. ; Мелітополь, 2012. — Вип. 9. — С. 75–83. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ukrain/2012_9/ginzburh.pdf
7. Гінзбург М. Як перекладати англомовні фахові тексти українською з погляду гендерної толерантності / Михайло Гінзбург // Фаховий та художній переклад : теорія, методологія, практика : матер. доп. VI Міжнарод. наук.-практ. конф. 5–6 квітня 2013 р. [за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка]. — К. : Агра Медіа Груп, 2013. — С. 109–114.
8. Гоголь М. Ніч проти Різдва. З малюнками / М. Гоголь ; [перекл. М. Рильського]. — К. : Книгоспілка, [1929]. — 56 с.
9. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений / Н.В. Гоголь ; Гл. ред. Н.А. Мещеряков. — Т. 1. — Ганц Кюхельгартен. Вечера на хуторе близ Диканьки. — М. : Изд-во АН СССР, 1940. — 556 с.
10. Гончар О. Твори : в 7 т. / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1987–1988.
11. Гуцало Є. Твори : в 5 т. / Євген Гуцало. — К. : Дніпро, 1996–1997.
12. Достоевский Ф.М. Собрание сочинений : в 15 т. / Ф.М. Достоевский. — Л. : «Наука», Ленинград. отд., 1988–1996. — Т. 13. — Дневник писателя. 1876. — С. 13. — Режим доступу: <http://rvb.ru/dostoevski/01text/vol13/130.htm>
13. Ершов П. П. Конёк-горбунок : русская сказка в трёх частях / П.П. Ершов. — М. : Детгиз, 1960. — 128 с.
14. Забужко Оксана. Музей покинутих секретів : Роман. — К. : Спадщина, 2012. — 832 с.
15. Загребельний П. Твори : в 6 т. / Павло Загребельний. — К. : Дніпро, 1979–1981.
16. Караванський С. Секрети української мови / Святослав Караванський. — 2-ге розшир. вид. — Львів : БаК, 2009. — 344 с.
17. Кобилянська О. Твори : в 2 т. / Ольга Кобилянська. — К. : Дніпро, 1988.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 // Офіційний вісник України, 2006. — № 93. — С. 437–469. — Офіційний переклад, що його затвердило МЗС України 27.01.2006 — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
19. Конституція України: Прийнята 28.06.1996 (зі змінами згідно із Законом України від 01.02.2011 № 2952-VI). — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
20. Королів-Старий В. Нечиста сила : казки / Василь Королів-Старий. — К. : Веселка, 1990. — 156 с.
21. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / Михайло Коцюбинський. — К. : Наук. думка, 1973–1975.
22. Куліш П. Твори : в 2 т. / Пантелеймон Куліш. — К. : Наук. думка, 1994. — Т. 1 — 752 с.; Т. 2 — 768 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.)
23. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с. (передрук видання 1925 р.)
24. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Наконечний. — Х. : Рух, [1928]. — 240, 24 с. — (Б-ка українознавства).
25. Огієнко І. Наша літературна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик]. — К. : Наша культура і наука, 2011. — 356 с. — (Бібліотечна серія Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 9).
26. Підмогильний В. Третя революція : Оповідання, повісті, роман / Валер'ян Підмогильний ; [Передм. упоряд. С.І. Луший]. — К. : Укр. письменник, 2012. — 620 с.
27. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови : Підручник / О.Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1992. — 248 с.
28. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. / Максим Рильський. — К. : Наук. думка, 1983 — 1990.
29. Російсько-український словник : у 4 т. [Гол. ред. А.Е. Кримський]. — К. : Червоний шлях, 1924. — Т. 1 (А–Ж) — 290 с. ; — К. : ДВУ, 1929. — Т. 2. — Вип. 1 (З–К). — 392 с. ; — Х. : УРЕ, 1932. — Вип. 2 (Л–Намыкивать). — С. 393–724 ; — Х. : УРЕ, 1933. — Вип. 3 (Намыл–Нять). — С. 725–1056.
30. Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). — М. : Наука, 1980. — 784 с.

31. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (з останніми змінами згідно із Законом України від 12.01.2012 № 4314-VI)
32. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз. — М. ; Л. : Наука, 1950–1965.
33. Словник української мови: в 11 т. / Ред. кол. І. К. Білодід та ін. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
34. Сулима М. Українська фраза : коротенькі начерки : Посібник та підручник для профшкіл і педвузів, держкурсів українознавства і роб. бібліотек учителя установ Соцвуху / М. Сулима ; Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. — Х. : Рух, [1928]. — 97 с. — (Бібліотека українознавства) — Режим доступу : <http://r2u.org.ua/node/186>
35. Сучасна українська літературна мова. Морфологія [За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — 584 с.
36. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика [За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1973. — 588 с.
37. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966–2009. — К. : Держспоживстандарт України, 2010. — IV, 31 с. — (Національний стандарт України)
38. Труб В. Про гендерні особливості деяких частин мови / Труб Володимир // UCRAINICA II. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. I. Část. Sborník článků. 3. Olomoucké sympozium ukrajinistů. 24–26. srpna 2006. — Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. — С. 281–291. — Режим доступу: http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/Věda/AUPO/AUPO_Philologica_89_Ucrainica_II_1._dil_.pdf
39. Український правопис / Народний комісаріат освіти УСРР. — Х. : Радянська школа, 1933. — 95 с.
40. Український правопис / У.С.Р.Р. Народний комісаріат освіти. — Х. : Держ. вид-во України, 1929. — 103 с.
41. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов ; [Под ред., с предисл. и коммент. Е.С. Истриной ; Вступ. ст. Е.В. Клобукова]. — Изд. 5-е. — М. : Изд-во ЛКИ, 2011. — 624 с. (Лингвистическое наследие XX века.)
42. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон / Василь Шкляр. — Х. : Книжк. клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. — 384 с.
43. Яновський Ю. Твори : в 5 т. / Юрій Яновський. — К. : Дніпро, 1982–1983.
44. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // Done at Rome this 4th day of November 1950. — Офіційний текст Ради Європи. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>

Статтю отримано 10.10.2013.

Повторне редагування 12.03.2014.

Mykhailo Ginzburg

Kharkiv

GENDER-RELATED PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN PRONOMINAL NOUNS *KOZHNYI*, *USIAKYI*, *ZHODNYI*

The article deals with the Ukrainian usage traditions of some pronominal nouns in the neuter gender in context when the question is about a person irrespective of being women or men. This word usage is proved by examples from the classics and the modern Ukrainian literature and from the professional texts in the Ukrainization period. The norm difference in the using of some pronominal nouns in Ukraine and Russia is shown by comparison of works some Russian writers with their Maksym Rylskyyi's Ukrainian translations. The necessity of implementation of this norm in the modern Ukrainian legal texts, its importance for the proper conclusions and understanding of Ukrainian legislative acts and translations of the International human rights instruments, is proved.

Key words: pronominal noun, the grammatical category of gender, neuter, literary norm.

УДК 811.161.2, 092 С.І.Дорошенко

У НЕВПИННОМУ РУСІ (до 90-річчя від дня народження С.І. Дорошенка)

Колеги, учні, друзі доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка, цього, ювілейного для нього року, вкотре переконаємося в тому, що його служіння науці й освіті не підвладне рокам. Сергій Іванович, як і завжди на високому рівні, читає лекції студентам зі вступу до мовознавства, проводить заняття з методологічних основ підготовки випускних робіт, на засіданнях кафедри української мови виступає як рецензент докторських і кандидатських дисертацій, бере активну участь у дискусіях на засіданнях спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій, приймає вступні іспити до аспірантури, керує аспірантами, проводячи для них науковий семінар. І це в поважні літа. Пояснення такому навантаженню єдине: сенс свого життя він бачить у підготовці майбутніх фахівців-філологів для середньої і вищої школи.

Ці слова підтвержені 65-ма роками роботи на освітянській ниві.

У професора Дорошенка, як і в кожного вишівського викладача, науково-педагогічна діяльність трималася і тримається на двох крилах: науково-методичному і науково-теоретичному.

У науково-методичному напрямі діяльності органічно поєдналися проблеми загальноосвітньої і вищої шкіл.

Відчувши труднощі роботи вчителя-словесника в перший рік учителювання в Мерэф'янській школі Харківської

© К.Ю. ГОЛОБОРОДЬКО, О.А. ОЛЕКСЕНКО, 2014

області, учений і педагог протягом усього життя переймався проблемами викладання української мови в школі.

Цей науково-методичний напрям започатковано за часів роботи в Сумському педагогічному інституті. У 50-х роках С.І. Дорошенко опублікував брошуру «Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення у школах Сумської області», актуальність теми якої визначила потреба в допомозі словесникам Сумщини. Робота цінна й сьогодні пропонованими рекомендаціями, серед яких: перш ніж учити грамотно писати, необхідно навчити правильно артикулювати звуки відповідно до прийнятих норм. Настанови щодо вироблення в молодших школярів артикуляційної бази української літературної мови були репрезентовані в брошурі «Викладання фонетики української мови в школах з російською мовою навчання». Проблеми викладання української мови в школі залишалися в полі зору вченого і в подальшому. У низці статей порушено питання, важливі для лінгводидактики: зокрема, про співвідношення наукової і шкільної граматики. Стверджується, що введення нових наукових понять у шкільні підручники припустиме, якщо воно навчально виправдане. Якщо ж, наприклад, у жодному з параграфів одного підручника для п'ятикласників сонорні приголосні не згадуються, то не потрібно їх вводити і в шкільну класифікаційну систему приголосних.

Окремого поцінування заслуговує опублікована у 80-ті роки книжка для учнів «Грамматична стилістика української мови», рекомендована шкільною програмою з української мови для роботи з учнями.

Значним є внесок С.І. Дорошенка в забезпечення студентів посібниками з мовознавчих дисциплін, появу яких диктувало введення нових для вищої педагогічної школи курсів. Коли в навчальні плани педагогічних інститутів був уведений предмет «Стилiстика української мови», Сергій Іванович склав програму і видав посібник «Практикум з курсу стилістики української мови»; коли відповідно до навчальних планів випускники педінститутів почали захищати дипломні роботи, професор Дорошенко відгукнувся укладанням методичних рекомендацій з написання дипломних, а пізніше й магістерських робіт. З часом вийшли друком «Основи наукових досліджень з лінгвістики» — книжка і для аспірантів, і для студентів-випускників. Цінність видання — у корисних порадах щодо методики опрацювання наукових джерел, добору матеріалу для цитування, ведення наукової полеміки, стилістичного оформлення тексту дипломних, магістерських робіт і кандидатських дисертацій.

Прагнення допомогти першокурсникам філологічних факультетів в оволодінні теоретичними засадами мовознавства виявилось в тому, що Сергій Іванович разом з П.С. Дудиком став автором посібника «Вступ до мовознавства». Потреба в такому виданні відчувалася кілька десятків років — із часу опублікування 1947 року книжки академіка М.Я. Калиновича «Вступ до мовознавства», яка стала бібліографічно

рідкісною. Книга С.І. Дорошенка та П.С. Дудика одержала схвальні рецензії в журналах «Українська мова і література в школі» і «Мовознавство». За цим посібником навчалося не одне покоління майбутніх українців.

У двохтисячні роки Сергій Іванович одноосібно видав з грифом МОН України посібник для першокурсників «Загальне мовознавство: початковий курс (вступ до мовознавства)», який увібрав головні теоретичні положення розділів попереднього посібника і був доповнений новими здобутками сучасного мовознавства. Студенти рідного університету й випускники інших вишів, які навчалися в аспірантурі в Харківському педагогічному університеті, цінують книжку за зрозумілість викладу складного для першокурсників теоретичного матеріалу.

Вірність принципу — реагувати на академічні запити студентів в освоєнні навчальних курсів — професор Дорошенко виявив і в роки завідування кафедрою методики викладання філологічних дисциплін в початкових класах Харківського педагогічного інституту (пізніше — університету). За науковою редакцією вченого у видавництві «Вища школа» вийшов колективний посібник «Методика викладання української мови» для студентів педагогічних факультетів університетів й учнів педучилищ. Керівникові авторського колективу належить по-новому на той час структурований і змістово наповнений розділ «Методика читання» (7 друкованих аркушів). Посібник витримав два видання. Як автор Сергій Іванович узяв участь і в новій колективно написаній «Методиці навчання української мови в початковій школі», що побачила світ 2005 року.

Пізніше, коли в навчальний план педагогічних факультетів університетів і педколеджів уведено навчальний предмет «Основи культури і техніки усного мовлення», професор Дорошенко відгукнувся книжкою цієї ж назви. Її цінність у тому, що в ній не тільки подано теоретичні дані й вправи та завдання, а й запропоновано рекомендації щодо проведення занять.

Внесок Сергія Івановича в лінгводидактику відзначений у виданнях: «Українські лінгводидакти крізь призму часу: Словник-довідник» (автори І. Кочан, Н. Захлюпана), «Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова».

Друге крило науково-педагогічної діяльності професора Дорошенка складають його наукові зацікавленості. Вони розпочалися захистом кандидатської дисертації, присвяченої перехідним говіркам північних районів Сумської області, а також публікацією матеріалів до діалектологічного словника, повністю використаних у шеститомному «Етимологічному словнику української мови».

Помітним явищем у синтаксичній науці стала надрукована 1980 року перша в українському і російському мовознавстві монографія, присвячена безсполучниковим складним реченням, — «Складні безсполучникові конструкції сучасної української мови», належно поцінована в

журналі «Українська мова і література в школі». Усебічний аналіз у ній структури, семантики, класифікаційних ознак, функцій безсполучникових складних речень спрямований на підтримку висловленої 1950 року М.С. Поспеловим думки про безсполучниковість як самостійний тип складних речень. У роботі переконливо доведено, що безсполучникові складні речення не можна сприймати як сполучникові тільки з пропущеними сурядними чи підрядними сполучниками. Підтвердження цього криється в неможливості перетворення окремих видів сполучникових у безсполучникові і навпаки — деяких безсполучникових у сполучникові. Однак теоретична значущість монографії не лише в доведенні окремішності безсполучникових структур. Запропоновані М.С. Поспеловим класифікаційні прикмети безсполучникових складних речень у цій праці зазнали уточнень і переоцінок. Визнано неправомірним зараховувати до конструкцій однорідного (однотипного) складу речення перелічувального і речення зіставно-протиставного значення. Вони відмінні за роллю підрядних частин у стосунку до утворюваного ними речення (перші — рівноправні, другі — нерівноправні), за будовою (перші — дво- і багаточленні, другі — двочленні), за відкритістю / закритістю (перші — відкриті, другі — закриті). З урахуванням цього речення зіставно-протиставної семантики треба зарахувати до конструкцій неоднорідного (неоднотипного) складу. Представлена в монографії концепція знайшла підтримку в працях російських синтаксистів Є.М. Ширяєва, Д.І. Ізаренкова. Її позитивно оцінює в рецензії В.А. Белошапкова, один з опонентів докторської дисертації С.І. Дорошенка.

Сергій Іванович постійно відгукується на актуальні проблеми україністики. В одній із статей доведено необґрунтованість визнання в українській мові губно-зубного [v] як варіанта губно-губного [w]. Визнати наявність губно-зубного варіанта губно-губного звука — значить поставити під сумнів існування в українській мові нескладового [y], який можливий лише як варіант губно-губного [w] і неможливий як варіант губно-зубного [v]. Оскільки позиційним варіантом губно-зубного [v] може бути лише звук [ф], то в такому разі слід визнати чергування [v] з [ф], чого бути не може, оскільки [в] в українській мові сонорний, а не дзвінкий, як у російській мові. В іншій статті обґрунтовано, що голосний звук [і] не має артикуляційного впливу на перехід [w] у [v].

Як підтверджують факти, творче життя Сергія Івановича пройняте увагою до культури української мови, до збереження її граматичного ладу. Свідчення цього — журнальні й газетні статті. Біль за руйнацію української мови, що характеризує нинішній стан мовного життя України, і заклик до збереження її величі висловлені в нещодавно опублікованій статті «Мову треба плекати, а не руйнувати».

Граматичні й стилістичні шукання продовжують його аспіранти, з гордістю називаючи себе учнями професора Дорошенка, багато з них самі вже стали професорами, завідувачами кафедр, мають власних учнів.

За вагомий внесок у розвиток мовознавчої науки, плідну педагогічну діяльність С.І. Дорошенко удостоєний почесного звання — заслужений діяч науки і техніки України, а Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці нагородило вченого Почесною грамотою ім. президента НТШ Михайла Грушевського.

Ми, колеги, учні, друзі Сергія Івановича Дорошенка, пишаємося тим, що багато років навчаємося і працюємо разом із доброзичливою, порядною і простою в спілкуванні людиною, працездатним і працелюбним ученим, наукові ідеї якого знаходять продовження в дослідженнях його учнів і послідовників.

Коли готувалась ця стаття до друку, стало відомо, що вийшов четвертим, зміненим і доповненим виданням посібник С.І. Дорошенка «Основи культури і техніки усного мовлення». Творчий рух Учителя, Ученого, Громадянина невпинно й активно продовжується.

Тож бажаємо Вам, високошановний, дорогий Сергію Івановичу, доброго здоров'я, життєвої наснаги, нових творчих жнив.

Костянтин ГОЛОБОРОДЬКО,
Олена ОЛЕКСЕНКО (Харків)

Статтю отримано 27.01.2014.

Kostyantyn Goloborod'ko, Olena Oleksenko
Kharkiv

NEVER STOPPING
(to the 90th anniversary of S.I. Doroshenko's birthday)

Мовна мозаїка

ЇДУ **ЯРОСЛАВОВИМ ВАЛОМ**, АЛЕ ЖИВУ НА ВУЛИЦІ **ЯРОСЛАВІВ ВАЛ**

У двослівних назвах деяких вулиць, провулків та спусків м. Києва збереглися форми присвійних прикметників, пор.: вулиця **Ярославів Вал**, вулиця (спуск) **Протасів Яр**, вулиця (провулок) **Цимбалів Яр**, вулиця **Боричів Тік** та ін. Вони можуть бути відмінюваними і невідмінюваними. Їх відмінюють як повні прикметники чоловічого роду твердої групи, коли такі власні двослівні назви вжиті без родових назв *вулиця, провулок, спуск*, пор.: *Зустрілися на **Ярославовому** Валі; Спустилися **Протасовим** Яром; Побували на **Цимбалевому** Яру; Підходимо до **Боричевого** Току*. Якщо ж є родові назви, то двослівні назви з такими присвійними прикметниками не відмінювані, пор.: *Зустрілися на вулиці **Ярославів** Вал; Спустилися вулицею **Протасів** Яр; Побували на провулку **Цимбалів** Яр; Підходимо до вулиці **Боричів** Тік*.

Катерина Городенська

УДК 047.31 + 811.161.2

**ПЛЕНУМ НАУКОВОЇ РАДИ
“УКРАЇНСЬКА МОВА”
«УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ
НА ТЛІ ЛЕКСИКОЛОГІЧНИХ
ТА ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНИХ СТУДІЙ»**

29 листопада 2013 року в Інституті української мови НАН України відбувся Пленум Наукової ради “Українська мова” на тему “Українська діалектна лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних студій”. Центральною проблемою Пленуму вибрано українську діалектну лексикографію — упорядкування та презентацію діалектної лексики в спеціальному форматі — словникові. Актуальність зібрання зумовлена численними теоретичними та практичними проблемами, необхідністю обмінятися досвідом щодо методів, прийомів фіксації діалектного матеріалу, його опрацювання, а також станом української діалектної лексикографії, яка через об’єктивні причини не є і не може бути ідеальною, оскільки завжди зростають потреби користувачів.

У засіданні взяли участь члени Наукової ради та завідувачі, професори кафедр української мови вишів багатьох міст України: Тернополя, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Рівного, Кам’янця-Подільського, Луганська, Чернівців, Черкас, Тирасполя, Кіровограда, Вінниці, Умані, Слов’янська, Києва.

Відкрив зустріч голова Наукової ради “Українська мова”, директор Інституту української мови НАН України, д. ф. н., проф. П.Ю. Гриценко, який у вступному слові привітав усіх присутніх з початком роботи Пленуму, на-

© Г. С. КОБИРИНКА, Н. О. ЯЦЕНКО, 2014

голосивши на важливості цього зібрання й усвідомлення того, що діалектна лексикографія — це частина загальної лексикографії як розгалуженого напрямку лінгвістики. У виступі підкреслено значення положення про цілість мови з її різними формами існування — літературний стандарт, територіальний, соціальний, діалектний, професійний, що передбачає дослідження не тільки літературної мови, а й територіальних діалектів, з яких виросла свого часу літературна мова, з якими тісно пов'язані відомі співтворці літературної мови — письменники і лінгвісти, які унормовують літературний стандарт. Водночас застережено мовознавців від недопустимих упереджених оцінок у ставленні до діалектів як нижчого рангу стосовно літературної мови, адже лише синтез усіх форм загальнонародної мови забезпечує цілість і глибину вивчення мови в синхронії і діахронії. У виступі підкреслено й значущість діяльності діалектологів-лексикографів, адже, якщо словники літературної мови визначають нормативне, те, що єднає весь наш народ у висококультурну націю, то діалектні словники — це те джерело інформації, яке буде показувати наші витoki, глибину нашу, нашу історичну і культурну пам'ять, наші зв'язки у слов'янському світі, і тому до створення таких словників нас закликає саме життя.

У доповіді “Сучасна діалектна лексикографія: динаміка змісту і форми словників” П.Ю. Гриценко зосередив увагу науковців на особливостях діалектної лексикографії — методиці укладання, різноманітності жанрової специфіки, формування реєстру словників, на складності збирання й опрацювання зібраного матеріалу, оскільки дослідники-діалектологи поставлені перед необхідністю пошуку теоретичних засад, методик та прийомів аналізу частіше і більшою мірою, ніж дослідники літературної мови; багатство і широта мовних явищ, які є в діалектах, у десятки разів перебивають ту кількість мовних одиниць, які є і з якими працюють дослідники літературної мови. Доповідач підкреслив, що переплетення синхронного й діахронного в просторі і часі є типовими в сучасних діалектологічних студіях, саме тому діалектологічне дослідження значно ускладненіше і багатомірніше, ніж дослідження літературного стандарту.

Наголосивши на різності діалектних словників, які можуть бути завужені до окремої тематичної групи, словники окремих типів номінативних одиниць, словники синонімічні, антонімічні тощо, словники окремої говірки, окремого носія, особливу увагу П.Ю. Гриценко звернув на реконструктивні словники (зокрема, такими є “Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика)”, над якими працює С.Є. Панцьо, “Словники з пам'яті..”).

Водночас у виступі вказано й на недоліки опублікованих діалектних словників — неповнота реєстру, географії, паспортизації, семантичної, граматичної характеристик лексеми, помилкова орієнтація в говірковій системі тільки на вузькодіалектне явище. Підкреслено, що подавання семантики має бути докладним, лапідарним з локалізацією мовних одиниць, адже практика користування діалектними словниками

засвідчує високу довіру до географічних характеристик, переводячи їх у характеристики квантитативні. Концептуальною засадою в укладанні діалектних лексикографічних праць, на думку П.Ю. Гриценка, має бути використання всіх доступних джерел лінгвальної інформації, а особливо — словників літературної мови, які є продуктом діяльності великих фахових наукових колективів.

За останні півстоліття опубліковано понад 20 діалектних словників, у яких репрезентовано лексику різних тематичних груп, переважно представлено найдавніші шари лексики (назви житла, одягу, народної медицини, обрядові назви та ін.), констатувала к. ф. н. **В.В. Леснова (Луганськ)** — **“Діалектні тематичні словники: реєстр і семантика”**. Однак і сьогодні актуальними є питання щодо добору матеріалу до словників, інформативності ілюстративного матеріалу, наведеного в словникових статтях.

Саме тому науковці звернули увагу на методику, принципи укладання реєстру, специфіку тлумачення й локалізації лексем. Зокрема, д. ф. н., проф. **Г.І. Мартинова (Черкаси)** — **“Словник середньонаддніпрянського діалекту: специфіка реєстру та проблема його повноти представлення”**, поділившись планами на майбутнє — видати короткий Словник середньонаддніпрянського говору, що міститиме найвиразніші його лексичні особливості — звернула увагу на формування реєстру такого словника, доцільності залучення слів, що відрізняються від літературнонормативних лексичним, словотвірним, фонетичним, акцентним, граматичним оформленням і семантикою, та номінації, пов’язані з побутом, особливостями господарювання, народними промислами, звичаями, віруваннями середньонаддніпрянців, хоч вони й стали надбаннями літературної мови. Важливо, що принципом укладання словника обрано зв’язні тексти. Авторка переконана, що така методика вможливить подати різні тематичні групи лексики й розглядати слово в комплексі лексичного значення, граматичних характеристик і стилістичної функції.

Актуальність записів зв’язних текстів говіркового мовлення, які є надійним джерелом для наукових праць у цілому, підкреслила і д. ф. н., проф. **К.Д. Глуховцева (Луганськ)** — **“Узуальні та okazіональні діалектні явища в системі говірки”**. У доповіді звернено увагу й на лексикографічну репрезентацію okazіональних мовних явищ, які наявні в діалектному тексті, зокрема проілюстровано okazіоналізми, характерні для однієї дискурсивної мовної особистості, для мовної спільноти однієї говірки, для сукупності говірок загалом.

Як подавати ілюстративний матеріал у діалектних словниках, зокрема цитати-речення та цитати-тексти, приклади, записані із живого мовлення та змодельовані автором словника, поділилася досвідом к. ф. н. **Н.В. Хобзей (Львів)** — **“Діалектний словник: ілюстративний супровід презентації семантики лексеми”**. Про повноту подання інформації та чіткість паспортизації фразем у фразеологічних словниках українських говірок, про активне варіювання фразем в ареальній проекції на всіх мовних рівнях

доповіла к. ф. н. **Н.Д. Коваленко (Кам'янець-Подільський)** — “Українська діалектна фразеографія: стан і завдання опрацювання”.

На Пленумі українські діалектологи висвітлювали також стан і перспективи регіональної лексикографії. Про Словники подільських говірок та способи репрезентації діалектної лексики доповіли к. ф. н. **Т.М. Тищенко (Умань), І.В. Гороф'янюк (Вінниця)** — “Сучасні словники подільських говірок: способи репрезентації діалектної лексики” та к. ф. н. **Б.О. Коваленко (Кам'янець-Подільський)** — “Лексика подільського говору в лексикографічних працях”. Окреслено також і першочергове завдання подільських мовознавців — створення Словника подільського говору. Ступінь лексикографічної репрезентації північноукраїнського наріччя загалом та середньополіського діалекту зокрема впродовж ХХ — початку ХХІ ст. проаналізувала к.ф.н. **Г.І. Гримашевич (Житомир)** — “Словник середньополіського діалекту: спадщина професора М.В. Никончука та її розвиток у студіях житомирської школи”. Водночас аргументовано необхідність укладання зведеного Словника поліських говорів за виданими лексикографічними працями українських та білоруських діалектологів, рукописною картотекою М.В. Никончука, а також нових діалектних матеріалів. Перспектива такого зіставного дослідження в різночасовому зрізі є очевидною — динаміка лексичної системи цього діалектного континууму.

Про тематично й ареально нерівномірне представлення лексики й семантики української діалектної мови в регіональних лінгвогеографічних працях констатувала к. ф. н. **Т.В. Щербина (Черкаси)** — “Представлення лексики в регіональних атласах української мови”. Причинами такої ситуації визначено різні лінгвістичні й позамовні чинники, зокрема: різночасове формування діалектних утворень, особливості денотата; неоднакові мета й завдання, які ставлять перед собою укладачі регіональних атласів.

Актуальну й цікаву ідею щодо прийому реалізації та створення комплексного лінгвогеографічного дослідження — Атласу говірок Івано-Франківщини, який би сприяв обов'язковій перевірці лексикографічних даних крізь призму лінгвогеографії, тобто трансформації лексикографічного підходу в лінгвогеографічний, висловив к. ф. н. **М.В. Бігусяк (Івано-Франківськ)** — “Лексика Підкарпаття: завдання і прийоми лексикографічного опрацювання”. Підкреслено, що попри довготривалу історію дослідження говірок Прикарпаття ще далеко до цілісного й вичерпного вивчення говірок цього краю. Саме неповнота лінгвістичної інформації спонукає до створення сучасної інформаційної бази про діалектну диференціацію говірок цього полідіалектного ареалу. Водночас проаналізовано науковий доробок мовознавців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які працюють над укладанням словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”.

На Пленумі відбулася презентація діалектних лексикографічних праць. Нові діалектні словники представили: **Н.В. Хобзей (Львів)** —

“Гуцульський лексикон», С.Є. *Панцьо* (Тернопіль) — “Фразеологічний словник лемківських говірок”, “Фразеологізми у творах Б. Лепкого”, В.В. *Леснова* (Луганськ) — “Словник східнословобожанських говірок”, К.Д. *Глуховцева* (Луганськ) — І.Я. *Глуховцева* “Словник модифікованих фразеологізмів”, Г.М. *Вокальчук* (Рівне) — електронний ресурс поетичних неолексем, Н.В. *Кирилкова* “Словник волинських фразеологізмів”, М.Л. *Дружинець* (Одеса) — “Словник українських говорів Одещини”, Т.М. *Тищенко* (Умань) — “Лексика бджільництва Східного Поділля”, “Східноподільський родинний обряд: лексикографічний і текстовий опис”, Г. *Березовська* “Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках”, В. *Швець* “Лексика традиційного різьблення Уманщини”, І.В. *Гороф’янюк* “Ботанічна лексика центральноподільських говірок”.

Із заключним словом про роботу Пленуму виступив директор Інституту української мови НАН України, д. ф. н., проф. *П. Ю. Гриценко*, який високо оцінив виголошені доповіді й наголосив на актуальності та перспективах окресленої проблематики.

У обговоренні доповідей узяли участь чл.-кор. НАН України, д. ф. н., проф. *В.В. Німчук*, к. ф. н., доц. *М.Л. Дружинець*, к. ф. н., доц. *С. Л. Ковтюх*, які підкреслили:

1) серед різноманітних джерел мовної інформації лише діалекти й писемні пам’ятки здатні суттєво змінити обсяг і глибину знань про мову, її структуру, моделі функціонування та генезу;

2) діалекти зберігають у своїй структурі відгомони попередніх епох розвитку мови, незнищену енергію й досконалість мовотворення багатомільйонного народу.

Автентичне мовлення діалектоносіїв, зафіксоване в різноманітних текстах, — не лише неоціненне джерело якісно нових свідчень про діалекти, а й лист у вічність кожного інформанта: з відстані часу вишукані у своїй простоті й чисті думками-помислами оповіді стануть в один ряд із *Повістю минулих літ* та *Словом о полку Ігоревім*.

На Пленумі Наукової ради “Українська мова” ухвалили:

Мовознавцям позбавитися упереджених оцінок у ставленні до діалектів як нижчого рангу стосовно літературної мови, а сприймати діалекти як інший страт на тлі літературного стандарту.

Науковій раді “Українська мова” скоординувати зусилля фахівців Інституту української мови НАН України, кафедр вищих навчальних закладів України на подальшу співпрацю в збиранні діалектного матеріалу та вдосконаленні теоретичних засад укладання діалектних словників.

Викладачам університетів активізувати заохочувальну роботу серед студентів вищів щодо відшукування ендемізмів, раритетів, які в подальшому можуть увійти до реєстру словників.

Паспортизувати всі матеріали, записані студентами в говірках, що забезпечить надійність матеріалу й уможливить впровадити їх у науковий обіг. Створювати локальні діалектофонди й текстофонди в університетах.

Активізувати видання регіональних лексикографічних праць, зосередивши особливу увагу на електронних виданнях цих праць.

Розширити використання на кафедрах вишів сучасних технологій в опрацюванні діалектних текстів для конвертування здобутої інформації в лексикографічний формат.

Знаходити зони українського діалектного континууму, який зазнає редукції.

Укладачам діалектних словників намагатися забезпечити якнайповніший реєстр, вичерпність семантики і точність у відтворенні географії кожного слова.

В укладанні діалектних словників спиратися на емпіричну базу, методичку і практичний досвід словників літературної мови, істориків-лексикографів.

Забезпечувати координацію і взаємообмін досвідом тих, хто працює в галузі літературної і діалектної лексикографії, адже діалектна лексикографія — це частина лексикографії загальної як розгалуженого напрямку лінгвістики.

На Пленумі прозвучала також інформація про схвалені Науковою радою “Українська мова” теми докторських та кандидатських дисертацій (д. ф. н., проф. К.Г. Городенська, к.ф.н. Н.О. Яценко).

Галина КОБИРИНКА, Ніна ЯЦЕНКО (м. Київ)

Статтю отримано 11.02.2014.

Galyna Kobyrnka, Nina Yatsenko
Kyiv

PLENARY SESSION OF THE SCIENTIFIC
COUNCIL “UKRAINIAN LANGUAGE”
“UKRAINIAN DIALECT LEXICOGRAPHY IN THE BACKGROUND
AND LEXICOGRAPHICAL LINGOGEOGRAPHICAL STUDIES”

(November 29, 2013, Kyiv)

УДК 811.161.2.047.31

**II МІЖНАРОДНА НАУКОВА
КОНФЕРЕНЦІЯ „УКРАЇНСЬКА МОВА
І СФЕРА САКРАЛЬНОГО“
(10–11 жовтня 2013 року, Чернівці)**

10–11 жовтня 2013 року в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (кафедра історії та культури української мови) відбулася II Міжнародна наукова конференція „Українська мова і сфера сакрального“, у якій взяли участь науковці з України, Білорусі, Польщі та Росії.

Конференцію відкрив ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проф. Степан Мельничук. Вітальні слова виголосили Митрополит Чернівецький і Буковинський (УПЦ КП) Данило (Ковальчук), о. Володимир Боровий (УГКЦ), декан філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проф. Борис Бунчук.

Пленарне засідання доповіддю „Сакральне слово Святого Письма“ розпочав Митрополит Чернівецький і Буковинський Данило (Ковальчук). Проф. Жанна Колоїз (Кривий Ріг) у доповіді „Біблійні алюзії як засіб вираження авторської інтенції в романі В. Шкляра „Залишенець. Чорний ворон“ зосередила увагу на відсиланні адресата до відповідного біблійного сюжету чи образу з розрахунку на ерудицію читача, покликаного розгадати закодований зміст. У доповіді „Сакральнає ў фразеалагізмах з кампанентам Бог і вытворнымі“ проф. Вольга Лящинська (Гомель, Білорусь) простежила фіксацію, збереження й передачу інформації про сакральне від покоління

© А. А. КОВТУН, М. С. СКАБ, 2014

до покоління в світобаченні та світосприйнятті білорусів на матеріалі виявлених у фразеологічному корпусі білоруської літературної мови фразеологічних одиниць з компонент Бог та похідними від нього. Проф. Марія Скаб (Чернівці) у доповіді „Підручник з церковнослов'янської мови української редакції (концепція та проблеми в її реалізації)“, виклала авторську концепцію нового підручника з церковнослов'янської мови української редакції, у якому на тлі світової славістики представлено досягнення українських учених, серед яких праці І. Огієнка, В. Німчука, М. Грунського, М. Возняка, М. Бойчука, К. Трофимовича, М. Станівського та інших мовознавців. Проф. Людмила Ткач (Чернівці) розкрила основні аспекти дослідження системного впливу церковно-книжної культурної традиції на розвиток української літературної мови. Проф. Микола Лесюк (Івано-Франківськ) у доповіді „Мова Псалтиря в перекладі І. Пулюя на тлі сучасної української літературної мови“ відзначив унікальність першого повного українського перекладу „Святого Письма“, виявивши розходження мови перекладу з нормами сучасної української літературної мови. Появі української релігійної драми ХХ ст. міжвоєнного періоду присвячена доповідь проф. Володимира Антофійчука (Чернівці) „Жанрово-стильова своєрідність української релігійної драми“.

Упродовж двох днів працювало 9 секцій, доповіді на яких були присвячені проблемам місця української мови серед інших сакральних мов (С. Лісняк (Тернопіль) „Богослужбова мова в християнських храмах міста Тернополя“; І. Стрілець (Чернівці) „Способи апеляції і номінації у поховальних обрядах українців“; Р. Гринів (Івано-Франківськ) „Семантика виразів мовленнєвого етикету християн“; М. Федорюк (Чернівці-Краків) „Конфесійність як критерій варіантності формул українського мовленнєвого етикету“; О. Гаврилашук (Чернівці) „Адресати – представники сакрального світу в гендерно маркованій сучасній українській прозі“; С. Пухка та М. Скаб (Чернівці) „Українська мова в римо-католицькому костюлі м. Дунаївці Хмельницької області“), лексикографічного опрацювання сакральної сфери, перекладів сакральних текстів українською мовою (Т. Новікова (Чернівці) „Функціональна класифікація церковнослов'янізмів у сучасній українській літературній мові“; Д. Плантон та М. Скаб (Чернівці) „Особливості вираження атрибутивно-процесуальної семантики в українських перекладах Святого Письма“), концептуалізації сакрального засобами української мови (В. Коломийцева (Київ) „Лінгвофілософська рецепція концептосфери „душа““; Л. Явір (Дрогобич) „Дав Бог мені прожити много літ...“ (символічне наповнення теонімів Бог, Ісус Христос, Мати Божа в поезії Івана Франка)“; Х. Щепанська (Львів) „Сакральне в мовному образі серця українського поетичного дискурсу першої половини ХІХ ст.“; М. Івасюта (Чернівці) „Вербальні символи зі значенням „життя” і „смерть” у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст.“; Ю. Єловська (Кривий Ріг) „Особливості вживання лексем на позначення кон-

цептів „Бог” і „чорт” у мовленні українців“), стилістичних аспектів функціонування одиниць із сакральною семантикою в українській літературній мові (Г. Василевич (Івано-Франківськ) „Семантико-стилістичні особливості словотвірних антонімів у „Книзі Приповісток Соломонових””; Н. Піддубна (Харків) „Теоніми Бог, Господь, Отець у „Щоденнику” Олександра Довженка”; Н. Шатілова (Чернівці) „Лексема Бог у мові художніх творів Сидора Воробкевича”; Р. Бродська (Севастополь) „Сакральний вимір необарокової прози Валерія Шевчука”; І. Прималовський (Чернівці) „Символи в українській духовній поезії XVIII — початку XIX ст.”), релігійної лексикології та фразеології в сучасній українській мові (О. Мирончук (Київ) „Прикметникові означення у назвах чинів святості”; О. Ципердюк (Івано-Франківськ) „Релігійна лексика в новелах Василя Стефаника (лексико-семантичний аспект)”; Т. Міхеєва, М. Скаб (Чернівці) „Зооморфізми в Новому Заповіті”; М. Боровик (Краків, Польща) „Українська та польська фразеологія біблійного походження: стан лексикографічних опрацювань (контрастивне представлення)”; Г. Кузь (Чернівці) „Вигуків фразеологізми крізь призму язичницької та християнської моделей світу: прагматико-аксіологічний аспект”; А. Тимошенко (Кіровоград) „Специфіка варіативності граматичних форм у біблійних фразеологізмах”; Г. Артеменко (Чернівці) „Модель добра і зла в українській фразеології: структурно-семантичний аспект”), граматичних особливостей мови українських сакральних текстів (С. Шабат-Савка (Чернівці) „Інтенції сакральності та їх синтаксична реалізація в ораторсько-проповідницькому дискурсі”; Н. Вітрук (Чернівці) „Структурні особливості односкладних речень апеляції в текстах молитов та акафістів”; О. Даскалюк (Чернівці) „Мовні засоби спонукання у текстах церковних проповідей (на прикладі проповідей о. Николая Вояковського)”; Н. Попович (Чернівці) „Підмет з кількісним значенням у біблійних текстах”; Л. Гажук-Котик (Чернівці) „Особливості передання значення числа в Біблії та художній літературі”; О. Білих (Кіровоград) „Числівник два у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI—XVII ст.”), етнолінгвістичних аспектів сакрального в українській мові (Н. Руснак (Чернівці) „Структура макротексту „паска” (на матеріалі буковинських говірок)”; Г. Онуфрійчук (Київ) „Сакральність етнофразеології як об'єкт наукового дослідження”; Т. Бичкова (Чернівці) „Профанні і сакральні ритуальні дії як відображення язичницького та християнського складників світогляду гуцулів”; В. Берковець (Бондаренко) (Київ) „Особливості та функції граматичних рим в українських народних замовляннях крові”; О. Остроушко (Кривий Ріг) „Епічні замовляння в українській магичній традиції”; Ю. Руснак (Чернівці) „Назви сакральних страв у буковинських говірках”; О. Левенець (Луганськ) „Прислівники в сакральних текстах Слобожанщини”; В. Ковтун (Луганськ) „Семантика кольору в українських східнослобожанських замовляннях”), сфери сакрального в ономастиці (Я. Редьква (Чернівці) „Sacrum у назвах поселень Руського воєводства (етимологіч-

ний аспект”); Н. Колесник (Чернівці) „Сакральний простір української народної календарно-обрядової поезії”); О. Голінатий (Київ) „Сакральне в ойконімії Кіровоградщини: історико-етимологічний аспект”); Т. Марченко (Чернівці) „Власна назва як засіб одухотворення в дискурсі літературної казки для дітей (на матеріалі творчості Всеволода Нестайка і Сашка Дерманського)”; М. Максимюк (Чернівці) „Функціонування теонімів у постмодерністському тексті (на матеріалі романів В. Кожелянка „дефілядного“ циклу)”; сакрального й літератури (О. Івасюк (Чернівці) „Сакральні символи у творах письменників празької школи”); М. Зушман (Чернівці) „Стильовий синкретизм у малій прозі М. Коцюбинського як вияв духовного світу людини кінця ХІХ – початку ХХ ст.”); Г. Шаповал (Тернопіль) „Функції літературно-художніх антропонімів у збірці Ольги Дучимінської „Сумний Христос””; С. Телешман (Чернівці) „Від Бога наша пісня, наша мова” (за творчістю Михайла Ткача)”; Х. Венгринюк (Чернівці) „Сакральна мова і мова як сакральне у релігійній прозі Наталени Королевої”; Б. Ткач (Івано-Франківськ) „Релігійна лірика: питання термінологічної ідентифікації”; А. Аністратенко (Чернівці) „Християнські та дохристиянські символічні структури у прозі Василя Кожелянка”; В. Клімачова (Чернівці) „Сакральність у творчості Кліма Поліщука”; Л. Роман (Чернівці) „Глокутивний та локутивний зміст сакральної сфери прози Івана Франка”; Л. Франчук (Чернівці) „Псалтир як джерело ідей „Повісті временних літ””; Я. Мельничук (Чернівці) „Лінгвістичні аспекти текстологічної роботи із творами О. Кобилянської”; І. Стеф’юк (Чернівці) „Духовний світ Гуцульщини у творчості Марка Черемшини”; Р. Пазюк (Чернівці) „Поетичні твори Богдана Лепкого з елементами сакрального (аспект форми)”).

На думку учасників круглого столу „Старослов’янська – церковнослов’янська – староцерковнослов’янська – давньоцерковнослов’янська мова, старослов’янізм – церковнослов’янізм (об’єкти і термінологія)“ М. Скаб, М. Скаба, О. Білих, О. Мирончука, Л. Ткач, А. Ковтун, Н. Колесник, найвдалішими й найточнішими є терміни, що містять елемент церковно: церковнослов’янська мова, давньоцерковнослов’янська мова, церковнослов’янізм.

На заключному пленарному засіданні виголосили доповіді проф. Надія Бабиц (Чернівці) „Благоговіння перед життям в українських фразеологізованих контекстах“, проф. Мар’ян Скаб (Чернівці) „Зверненість у релігійному стилі: здобутки, проблеми й перспективи опису“, проф. Наталя Коч (Миколаїв) „Особливості концептуалізації поняття „біль” у східнослов’янській християнській культурі“, проф. Світлана Ігнат’єва (Дніпропетровськ) „Сакральна комунікація в українському щоденниковому дискурсі“, доц. Ірина Процик (Львів) „Сакральні тексти в українських перекладах Івана Пулюя“, доц. Тетяна Мороз (Чернівці) „Церковнослов’янізми біблійних перекладів П. Куліша у словнику Б. Грінченка“, доц. Альбіна Ковтун (Чернівці) „Тенденції семантичного розвитку релігійної лексики в українській мові“.

Засідання завершилось прийняттям ухвали, у якій, зокрема, констатували, що матеріали учасників конференції (до конференції опубліковано збірник обсягом понад 25 друкованих аркушів) засвідчують високий рівень зацікавлення науковців України, Білорусі, Польщі та Росії проблемою взаємодії української мови та сфери сакрального. Надзвичайна актуальність обговорюваної проблематики й відчутна потреба організації та координації майбутніх досліджень у цій царині зумовили низку конкретних ухвал: провести 2016 року III спеціалізовану наукову конференцію, присвячену проблемі взаємин української мови і сфери сакрального; активніше залучати до участі в конференції богословів, культурологів, літературознавців; вивчити можливість створення наукового видання (паперового чи електронного), присвяченого обговорюваним питанням; підготувати й видати бібліографічний покажчик із проблеми „Українська мова та сфера сакрального“ та спеціалізований підручник з української мови з професійним спрямуванням для студентів філософсько-теологічних факультетів.

Альбіна КОВТУН, Мар'ян СКАБ (м. Чернівці)

Статтю отримано 17.01.2014.

Albina Kovtun, Maryan Skab
Chernivtsi

THE 2ND INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
„UKRAINE LANGUAGE AND A SPHERE OF SACRAL“
(10–11 Oktober 2013, Chernivtsi)

Мовна мозаїка

ВЕЛИКДЕНЬ – ВЕЛИКОДНЯ

До активного вжитку українців повернулася назва одного з найбільших християнських свят — *Великдень*. Проте дехто неправильно вживає це слово в непрямих відмінках, особливо в прийменниково-відмінкових формах, пор.: *Великдня, до Великдня, к Великдню, перед Великднем, після Великдня, по Великдні*. Як бачимо, у цих непрямих відмінкових формах, очевидно, під впливом вихідного називного не вставляють голосного *о* між приголосними *к* і *д*. Він тут потрібний для того, щоб усунути важкий для вимови збіг приголосних *кдн*, що постає під час відмінювання внаслідок випадання голосного *е* у слові *день*, що є частиною складного слова *Великдень*. У називному та знахідному відмінку голосного *о* не вставляємо, бо в складнику *день* *е* не випадає, і два приголосних *кд* у слові *Великдень* вимовити легко, тому що глухий *к* перед дзвінким *д* зазнає асиміляції за дзвінкістю і звучить як дзвінкий *г*, а саме слово — як [*Вел'гиден'*].

Отже, у назві християнського свята *Великдень* у називному та знахідному відмінках між приголосними *к* і *д* вставного голосного *о* немає, у непрямих відмінках він є, щоб усунути важкий для вимови збіг приголосних звуків *кдн*, що опинилися поряд після випадання голосного *е* в корені складника *день*. Правильно вживати цю назву так: *Великдень* — *Великодня, до Великодня, після Великодня; Великодню, к Великодню; на Великдень; Великоднем, перед Великоднем; Великодні, по Великодні*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2.047.31

XV ВСЕУКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Проаналізовано науково-методичну діяльність кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету за 50 років її існування (1963—2013 рр.).

Ключові слова: українська мова, кафедра української мови імені професора К.Ф. Шульжука, Рівенський державний педагогічний інститут, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне (Україна).

12–13 вересня 2013 року в Хмельницькому національному університеті спільно з відділом ономастики та етимології Інституту української мови НАН України та Українською ономастичною комісією було проведено XV Всеукраїнську ономастичну конференцію „Український ономастикон: типологія, словотвір, функціонування”.

Взяти участь у конференції зголосилися 135 науковців з навчальних закладів і наукових установ Бердянська, Вінниці, Дніпропетровська, Донецька, Дрогобича, Житомира, Запоріжжя, Івано-Франківська, Калуша, Києва, Кіровограда, Кременця, Луцька, Львова, Одеси, Рівного, Сімферополя, Тернополя, Ужгорода, Умані, Харкова, Хмельницького, Черкас і Чернівців, а також із Польщі та Словаччини. У трьох томах збірника наукових праць „Актуальні проблеми філології та перекладознавства” публікацію статей здійснили 111 ономастів.

Із вітанням до учасників конференції звернувся перший проректор Хмельницького національного університету М.П. Войнаренко.

Голова Української ономастичної комісії В.В. Німчук (Київ) теж привітав присутніх з початком роботи ономастичного форуму, підвів підсумки виконаній за останні два роки роботі й визначив низку завдань на перспективу,

© М.М. ТОРЧИНСЬКИЙ, 2014

серед яких — укладання другого випуску „Бюлетеня УОК”, активізація мікротопонімичних студій, вшанування пам’яті вітчизняних ономастів, активізація діяльності Української ономастичної комісії тощо.

Д.Г. Бучко (Тернопіль) схарактеризував основні способи словотвору українських власних назв населених пунктів.

Ю. Гладкий (Трнава, Словаччина) у доповіді показав, як принцип пізнання регіональної онімійної системи і місцевих позамовних реалій створює передумови для точного інтерпретування власної назви.

Н.Л. Іваницька (Вінниця) звернула увагу на функціонування повнозначного слова у структурі псевдонімних номінацій предметних деноатів української мови.

О.Ю. Карпенко (Одеса) у своєму виступі проаналізувала онімні психоментальні комплекси.

Доповідь *Г.П. Лукаш (Донецьк)* була присвячена аналізу онімних перифраз.

В.В. Лучик (Київ) розповів про складені назви з означенням *Великий*, яке приєднується до опорних компонентів українського, тюркського, східнороманського, польського і російського походження.

А.М. Поповський (Дніпропетровськ) на основі цікавого різнопланового матеріалу розглянув способи творення українських прізвищ із компонентом -їд- (-їж-).

У виступі *М.М. Торчинського (Хмельницький)* схарактеризовано історію українських ономастичних студій і накреслено низку перспективних завдань, які дослідникам онімної лексики варто розв’язати у найближчому майбутньому.

У післяобідній час були проведені секційні засідання, на яких обговорювали актуальні проблеми теорії і практики вивчення власних назв, передусім — антропонімів, топонімів і поетонімів.

Зокрема, на секції „**Антропоніміка**” проголошено 10 доповідей:

„Спільні словотвірні-структурні моделі в антропонімії та ойконімії України” (*Г.Є. Бучко*, Тернопіль);

„Українські та німецькі прізвища, мотивовані назвами професій (лексико-семантичний аналіз)” (*Н.Б. Вирста*, Тернопіль);

„Адам в українській фразеології” (*В. В. Денисюк*, Умань);

„Особливості вживання флексій вокатива в українських прізвищах другої відміни мішаної групи” (*С.Л. Коветюх*, Кіровоград);

„Словник фольклоронімів: проект макро- та мікроструктури” (*Н.С. Колесник*, Чернівці);

„Сучасні прізвища із суфіксом -ук (-’ук, -чук) в антропоніміконі півдня Волинської області” (*Л.О. Лісова*, Луцьк);

„Українське прізвище як об’єкт лінгвоохоронних заходів” (*О.І. Михальчук*, Київ);

„Антропонім як засіб концептуалізації художнього світу літературного твору” (*О.А. Павлушенко*, Вінниця);

„Власні назви: таксисна семантика” (*Т.С. Слободинська*, Вінниця);
„Прізвиська Центральної Хмельниччини, утворені суфіксальним способом” (*О.М. Фандуль*, Хмельницький).

Секцією „Гідроніміка і мікротопоніміка” заслухано 9 доповідей:

„Структурно-семантичні особливості мікротопонімів Вінницької області” (*Р.Е. Білінська*, Вінниця);

„Шляхи Уманщини крізь призму онімного слова (XVII—XIX ст.)” (*О.Б. Василик*, Умань);

„Проблема категорії художнього простору у діахронному аспекті” (*Т.В. Врублевська*, Вінниця);

„Назви на позначення відгалуження руслу річки в говірках Волині” (*О.К. Данилюк*, Луцьк);

„Ortografická a onymická neurčitost' vlastných mien v slovenčine (na toponymii Žitného ostrova)” (*А. Заводни*, Трнава, Словаччина);

„Гідронімія басейну Ушиці” (*А.О. Коханська*, Хмельницький);

„Концепт „Людина” в мікротопонімному просторі Українських Карпат” (*Н.В. Сокіл-Клепар*, Львів);

„Способи репрезентації концептосистеми „людина — людина” в мікротопонімному просторі” (*Н.Р. Яніцька*, Калуш);

„Лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості урбанонімії міста Хмельницького” (*Я.В. Янчишина*, Хмельницький).

На засіданні секції „Ойконіміка” заслухано 8 доповідей:

„До проблеми походження волинського ойконіма Видути” (*М.І. Вакulich*, Київ);

„Ойконім Тиврів ~ етнонім тиверці: проблема визначення етимона” (*С.О. Вербич*, Київ);

„Суфіксальний та префіксальний способи творення ойконімів Північної Тернопільщини” (*І.О. Волянюк*, Кременець);

„Лексико-семантична основа ойконімії Кіровоградщини” (*О.П. Голінатий*, Київ);

„Лексико-словотвірна характеристика ойконіміїної системи Барщини XV – XX ст.” (*Л.Л. Дика*, Хмельницький);

„Відпатронімії ойконіми Самбірщини” (*В.В. Котович*, Дрогобич);

„Ойконіми України на -иця відапелятивного походження” (*Н.Є. Михайличенко*, Львів);

„Етимологізація назв „княжих” поселень Галицької та Львівської земель колишнього Руського воєводства” (*Я.П. Редьква*, Чернівці).

Секцією „Інші класи власних назв в українському онімному просторі” заслухано 9 доповідей:

„Українська гадюка Вольга / Вільга і давньоруський билинний герой Волх / Вольга” (*С.Г. Бутко*, Харків);

„Власні назви хокейних команд України: структура, етимологія, функціонування” (*Н.В. Григорук*, Хмельницький);

„Мотивація та словотвір партіонімів м. Хмельницького” (*В.В. Дубчак*, Хмельницький);

„Еклезіонімія з позицій сучасного мовознавства” (Г.І. Лазаренко, Донецьк);

„Особливості семантики етнімічної групи „чужі” у творах Й.Г. Струцюка про Холмщину” (Ж.Ю. Масюк, Луцьк);

„Ономастические параметры исследования рекламных текстов фармацевтических препаратов” (С.В. Насакіна, Одеса);

„Власна назва (Святий, Священний) Грааль у сучасній українській мові” (В.Ю. Неклесова, Одеса);

„Антронімікон повісті Любові Яновської „Мій роман”” (І.В. Приймак, Хмельницький);

„Пропріальна лексика роману Ю. Андруховича „Рекреації” в контексті часу” (В.І. Рогозіна, Донецьк).

Наступного дня було проведено засідання Української ономастичної комісії та підсумкове пленарне засідання. Учасники конференції відзначили прекрасну організацію заходу, за який відповідали кафедри української філології та слов'янської філології Хмельницького національного університету.

Прийнято ухвалу конференції, де, зокрема, запропоновано звернутися до відповідних інституцій з вимогою дотримання чинного законодавства стосовно мовної політики у сфері функціонування власних назв (передусім топонімів, антропонімів та ергонімів). Пріоритетними завданнями української ономастики на наступні роки визначено дослідження як традиційно популярних антропонімів, топонімів (мікротопонімів) і поетонімів, так і маловивчених розрядів пропріальної лексики — зоонімів, ідеонімів, космонімів та прагматонімів. Слід активізувати діяльність Української ономастичної комісії у плані обговорення проблемних питань, схвалення тем дисертаційних досліджень, рекомендування до друку вагомих у науковому плані монографій тощо. Також була висловлена пропозиція проводити Всеукраїнську студентську олімпіаду з ономастики.

Наступна ономастична конференція відбудеться у вересні 2015 року в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова.

Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ (Хмельницький)

Статтю отримано 14.01.2014.

Mykhailo Torchynskyi
Khmelnyskyi

THE XV ALL-UKRAINIAN ONOMASTICAL CONFERENCE

„Ukrainian Onomasticon: typology, word formation, functioning”

(Khmelnyskyi, September 12–13, 2013).

In the chronicle the conference working program and the most important problems of onomastics are lighted up.

Key words: onomastics, the study of proper names, anthroponymics, toponymics, poetonymics.

УДК 047.31+811.161.2

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА
КОНФЕРЕНЦІЯ “ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ
ДОСВІД Б. Д. ГРІНЧЕНКА
НА ЗАГАЛЬНОСЛОВ’ЯНСЬКОМУ ТЛІ”
(до 150-річчя від дня народження
Б.Д. ГРІНЧЕНКА, м. Київ, 9 грудня 2013 року)**

9 грудня 2013 року в Києві в Інституті української мови НАН України відбулася Всеукраїнська наукова конференція «Лексикографічний досвід Б.Д. Грінченка на загальнослов’янському тлі» з нагоди 150-річчя видатного українського словникаря.

У роботі конференції взяли участь понад 50 науковців із Києва, Чернівців, Луганська, Сімферополя, Луцька, Кам’янець-Подільського, а також професор Інституту лінгвістичних досліджень РАН С.О. Мизніков із Санкт-Петербурга.

У виступах обговорено значення «Словаря української мови» в чотирьох томах за редакцією Бориса Грінченка для лексикографічної практики наступних після опублікування праці десятиліть і сьогодення, роль Б.Д. Грінченка в розпрацюванні теорії й практики українського та слов’янського словникарства, внесок цієї непересічної постаті в розвиток художнього, епістолярного стилів української літературної мови.

Захід передбачав пленарне й секційні засідання.

З вітальним словом до учасників наукового зібрання звернувся директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко**, який відзначив, що Б.Д. Грінченко відомий як педагог, автор цікавих художніх творів, мовознавець, го-

© І.А. ПРЯДКО, І.А. САМОЙЛОВА, 2014

стрий дискусант у питанні засад єдності української мови, що було дуже актуальним у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. Проте на сьогодні, наголосив доповідач, існує надзвичайно вагома причина для зосередження нашої уваги на лексикографічній діяльності Бориса Грінченка.

Українська лексикографія, поступово розвиваючись, постійно вимагає сублексикографічного компонента, а саме лексикографічної критики. Попередники залишили нам і Словник, і багато супровідних матеріалів у вигляді нотаток, листування. Залишилася велика картотека матеріалів, опрацьованих самим Борисом Грінченком. Досі не порушено питання співвідношення картотеки з кінцевим продуктом — «Словарем української мови».

П.Ю. Гриценко підкреслив що Б.Д. Грінченко був прекрасним етнографом, перед яким постало головне завдання — висвітлити життя українців, що й дало високий лет цій лексикографічній праці. Завдяки йому вперше побачили велич культури українців як окремішнього слов'янського народу, велич народних традицій. Через масовість народної лексики у Словнику, через масовість сегментів традиційної народної культури стверджено існування українського народу.

Усі етимологічні словники всіх слов'янських мов не обходяться без «Словаря..» Бориса Грінченка. У ньому, з одного боку, відтворено субстанції народної культури і лексикону, з другого боку, він побудований на принципах нормалізації, нормативності. Коли вивчаємо історію українського правопису, то знаходимо окремі розділи про правопис Словника Бориса Грінченка. Адже лексикограф передбачав, що наступними кроками має бути унормування правопису в напрямку до максимальної його фонетизації.

П.Ю. Гриценко звернув увагу, що приблизно 25 тис. лексем із «Словаря..» опинилися поза вокабуляром «Словника української мови» в 11 томах, і наголосив, що в наступних лексикографічних працях слід подбати про представлення в реєстрах цієї лексики. Підсумовуючи, П.Ю. Гриценко сказав, що Б.Д. Грінченко був настільки відповідальним, що і сьогодні може фігурувати як приклад самовідданої діяльності на благо нашої мови.

І.С. Гнатюк, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ, у доповіді «Словарь української мови» за ред. Б.Д. Грінченка в оцінці українських мовознавців» схарактеризувала Словник як своєрідний підсумок трьохсотлітнього розвитку української лексикографії. Це перший ґрунтовний словник, у якому випрацьовано науково-теоретичні засади української лексикографії. Словник Бориса Грінченка перевершує всі попередні українські словники і посідає гідне місце в ряду найавторитетніших лексикографічних праць слов'янських мов ХІХ — початку ХХ ст.

І.С. Гнатюк докладно зупинилася на характеристиці Словника, поданій у працях П. Житецького, К. Михальчука, С. Єфремова, П.Й. Горещького, А.А. Бурячка, М.М. Пилинського, О.О. Тараненка та інших, а також у передмові до перевидання Словника 1958 р. Дослідники високо поцінували майстерність Бориса Грінченка як словникаря, водно-

час висловивши зауваження стосовно окремих аспектів подання матеріалів. П.Й. Горецький, дослідивши історію та основні засади створення «Словаря..», зробив висновок, що він був укладений не як словник літературної мови, а як словник узагалі всієї української мови. У своїх численних працях М.М. Пилинський наголосив на нормативному характері Словника Бориса Грінченка. На основі вивчення рукописних матеріалів учений переконливо довів, що Борис Грінченко — не лише редактор і упорядник, але й повноправний автор «Словаря..». С. Єфремов дав високу оцінку словникові, схарактеризував Б. Грінченка як знавця мови, людину винятково працелюбну, уважну, терплячу.

О.О. Тараненко дав виражену ґрунтовну та об'єктивну характеристику Словникові з позицій сучасного стану лексикографічної теорії та практики. Дослідник звернув увагу на обережний підхід упорядника до використання наявних матеріалів, на описово-реєстраційний характер словника. На думку О.О. Тараненка, за параметром точності, вірогідності поданих лексем Словник цілком відповідає рівневі тих вимог, які ставляться перед лексикографічною працею. Він був найповнішим зібранням української лексики аж до виходу у світ шеститомного «Українсько-російського словника» (1953–1963).

«Словарь української мови» зберігає своє значення й нині, незважаючи на наявність ґрунтовної праці — «Словника української мови» в 11 томах, як скарбниця української національної мови ХІХ ст.

Завідувач Словникового відділу Інституту лінгвістичних досліджень РАН, доктор філологічних наук, професор **С.О. Мизніков** у доповіді «Словарь української мови» Б.Д. Грінченко в контексте современной русской лексикографии» порушив проблему українсько-російських паралелей, особливо українсько-північноросійських, реального впливу мови українців на формування північноросійських діалектів. У кожній національній мовній словниковій культурі, зазначив доповідач, є імена, знакові для людей, що говорять тією чи тією мовою. У російській культурі є В.І. Даль, в українській — Б.Д. Грінченко.

Професор наголосив на значенні Словника Бориса Грінченка для діалектної лексикографії слов'янських мов. Також доповідач зауважив, що він особисто звертався до «Словаря..» у зв'язку з опрацюванням матеріалів різних діалектних масивів. Для науковця, який займається вивченням лексичного складу російської мови, згадана лексикографічна праця цікава тим, що в деяких випадках дані можна знайти лише в цьому словнику, у ньому є територіальні позначки, список джерел із вказівкою на літературні твори, і, таким чином, дослідник одразу потрапляє у сферу функціонування української лексеми, що для етимолога вкрай важливо. Отже, на думку С.О. Мизнікова, унікальність матеріалів Б.Д. Грінченка безсумнівна.

Російські дослідники, зазначив учений, мають багато матеріалів для лексикографічних студій. Але під час етимологічних розвідок без українських даних узагалі важко, а то й неможливо, просуватися. Зафіксо-

ване десь на півночі яке-небудь слово повинно звучати так, а звучить інакше, наприклад *чѣлма* звучить як *чилма*. Доповідач російсько-українські паралелі розглянув на прикладі слів *балберка, пантофель, пантохвель, пантохля, аранда, оранда, аренда, васильок, ар'ян, кліпавка, кендя, кенді* та інших.

С.О. Мизніков підсумував, що таке ім'я, як Б. Д. Грінченко, значуще не лише для українців, але й для всіх, хто вивчає східнослов'янські мови, а дослідники і надалі звертатимуться до його «Словаря..».

К.Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, у доповіді «Внесок Б.Д. Грінченка у вироблення наукових засад вивчення українських діалектів» звернула увагу на упорядкований Борисом Грінченком тритомник «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях». Особливою заслугою Б.Д. Грінченка є паспортизація матеріалу, надто записаного з народних уст. Багатство фактичного матеріалу спонукало вченого під час укладання «Словаря..» поєднати принципи лінгвістичного тлумачення вокабул з енциклопедичним методом: тлумачення лексики нерідко здійснене за допомогою синонімів та описово — з переказом кількох повір'їв, звичаїв, тому Словник називають енциклопедичним. Доповідачка розглянула приклади *вильце, діжа, верстат*.

Борис Грінченко вважав діалекти важливим джерелом для вивчення історії української мови, обстоював думку про те, що багатство діалектного матеріалу має велике значення для розуміння шляхів її розвитку. К.Д. Глуховцева підкреслила уважність лексикографа до фонетичних, акцентуаційних, морфологічних, лексичних рис говірок, на підставі чого Словник вважають лексикографічною працею, у якій найкраще відображено риси говірок різних ареалів України.

Отже, внесок Б.Д. Грінченка полягає в тому, що він, продовжуючи традиції українських мовознавців у ставленні до діалектних свідчень, закріпив наукові засади запису фольклорних, етнографічних та діалектних матеріалів, а також реалізував на практиці принципи подання польового матеріалу в лексикографічних працях, які є актуальними і в наш час.

Л.О. Ткач, доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, у доповіді «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка як джерельна база «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980)» сконцентрувала увагу присутніх на дефініціях зі «Словника української мови» в 11 томах, які оформлені з покликанням на «Словарь..» Бориса Грінченка і з відповідним умовним скороченням. Водночас лексику перекладів Біблії, зроблених П. Кулішем, І. Нечуєм-Левицьким, І. Пулюєм, зафіксовано тільки у Словнику Б. Грінченка, так само як і чимало слів з перекладів та поетичних творів П. Куліша. У СУМі представлено переважно лексику роману «Чорна рада».

Необхідність зіставного аналізу лексичного складу «Словаря..» Бориса Грінченка та одинадцятитомника також пов'язана із дослідженням особливостей лексики і фразеології перекладів М. Лукаша. Така лекси-

ка має свою опору у Словнику Бориса Грінченка, і цікавим є спостереження над її поданням у СУМі. У «Словарі..» є дуже багато хронологічних лексичних шарів, які пов'язані і з народною культурою, і з народною обрядовістю, і з козацькою звичаєвою культурою, і з етнографічною культурою, адже в Словнику використані твори Ю. Федьковича, С. Воробкевича. Доповідачка навела низку прикладів семантичної структури одних і тих самих лексем (*косиця, могила, хисткий, цюця, ші́бати* тощо) в обох словниках, порівняла словотвірні типи дієслів, звернула увагу на фіксацію значень діалектних слів. Підсумовуючи, дослідниця відзначила, що Борис Грінченко подавав лексику з позицій нормативності української мови. Словник надалі зберігає своє пізнавальне, евристичне, наукове значення на тлі лексикографічної практики ХХ ст.

Завідувач науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент **А.І. Мовчун** поінформувала про музей видатного педагога, письменника, лексикографа та пошанування його пам'яті в навчальному закладі. Доповідачка навела біографічні дані Б.Д. Грінченка, розповіла про освіту, особисте життя, письменницьку діяльність, громадську роботу, найвищий злет якої пов'язаний із очолюванням Товариства «Просвіта», особливо виділила феномен його працьовитості. А.І. Мовчун запросила присутніх відвідати музей, що знаходиться у приміщенні університету.

Доповіді та повідомлення, виголошені на секціях, за проблематикою можна об'єднати в кілька тематичних груп. Найбільшу кількість виступів присвячено фундаментальній праці — «Словарю української мови» за редакцією Бориса Грінченка, джерелам його реєстру, тематичним групам лексики, акцентним особливостям, паспортизації, екземпліфікації. Це доповіді Н.М. Головач (Чернівці) «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка в історії дослідження румунізмів української мови», Т.Є. Гуцуляк (Чернівці) «Зооморфні метафори в «Словарі української мови» за ред. Бориса Грінченка», Г.С. Кобиринки (Київ) «Відображення акцентної норми у Словнику за ред. Б. Грінченка», І.Г. Скиби (Луганськ) «Із спостережень над реєстром «Словаря української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка», Л.О. Тименко (Київ) «Ілюстративний параметр у словниках тлумачного типу (на прикладі «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка)», В.Л. Туранської (Кам'янець-Подільський) «Оцінні прикметники в «Словарі української мови» Бориса Грінченка», О.Т. Федунівич-Швед (Чернівці) «Народнорозмовна лексика як матеріал «Словаря української мови» Бориса Грінченка та перекладів Миколи Лукаша», М.Р. Яремій (Чернівці) «Народнорозмовна лексика в реєстрі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка: джерела словникового матеріалу, семантика, паспортизація».

Інтеграції Словника в сучасний лексикографічний простір, зокрема електронний, його використанню як фактографічного джерела для фундаментальних праць різного спрямування присвячено доповіді

В.О. Балог (Київ) «Електронна версія «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка: з досвіду створення та використання», Н.В. Сніжко (Київ) «Словарь української мови» за ред. Б.Д. Грінченка в інтегральному моделюванні розвитку лексики», В.Ф. Старка (Луцьк) «Грінченків «Словарь» у збірці онлайн-словників на g2u.org.ua», О. М. Тищенко (Київ) «Словарь української мови» за ред. Б.Д. Грінченка у зведеному реєстрі української лексики: формування словотвірних гнізд».

Подання фразеологічних одиниць у Словнику за редакцією Бориса Грінченка висвітлили у своїх доповідях К.В. Вовк (Сімферополь) «Репрезентація трансформації фразеологічних одиниць у мікроструктурі словника (на матеріалі «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка)», Л.І. Дідун (Київ) «Фразеологізми із семантикою інтенсивності у «Словарі української мови» за ред. Б.Д. Грінченка», Л.В. Савченко (Сімферополь) «Інтерпретація архетипних опозицій у фразеосистемі української мови (на матеріалі «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка)».

Питання з історії української лексикографії порушила у доповіді «Борис Грінченко і українська лексикографія на Буковині в кінці XIX — на початку XX ст.» О.А. Кацімон (Київ). Діяльності І.І. Гурина як римографа, укладача численних словників рим українських поетів, його внеску в теорію й практику слов'янської римографії присвятила свою доповідь Л.В. Мовчун (Київ) «Римографічна спадщина І.І. Гурина в контексті його лексикографічної праці».

Розглядові ключових образів в епістолярній спадщині Б.Д. Грінченка, питань про мову в листуванні присвячено доповіді Л.М. Марчук (Кам'янець-Подільський) «Ціннісні доміанти в епістолярії Бориса Грінченка», А.О. Найруліна (Луганськ) «Мовна проблематика епістолярію Бориса Грінченка», І.А. Самойлової (Київ) «Нотатки про мову в листуванні письменників (на матеріалі епістолярної спадщини Б. Грінченка і Т. Зіньківського)».

Окремі аспекти мови художніх творів Б. Д. Грінченка розглянули М.В. Кравченко (Луганськ) «Лінгвокультуреми у творах для дітей Бориса Грінченка», В.В. Леснова «Засоби вираження оцінки в художніх творах Бориса Грінченка».

На прикінцевому засіданні заслухано звіти голів секцій І.С. Гнатюк та Л.О. Ткач, підбито загальні підсумки роботи.

Заплановано опублікувати збірник статей за матеріалами конференції.

Ірина ПРЯДКО, Ірина САМОЙЛОВА

Статтю отримано 25.02.2014

Iryna Prjadko, Iryna Samoilo
Kyiv

ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC CONFERENCE «LEXICOGRAPHIC EXPERIENCE AFTER B. D. GRINCHENKO ON SAGALASSOS ANSCOMB BACKGROUND»
(to the 150 anniversary from the birthday of B. D. GRINCHENKO, Kyiv, 9 December 2013)

УДК 811.27'38'246.2

УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ МОВИ, СТИЛІСТИКИ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

26 листопада 2013 року в Інституті української мови НАН України відбувся круглий стіл «Українська мова в засобах масової комунікації сьогодні». У роботі круглого столу взяли участь співробітники Інституту української мови НАН України, а також викладачі вищих навчальних закладів Києва, Дніпропетровська, Тернополя, Івано-Франківська, Переяслава-Хмельницького.

Обговорення проблем культури мови в сучасних газетно-журнальних публікаціях, у радіо- й телефірах відбувалося під гаслом «Трудно вірить, щоб погану одіж могла носити якась ідея гарна» (Леся Українка).

Директор Інституту доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко** відзначив, що необхідність докладно вивчити питання функціонування української мови в засобах масової комунікації зумовлена тим, що є багато нерозв'язаних проблем, які бачать мовознавці і на які звертають увагу громадяни, урядові установи. Зокрема це питання якості українськомовного продукту в ЗМК. Ейфорія від здобуття Україною незалежності, прагнення свободи слова спричинили перехід від свободи змісту повідомлень до свободи форми. Запанувала ідея вільного поводження з правописом, ігнорування правописного кодексу, стандартів літературності. Тому стоїть завдання протидіяти руйнуванню літературної мови, настанова збереження її динамічної нормативності.

Завдання круглого столу — з'ясування чинників, що впливають на стан української мови в ЗМК, пошук відпові-

© С.О. СОКОЛОВА, С.П. БИБИК, 2014

дей на численні запитання, які ставлять перед нашою інституцією, висунення і спрямування до профільного комітету ВР України пропозицій щодо здійснення ефективної мовної політики.

Перший блок круглого столу «**Засоби масової комунікації і мовна свідомість українця**» (диспутанти — співробітники відділу стилістики та культури мови) вела доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України **С.Я. Єрмоленко**. Зокрема вона відзначила, що «мова засобів масової комунікації — не лише пасивний об'єкт наукових розвідок — лінгвістичних і журналістських, соціологічних, а й активний суб'єкт, який забезпечує важливу суспільну функцію української мови — реалізацію її літературного стандарту, тобто нормованої, з культуромовними традиціями загальноприйнятої мови спілкування». Також наголошено, що «завдяки поширенню, утвердженню в засобах масової комунікації мовного стандарту літературна мова набуває статусу соціально престижного різновиду національної мови. Засоби масової комунікації активно впливають на розширення *тематично-інформаційного простору* української літературної мови й на мовну свідомість телеглядачів, радіослухачів, читачів журналів і газет, тобто на сприймання, розуміння почутого, прочитаного». На ключове дискусійне питання *У чому виявляється мовна свідомість нашого сучасника?* запропоновано таку відповідь: засоби масової комунікації мають культивувати загальноприйнятий динамічний літературний стандарт, впливати на формування естетики усної розмовної літературної мови, мотивувати спілкування з дотриманням жанрово-ситуативних норм. Зауважено, що, на жаль, «сучасна мовна практика рясніє відхиленнями, порушеннями, і причину цього бачимо не лише в проблемі мовної освіти в школі, а й у тому, як функціонує літературна мова в засобах масової комунікації. Це взаємопов'язані й взаємозумовлені процеси: помилки з мовної практики потрапляють у засоби масової комунікації і знову тиражуються в сучасній мовній практиці, бо підсвідомо, автоматично засвоюються слухачами, глядачами, читачами».

Кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник **Т.А. Коць** навела аргументи щодо того, як мова газети відбиває часовий зріз мовної свідомості сучасних українців. Напр., «інформаційний газетний матеріал початку ХХ ст. був покликаний підняти хвилю національно-визвольного руху, утвердити духовні, моральні й християнські ідеали. Часто вживаними в мові преси були такі означення до слова *народ*: *свідомий, культурний, лояльний, освічений, мудрий, поміркований, щирий, гідний, достойний*. Сьогодні ж поняття *людина, народ* набувають негативного забарвлення. У періодиці вживають такі епітети: *заяканий, понівечений, пригнічений, забитий, затоптаний, зрусифікований, обкрадений, зайвий, суржиковий, краплений, мічений, безсилий, безликий*. Надуживання негативно-оцінними мовними засобами впливає і навіть формує відповідну масову свідомість суспільства — суспільства без ідеалів, моральних і духовних цінностей».

У виступі кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника **С.П. Бибик** наголошено на тому, що в сучасних газетах для масового читача багато лексики розмовної сфери вживання. Відзначено, що посилення елементів просторіччя, соціолектів порушує уявлення про стильову норму мови публіцистики, що склалася до 90-х рр. ХХ ст.: на зміну врівноваженому стилю інформування прийшла мода на передавання афективних станів мовців, їхньої розкутості, характерної для побутової ситуації, епатажності.

Окрему увагу звернуто на суржик у сучасному газетно-журнальному повідомленні — слова, словоформи й цілі фрази.

Висновковою була така теза: надміру нелітературних елементів у мові ЗМК не повинно бути. ЗМІ мають дбати не про розхитування, а про усталення літературної норми.

Цю думку підтримала у своєму виступі доктор філологічних наук, професор **Н.М. Сологуб**, яка навела низку прикладів із публікацій у газетах «Україна молода», «Високий замок», «Слово Просвіти», «День», що засвідчують сплутування українського й російського слововживання та утворення суржикових форм. Відзначено, що змінити цю ситуацію може лише дотримання усталених мовних норм. Особливо пильними мають бути редактори, коректори, які працюють з перекладами російських текстів для українськомовних газет.

Кандидат філологічних наук **А.Ю. Пономаренко** на підтвердження цих думок на прикладі приватних оголошень створила своєрідний мовний портрет районної газети «Гребінчин край», що виходить на Полтавщині. Дослідниця потвердила, що помилки в аналізованих текстах оголошень, — типові для сучасних ЗМК: порушення правил граматичного узгодження; порушення лексичних та стилістичних норм тощо. Економлячи на коректорах, редакції пропускають на шпальти такий мовний матеріал, що виразно відбиває комунікативну модель: бажання замінити «російським загальнозрозумілим» словом український нормативний відповідник. Результат — суржикізація мови газети. Дискутант робить висновок, що редакторам газет варто підтримувати тенденцію до поліпшення культури спілкування через друковане слово, зокрема вести постійні культуромовні рубрики на шпальтах ЗМК, публікувати мовні консультації, «адже для мешканців району, які за професійною діяльністю не дотичні до спеціальної літератури та словників, районна газета стає чи не єдиним джерелом інформації про мовну норму».

Продовжуючи дискусію, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник **Г.М. Сюта** зацентувала на тому, що «коли говоримо про засоби масової комунікації як важливий компонент сучасної національної культури і потужний механізм впливу на соціум, то маємо, зокрема, на увазі, що ці засоби повинні культивувати, поширювати норму й естетику мововираження і на рівні слова, і на рівні висловлення». У цьому аспекті знаковою є мова реклами. Натомість через частотність помилок у ній (неправильна форма родового відмінка; порушен-

ня у ступенюванні прикметників; лексичні помилки, кальки з російської мови) множитья негативна реакція на рекламні повідомлення.

Як позитивну тенденцію в продукуванні реклами відзначено настанову на використання різноманітних перевірених часом й поколіннями мовців «готових» форм вербалізації певного змісту і певних фрагментів знань, соціального й побутового досвіду, апеляції до культурної пам'яті уже закріплених у мовній свідомості українців слів і висловлень. Такими «матрицями» для використання є, наприклад, загальновідомі цитати — фольклорні, літературні, з мови кіно тощо.

Дослідниця висловила припущення: «цілком можливо, що на заваді грамотності реклами, тиражованої на радіо й телебаченні, на бігбордах і в газетах є наше законодавство. Адже стаття 16 Закону України «Про рекламу» констатує: «Під час видачі дозволів на розміщення зовнішньої реклами втручання у форму та зміст зовнішньої реклами забороняється».

Ведучи мову про сильні і слабкі мовні норми, спів організатори круглого столу — співробітники відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України — велику увагу приділили питанню диференціації типових помилок в усній мові на радіо й телебаченні, надмір яких спричинює часом гострі метафоричні кваліфікації сучасних ЗМК як «мовний салат», «саботаж культури усної мови». **С.П. Бибик** навела перелік найпоширеніших мовних неточностей, характерних для засобів масової інформації (у мові ведучих каналів «1+1», ТРК «Україна», Інтер, 5 канал, ICTV, Радіо «Ера», Промінь, Радіо «Шарманка», ФМ «Галичина», «Голос свободи», СТБ та ін.). Відзначено, що ці помилки спричинені впливом двох тенденцій у вимові: орієнтацією на живу народну мову (вплив діалектів) та російськомовною практикою. Під час презентації учасники круглого столу та гості-журналісти мали змогу побачити підготовлені таблиці з типовими помилками, які в мові радіо- та телебачення спотворюють уявлення про нормативність у фонетичній, граматичній структурі української літературної мови. Головне побажання для журналістів та тих, хто готує цих фахівців, — посилення курсів сценічної мови, культури усної мови, роботи з орфоепічними словниками, вправлення у правильному наголошуванні.

«Криве дзеркало мови, яке пропагує, нав'язує користувачам її безкровний і здебільшого нелітературний варіант», так узагальнила свої спостереження **Г.М. Сютя** щодо писемної мови в субтитрах. Вона навела приклади численних помилок, «які майже дзеркально повторюють типи помилок, характерні для інших сфер побутування, але водночас ще й додатково закріплюють їх у мовній свідомості глядачів через візуальний образ».

Дискутантка підкреслила, що «у 2005 р. на хвилі активного упровадження закону про обов'язкове дублювання й субтитрування фільмів українською мовою було здійснено внутрішній моніторинг якості перекладів однієї з провідних українських студій. Прикро визнати, але тогочасні мовні хиби практично не відрізняються від помилок, якими рясніє мова субтитрів сьогодні».

В обговоренні висловлених оцінок, застережень щодо якості українськомовної продукції сучасних ЗМК взяли участь доктор філологічних наук **М.І. Навальна** (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди), кандидати філологічних наук **Л.Ю. Бурківська** (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу), **Н.Л. Дашенко** (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), **С.Є. Ігнатєва** (Національний гірничий університет), а також кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник **О.Д. Кочерга**.

У виступі **М.І. Навальної** відзначено поширення функціонально-стилістичних виявів жаргонної лексики в заголовках інтернет-видання «Українська правда», однією з основних причин чого є «її виразне стилістичне маркування, що уможливує реалізацію різноманітних комунікативних інтенцій адресанта, перетворення раціональної публіцистичної інформації в експресивно насажену».

У заголовках публікацій на суспільно-політичні теми жаргонні одиниці контрастують із нейтральною лексикою, вони протиставляються книжним словам, надають писемному стилю усно-розмовної безпосередності, емоційності та експресивності. Надмірне вживання жаргонізмів негативно позначається на естетичному мовному оформленні матеріалів ЗМК».

Спираючись на матеріали проведеного зі студентами соціолінгвістичного дослідження, **Л.Ю. Бурківська** представила своєрідний портрет української регіональної преси — івано-франківської тижневої газети для міста і області «Західний кур'єр» та молодіжного журналу «Експрес Cool». Дискунтантка наголосила на важливості того, що «сьогодні мова і стиль газети й журналу для молоді — це не тільки проблема культури спілкування, інформування, це образ держави в інформаційному просторі».

Присутні з цікавістю вислухали виступ кандидата фізико-математичних наук **О.Д. Кочерги**, яка акцентувала увагу на правописних питаннях у терміносистемі фізики, на т. зв. за давнених помилках у вживанні природничих термінів.

Академік **М.Г. Жулинський** підкреслив, що ситуація з використанням української мови в регіональних засобах масової комунікації є критичною. Зокрема, єдина обласна українськомовна газета «Закарпатська правда» має наклад 24 тис. примірників, тоді як 2 угорськомовні газети — 50 тис. примірників. Не краща ситуація й з теле- та радіомовленням, оскільки регіон приймає інформацію від 4-х іноземних джерел мовлення. В Україні практично відсутнє державне регулювання цього питання, оскільки йде роздержавлення і комерціалізація інформаційних джерел. За таких умов незрозуміло навіть, до кого з опрацьованими рекомендаціями слід звертатися науковцям. Потрібно не лише говорити про низький рівень культури мови ЗМК та малу кількість українськомовних видань і передач, а й про мовний сепаратизм у державному масштабі. Останнім часом мовна політика держави була спря-

мована не на конструктивні зміни, а на її дестабілізацію. На часі новий мовний закон і продуманий механізм його впровадження.

Другий блок круглого столу мав назву «**Українська мова в засобах масової комунікації на тлі двомовності**». Основні матеріали блоку підготували співробітники відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, очолюваного доктором філологічних наук **С.О. Соколовою**, яка поінформувала про те, що протягом вересня-жовтня 2013 р. співробітники відділу за активного сприяння адміністрації та викладачів вищих навчальних закладів України здійснили анкетування студентів-журналістів, яке охопило всі регіони країни (зібрано близько 1,5 тис. анкет)¹. Метою опитування було з'ясувати ставлення майбутніх журналістів до того, як функціонує державна мова в ЗМК. Паспортна частина анкети передбачала також власну характеристику мовної особистості інформанта.

Переважна кількість опитаних позиціонують себе як таких, що вільно володіють українською та російською мовами (від 41,5 % на заході до 90,0 % у Криму), проте це не корелює однозначно з тим, якою мовою (мовами) вони послуговуються в повсякденному спілкуванні й під час спілкування якою мовою (мовами) вони почуваються комфортно, зокрема серед тих, хто, за власною оцінкою, вільно володіє українською та російською мовами, лише 20–40 % реально пропорційно вживають їх у повсякденному спілкуванні та почуваються при цьому комфортно. Тож мовні преференції інформантів відображають загальні територіальні закономірності.

Основним критерієм вибору інформантами друкованого засобу інформації є його зміст. Порівняльний аналіз даних про реальне і бажане споживання медійної продукції лише українською, лише російською або обома мовами засвідчив, що для радіо й телебачення бажання споживати суто український продукт приблизно удвічі перевищує таку пропозицію, відповідно попит на сприйняття радіопередач двома мовами в центральному, західному, північному регіоні та м. Києві удвічі менший, ніж пропозиція, тоді як на сході, півдні і в Криму спостерігаємо паритетні відношення.

Стосовно друкованої продукції українською мовою дані реального споживання менші від бажаного в рази, тоді як попит на суто російськомовну продукцію або дорівнює пропозиції, або менший від неї, особливо вражають дані щодо Києва, північного та південного регіонів.

Отже, близько половини випадків споживання друкованої продукції обома мовами є вимушеними, за винятком східного регіону і Криму. Це дає підстави стверджувати, що для утримання і посилення позицій української мови як державної необхідна корекція функціонального навантаження мов у медійному просторі з урахуванням мовних регіональних преференцій (можливо, необхідне додаткове вивчення цих

¹ Детальніше про результати опитування див. у наступному номері журналу.

преференцій із залученням ширшого кола інформантів). Зважаючи на те, що дані про споживання російськомовної медійної продукції перевищують показники бажаного споживання, слід звернути увагу на тематичне урізноманітнення і підвищення професійного рівня продукції українською мовою.

Оцінка інформантами якості української мови в ЗМК засвідчила, що в багатьох є до неї претензії. Найсуворішими в оцінках виявилися представники північного та західного регіонів і кияни, найпоблажливішими — мешканці Криму. Зважаючи на те, що саме вони й найвище оцінили якість російськомовної преси, варто говорити не стільки про реальний стан справ, як про їх власне недостатнє володіння нормами обох літературних мов.

Щоб з'ясувати причини такого стану і знайти шляхи його виправлення, необхідне додаткове диференційоване дослідження з метою виявлення конкретних джерел тиражування некоректного мовлення, а також вироблення відповідної системи заходів впливу на ці джерела, що стане можливим у разі закріплення положень про якість мови ЗМК в законі про мови.

Результати опитування щодо друкованих видань, теле- та радіопередач, які використовують дві мови, проаналізувала науковий співробітник відділу соціолінгвістики, кандидат філологічних наук **О.Г. Руда**, яка повідомила, що 2012 р. Державна реєстраційна служба України зареєструвала 325 двомовних українсько-російських видань. Вона пояснила, що під двомовністю видання розуміють як паралельні різномовні версії того самого видання, так і газети, що містять на своїх шпальтах матеріали одночасно двома мовами.

Мотивацією власників ЗМІ, які повністю дублюють матеріали двома мовами, тобто мають два ідентичні різномовні видання, є задоволення мовних преференцій щодо споживання інформації різних груп громадян. У такий спосіб видання прагне до розширення читацької аудиторії, ґрунтуючись на переконанні, що мова є вагомим фактором вибору джерела інформації.

Натомість мотивації власників і видавців продукції, у якій використані одночасно дві мови, мають економічну природу, а саме — заощадження на перекладах українсько- чи російськомовних авторів. Вони стоять на тій позиції, що в українському двомовному суспільстві, в якому майже всі принаймні на рецептивному рівні володіють двома мовами, мова видання не грає такої ролі, як зміст.

Результати опитування показали, що третина опитаних майбутніх журналістів і редакторів у всіх містах України не зважають на проблему двомовності ЗМК.

Ставлення до дублювання джерел інформації двома мовами лояльніше, ніж до змішування української та російської мов у тому самому виданні, теле- та радіопередачі тощо. Ідея випуску різномовних версій того самого видання до вподоби респондентам зі Сходу, Півдня, Кри-

му та Центру України — тим, хто повсякденно послуговується російською мовою.

Використання одночасно двох мов у ЗМК не до душі більшій частині (46,5 %) тих, хто взагалі відповів на це питання. Лише в Криму і в східних містах воно знаходить підтримку (відповідно 32 % і 47,3 %), що пов'язано з переважанням тут російської мови в побуті. А оскільки серед білінгвів з різною компетенцією в двох мовах і домінантністю тієї чи тієї мови змішування в одному джерелі двох мов не отримало підтримки, то зроблено висновок, що такі продукти аж ніяк не призначені для двомовних громадян, а викликають лише роздратування і стають на заваді підвищенню компетенції в кожній з мов.

З метою всебічного аналізу мовної ситуації в ЗМК Інститут української мови НАНУ ініціював також публікацію анкет у трьох газетах («Літературна Україна», «Слово Просвіти», «Україна молода»). На адресу Інституту надійшло 55 листів, з яких 6 — колективні. З аналізом листів виступила старший науковий співробітник відділу соціолінгвістики, кандидат філологічних наук **О.М. Данилевська**, яка повідомила, що відгукнулися читачі з усіх куточків України, та найактивнішими були мешканці Києва та Київщини, а також мешканці Західної України.

Дописувачі доволі гостро оцінюють мовну ситуацію в ЗМК, вважаючи її віддзеркаленням української мовної реальності. У багатьох листах — сповідь людей, які живуть у постійному мовному протистоянні. Це «мовні трагедії по-українськи», адже платою за мовну стійкість часто стає самотність, несприйняття іншими.

Попри усвідомлення зв'язку розвитку мовної ситуації із браком політичної волі керівництва держави, слабкістю українського громадянського суспільства, дописувачі покладають відповідальність за якість мовлення на конкретних журналістів, ведучих програм. Це, власне, й пояснює, чому серед пропозицій з поліпшення якості мовлення в ЗМК першим є побажання:

1. Вдосконалити систему професійної підготовки журналістів, зокрема поглибити їхню мовну освіту (механізми реалізації пропонують різні — від збільшення кількості годин на вивчення української мови в школах та вишах та 15% надбавки до зарплати вчителям української за розроблення спецкурсів для студентів-журналістів, створення мережі мовних курсів, запровадження системи кваліфікаційних іспитів з мови тощо).

2. На думку авторів кількох листів, поліпшенню якості мови сприятимуть просвітницькі програми на ТБ та відповідні рубрики в друкованих ЗМК.

3. У кількох листах висловлено припущення, що якість мови в друкованих ЗМК стане кращою, якщо їх очолюватимуть керівники, які володіють українською мовою. У зв'язку з цим актуальною вважають вимогу запровадити іспит з української мови для претендентів на керівні посади.

4. Дописувачі пропонують також залучити академічні мовознавчі установи до контролю й оцінки якості мови в ЗМК, хоча б на рівні обов'язкового консультування.

Оцінюючи мовну ситуацію в ЗМК, дописувачі діляться міркуваннями про те, що корені її — у байдужості журналістів до слова, у девальвації професійних цінностей. Це особливо помітно на тлі трепетної уваги до якості написаного та сказаного, яку засвідчують листи, що надійшли на адресу Інституту.

Із конкретним аналізом інтерферентних явищ у мові ЗМК виступив провідний науковий співробітник відділу, доктор філологічних наук **В.М. Труб**, який, зокрема, зазначив, що аналіз текстової продукції наших друкованих ЗМІ, радіо- та телефіру змушує констатувати численні мовні помилки, переважна кількість яких зумовлена потужним інтерферентним впливом російської мови. Найпоширенішим наслідком цього впливу є українсько-російський суржик, який виявляє себе на різних мовних рівнях — фонетичному, лексичному, граматичному.

Зокрема доповідач згадав такі явища на граматичному рівні: 1) вживання іменників у неправильному граматичному роді під впливом граматичного роду їхніх російських відповідників; 2) утворення активних дієприкметників, відсутніх в українській мові; 3) неправильне вираження порівняльного ступеня прикметників через одночасне використання синтетичного та аналітичного способів його утворення; 4) повсякчасне вираження аналітичної форми найвищого ступеня прикметника за допомогою засобу його утворення в російській мові — слова *самый*; 5) неадекватне калькування стійких російських сполук; 6) пряме калькування суто російських жаргонних виразів. До лексико-семантичного рівня зараховано явище семантичної інтерференції, коли мовець помилково обирає такий український відповідник російської омонімічної лексики, який має зовсім не те значення, що його мовець має на увазі.

Окрім інтерференції, чужомовний вплив на мову ЗМК, як і на мову загалом, проявляється у надзвичайному поширенні адаптованих англіцизмів для переважного позначення нових реалій, які наповнили наше життя внаслідок глобалізації і здобули в українській мові статус інтернаціоналізмів.

Такими є основні типи відхилень у мові сучасних українських ЗМК. Вони мають бути враховані в навчальних програмах з української мови для вироблення адекватних стратегій боротьби за чистоту мови.

Провідний науковий співробітник відділу, доктор філологічних наук **Л.Т. Масенко** розглянула питання культури мови в українській пресі в аспекті співвідношення норми й узусу. Зокрема вона зазначила, що визначальною рисою побутування культури в демократичному суспільстві є її структурованість, змістове, жанрове, мовно-стильове розмаїття, що відповідає віковій, соціальній, мовній, ідеологічній стратифікації суспільства. Це стосується й засобів масової комунікації, зокрема преси, яка характеризується розмаїттям видань — інформаційних, аналітичних, розважальних, орієнтованих на різні групи читачів. При-

значенню газет відповідають їх мовностильові особливості. Якщо інформаційні й аналітичні видання дотримуються мовних стандартів, то розважальні значно вільніші в доборі мовних засобів. Це стосується й жанру політичної сатири. На прикладі газети «Post Поступ» висвітлено низку мовностильових рис видання відповідного спрямування. Настає нова на іронічне й сатиричне коментування політичних подій зумовлює широке використання в текстах лексики і фразеології живого розмовного мовлення — сленгу, жаргонізмів, регіоналізмів.

Н.П. Шумарова, доктор філологічних наук, професор (Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка) розповіла про місце мовних дисциплін у системі журналістської освіти, зазначивши передусім, що серед тих, хто працює в сучасній українській журналістиці, лише близько 40 % мають відповідну фахову освіту, решта прийшли в професію з іншою базовою освітою, тож, говорячи про невисокий рівень мовної культури сучасних ЗМК, не можна його однозначно пов'язувати з рівнем викладання мови на факультетах журналістики. Проблеми в засвоєнні майбутніми журналістами мовних норм збільшуються у зв'язку із постійним скороченням академічних годин на викладання предметів мовного циклу. Незважаючи на те, що студенти вивчають курс сучасної української мови загалом протягом 2,5 років, кількість аудиторних годин вкрай мала, напр., курс морфології має бути вкладений у 5 лекцій, а синтаксису — в 4. Самостійна ж робота студентів нерідко залишається лише на папері — у робочих планах і розробках. Викладачі навчального закладу, крім академічних форм роботи, впроваджують конференції, круглі столи із залученням представників ЗМК. Для проведення таких заходів готується аналітичний огляд мови ЗМК зі створенням типології помилок. Щоправда, не всі журналісти готові до самовдосконалення, оскільки не мають стимулів з боку роботодавців і держави.

У доповіді кандидата філологічних наук **Л.В. Ажнюк** (Українське бюро лінгвістичної експертизи) висвітлено проблему лінгвістичної експертизи текстів ЗМК, виходячи з досвіду роботи Українського бюро лінгвістичної експертизи, яке функціонує вже 7 років. Важливість цього питання для поліпшення мови ЗМК зумовлена тим, що вмикається так званий «принцип батога», який є одним із засобів прищеплення мовної толерантності. Діяльність ЗМК регулюється як загальними, так і спеціальними законами. І якщо відступ від правописних норм не загрожує юридичним переслідуванням, відхилення від нормативних приписів законів може мати юридичні наслідки. Такі проблеми вивчає юридична лінгвістика і лінгвістична експертиза. Доповідачка повідомила, що лінгвістична експертиза може здійснюватися за змістом повідомлення (оцінне судження / фактологічне твердження) та за його формою (образлива, принизлива, непристойна та ін.).

Доктор філологічних наук, професор **О.Д. Пономарів** (Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шев-

ченка), говорячи про мовну ситуацію в сучасній українській журналістиці, із прикрістю констатував, що за часи незалежності України стан з українською мовою в ЗМК в деяких аспектах навіть погіршився, оскільки раніше преса і радіо були зразком літературного мовлення, керівники медійних установ говорили українською мовою, запрошені давали нею інтерв'ю. В оперному театрі світову оперну класику виконували українською мовою в дуже гарних перекладах. Зараз ситуація змінилася на гірше. Зменшилася кількість місцевих (обласних і районних) газет, які виходять українською мовою. Вражає кількість мовних помилок у наявних текстах. Серед інших прикладів проф. О.Д. Пономарів навів навіть кумедні переклади назв кінофільмів, абсурдність яких можна зрозуміти, лише відновивши російський оригінал: *Сказ про те, як цар Петро арапа женив* (пор. укр. *сказ* — рос. *бешенство*). Багато помилок і в словниках, виданих останнім часом, і це теж негативно впливає на мову ЗМК.

У підсумковому обговоренні взяли участь **В.В. Німчук**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Інститут української мови НАН України), **Л.І. Мацько**, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), **К.Г. Городенська**, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України), **З.Г. Козирева**, кандидат філологічних наук (Інститут української мови НАН України).

У своєму виступі **В.В. Німчук** зупинився на ролі громадських організацій у зміцненні позицій української мови. Зокрема він зазначив, що практично не відчувається робота товариства «Просвіта». На цьому тлі, можливо, варто відновити роботу товариства «Українська мова» як громадського утворення, яке існує коштом членських внесків. Також **В.В. Німчук** звернув увагу на засилля в мовному просторі українських міст, зокрема Києва, іншомовних вивісок, реклами тощо. Саме громадські організації можуть взяти на себе просвітницьку роботу, випрацювання рекомендацій для державних органів щодо дотримання мовного законодавства та мовної культури в мовному просторі населених пунктів.

Л.І. Мацько запропонувала наголосити в ухвалі на необхідності державного захисту української мови та впровадження відповідної державної програми. Вона навела дані про недостатність аудиторних годин на викладання мовних курсів на спеціальних факультетах (на весь курс історії української літературної мови відведено по 4 години лекцій і практичних занять та 1 година на залік в 4-х групах, на стилістику відведено 8 годин та 90 годин самостійної роботи, до якої студенти здебільшого не готові). Також **Л.І. Мацько** звернула увагу на культуромовні помилки і фактичні неточності в деяких передачах з мовної проблематики внаслідок того, що до їх підготовки не залучено фахівців.

К.Г. Городенська зробила акцент на ще одній проблемі мовної культури, особливо актуальній для ЗМК, — новітні запозичення в неправильному освоєнні (із недотриманням «правила дев'ятки», помилковим

написанням складних слів, неправильним переданням літери *h* та *in*.). Це є наслідком відсутності збалансованої державної мовної політики, яка б сприяла забезпеченню високого мовного рівня ЗМК.

О. Панасюк підтримав ідею про відновлення роботи громадських організацій, зокрема при київському Будинку вчених для підвищення рівня культури мови, проведення заходів для реального впровадження української мови в роботу органів державної влади, оскільки багато керівників установ, інших держслужбовців не користуються нею в професійній діяльності.

З.Г. Козирева звернулася з пропозицією під час організації наступних круглих столів намагатися уникати обговорення суто теоретичних проблем і максимально роз'яснювати термінологію. Щодо зниження культури мови ЗМК, то його частково можна пояснити комерціалізацією галузі.

У підсумковому слові **П.Ю. Гриценко** подякував присутнім за плідне обговорення проблеми і висловив пропозицію зробити його регулярним.

Учасники круглого столу прийняли **ухвалу**:

І. З метою здійснення ефективної мовної політики щодо функціонування державної мови в засобах масової комунікації звернутися до уряду (міністерств — освіти і науки, культури, соціальної політики) та відповідних комітетів Верховної Ради України (з питань культури і духовності, з питань науки і освіти, свободи слова та інформації) з пропозиціями щодо розроблення законодавчої бази для:

1. Тематично-інформаційного розширення сегменту українськомовних засобів масової комунікації.

2. Державного сприяння розвитку друкованих органів масової інформації — українськомовних газет, журналів для різних верств суспільства, особливо молоді, дітей та юнацтва.

3. Державного сприяння розвитку українськомовного радіо- і телефіру.

4. Створення пільгових умов для організації українськомовних комерційних засобів масової інформації.

5. Розвитку освітньо-культурних, розвивально-ігрових, музичних та спортивних українськомовних телепередач для дітей та молоді.

6. Розвитку інфраструктури українськомовної освіти за участі засобів масової комунікації.

7. Розроблення системи заходів щодо дотримання етичних та культуромовних принципів у засобах масової комунікації:

а) проводити конкурси журналістів щодо створення якісного українськомовного медійного продукту;

б) відновити практику літературно-мовного редагування у ЗМК;

в) внести до ліценційно-дозвільних документів на діяльність у ЗМК пункт щодо дотримання норм української літературної мови, культури спілкування та пункт про сертифікування кваліфікаційного рівня журналістів;

г) створення постійних та періодичних курсів української мови для підвищення кваліфікації журналістів.

П. З метою здійснення ефективної мовної політики в м. Києві звернутися до міськдержадміністрації м. Києва з пропозицією створити структурний підрозділ, який забезпечуватиме контроль за дотриманням мовного законодавства і мовної культури в оформленні міста (мова зовнішньої та друкованої реклами, вивісок, оголошень тощо).

Світлана СОКОЛОВА, Світлана БИБИК

Статтю отримано 02.03.2014.

Svitlana Sokolova, Svitlana Bybyk
Kyiv

UKRAINIAN LANGUAGE IN MODERN MASSCOMMUNICATION:
CULTURAL ISSUES OF LANGUAGE, STYLISTICS AND SOCIOLINGUISTICS

Мовна мозаїка

ЗУСТРІТИСЯ ІЗ ЗАВКАФЕДРИ

Мішані аббревіатури в українській мові вважають відмінюваними. Зразком для відмінювання таких аббревіатур слугує тип відмінкової парадигми їхнього опорного іменника, з яким поєднана перша скорочена основа. Це можуть бути парадигми іменників чоловічого, жіночого та середнього роду, а також множинних іменників, пор.: *драмтеатр* — *драмтеатру*, *драмтеатру* (-ові), *драмтеатром*, (у, на) *драмтеатрі*, (по) *драмтеатру* (-ові) і т. д.; *літстудія* — *літстудії*, *літстудію*, *літстудією*, (у, на, по) *літстудії* і т. д.

Проте не всі мішані аббревіатури відмінювані в українській мові. До таких належать аббревіатури з першим скороченим компонентом *зав-*, що розрізняються своїми розгорнутими словосполученнями. Одні з них поєднують *зав-*, що є скороченням іменника *завідувач*, та цілий іменник у формі родового відмінка, пор.: *завбази* (*завідувач бази*), так само: *заввідділу*, *завкадрів*, *завкафедри*, *завклубу*, *завлабораторії*, *завскладу*, *завферми*. Інші мішані аббревіатури також мають у своєму складі компонент *зав-*, але він співвідноситься із субстантивованим активним дієприкметником *завідуючий*, що поширився в українській мові під впливом російської. Про це свідчить залежний від нього іменник у формі орудного відмінка, пор.: *завбазою* (*завідуючий базою*), так само: *заввідділом*, *завкадрами*, *завкафедрою*, *завклубом*, *завлабораторією*, *завскладом*, *завфермою*. Саме тому радимо користуватися невідмінюваними мішаними аббревіатурами, де компонент *зав-* поєднано з формою родового відмінка іменника.

Отже, українською мовою правильно вживати так: *Домовитися із завбазою*; *Повідомити заввідділу*; *Зустрітися із завкафедри*; *Зайти до завкадрів*; *Передавати документи завлабораторії*; *Попросити в завскладу*.

Катерина Городенська

УДК 81'374.047.31.092

ЗДЗИСЛАВ ШТИБЕР В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ СЛАВІСТИКИ

**Zdzisław Stieber (1903 – 1980). Materialy
i wspomnienia / Pod red. Doroty K. Rembiszewskiej.** –
Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy; Instytut
Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2013. – 296 s.

Інститут славістики Польської академії наук 2014 року урочисто відзначає свій 60-річний ювілей. До цієї пам'ятної в історії не лише польської, а й світової славістики дати цілком закономірно світ побачив том матеріалів і спогадів, присвячених життю і науковій творчості фундатора цієї наукової установи (спершу — Інституту слов'янознавства ПАН), ученого, який своїми працями великою мірою визначав і нині визначає світовий рівень польської славістики — дійсного члена ПАН професора **Здзислава Казимежа Штибера** (1903—1980). Оприлюднення книжки 2013 року зумовила поважна дата в особистій біографії З. Штибера — 110 років від дня його народження.

Упорядниця й редакторка презентованої праці — професорка *Дорота Кристина Рембішевська* здійснила воістину подвижницьку працю, не лише зібравши цінні, раніше не відомі або мало відомі науковій громадськості архівні матеріали, спогади, листи видатного вченого-мовознавця, а й залучивши до спілки гроно його учнів і колег, які гідно продовжують його справу. У цьому вдалому поєднанні матеріалів тому — документів і спогадів, живих голосів доби — ще один переконливий доказ того, що вічність Науки забезпечують духовна й інтелектуальна щедрість учителів та відданість спільній справі їхніх вдячних учнів. Повноцінне наукове життя, а тим паче,

© Є.А. КАРПЛОВСЬКА, 2014

здійснення масштабних наукових проєктів неможливо уявити собі без школи, традицій, того верстату, на якому молодий дослідник відточує свою майстерність під рукою досвідченого Вчителя. Обговорювана книга «**Здислав Штибер (1903—1980). Матеріали та спогади**» доводить життєстійкість у науці праць та ідей професора Здислава Штибера, що не втратили донині на своїй цінності, плідне продовження у сучасній світовій славистиці традицій його наукової школи.

Книжка містить вступ, вісім розділів і додатки. Її споряджено багатим ілюстративним рядом — унікальними знімками З.Штибера та його колег і учнів різних років, фотокопіями документів, видами місць, пов'язаних з науковим і життєвим шляхом ученого.

заних з науковим і життєвим шляхом ученого.

Вступ містить передмову *Г. Поповської-Таборської*, однієї з талановитих і вірних учениць З. Штибера, якій він на схилі життя доручив завершення своєї улюбленої справи — «Атласу кашубської мови та сусідніх діалектів» (1954—1977: вступний том і 6 томів карт та коментарів до них підготовлено під керівництвом З. Штибера, видання наступних 9 томів здійснено під керівництвом Г. Поповської-Таборської), а також передмову *Дороти Кристини Рембишевської* «Від редакторки» з окресленням задуму цієї праці та етапів її створення. У передмові Г. Поповської-Таборської влучно вказано на прикметну рису цього тому матеріалів та спогадів про З. Штибера. «Це зібрання таких тематично різномірних текстів, — пише вона, — має, утім, одну спільну для всіх них прикмету: вони в різний спосіб подають постать Великого Вченого, показують на його прикладі, чим була і чого досягла у двадцятому столітті польська мовознавча славістика» (с. 9).

Наступні 8 тематичних розділів книжки висвітлюють найвизначніші напрями і форми професійної діяльності З. Штибера, спрямованої на вивчення мовного світу слов'ян у всьому його розмаїтті. Перший розділ «Наукова діяльність Здислава Штибера» вміщує статті *Януша Сятковського* «Здислав Штибер — науковий життєпис», *Ядвіги Зенюкової* «Діалектологічні дослідження Здислава Штибера в Лужиці у 1931—1932 роках», *Еви Вольнич-Павловської* «Лемківські дослідження Професора Здислава Штибера», *Ганни Поповської-Таборської* «Дослідник кашубських діалектів та ініціатор праці над «Атласом кашубської мови».

Другий розділ має назву «Організаційна активність Здислава Штибера» й охоплює статті *Влодзимежа Пянки* «Участь Професора Штибе-

ра в творенні варшавської славістики» та *Януша Сятковського* і *Ядвіги Ванякової* «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас (ЗЛА) — проект проф. Здзислава Штибера і сучасна реальність атласу». Вони беззаперечно доводять життєву силу наукових ідей ученого, довкола здійснення яких, як довкола міжнародного наукового проекту укладання Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, сьогодні об'єдналися найкращі сили слов'янського мовознавства.

Третій розділ — «Листування» — відрізняється від попередніх своїм дещо камерним характером, адже присвячений особистому листуванню вченого. Проте навіть у листах до нареченої, а згодом дружини Марії Обрембської-Штиберової, написаних під час його діалектологічних експедицій до Східної Словаччини в 1930—1932 рр., перед читачем постає учений, захоплений своєю працею, спостережлива людина з тонким смаком і гумором (стаття *Г. Поповської-Таборської* «З хроніки діалектології. Фрагменти листів Здзислава Штибера до Марії Обрембської-Штиберової»). Тут же вміщено й статтю *Г. Поповської-Таборської* «Листи від Професора Здзислава Штибера», присвячену листам Учителя до неї та Зузанни Тополінської з різних наукових справ і приводів, а також статтю *Дороти Кристини Рембишевської* «Листування Здзислава Штибера з Казимежем Нічем». Без сумніву, особливу увагу українських читачів приверне стаття *Януша Ригера* «Листи Юрія Шевельова до Здзислава Штибера», яка відкриває, зокрема, обставини видання Ю. Шевельовим у 1968 р. англійського перекладу монографії З. Штибера «Фонологічний розвиток польської мови» в його серії фонологічних описів окремих слов'янських мов.

Четвертий розділ присвячено викладацькій діяльності Здзислава Штибера та його опікуванню науковою молоддю. Його склали перелік кандидатських дисертацій (у польській науковій традиції — докторатів), захищених під керівництвом З. Штибера, а також статті *Еви Сятковської* «Професор Здзислав Штибер як викладач та науковий опікун (низка особистих спогадів та роздумів)» і *Віолетти Косеської-Тошевої* «Я була останньою аспіранткою Професора».

Ці тематичні розділи вивершує докладна бібліографія наукових праць Здзислава Штибера, яку підготувала *Зоф'я Рудник-Карватова*. Її доповнюють статті *Джоанни Арваніті* «Матеріали Здзислава Казимежа Штибера у фондах Архіву Польської Академії наук у Варшаві (1903—1980) (159)» і *Романа Таборського* «Зв'язки родини Штиберів зі світом мистецтва». Про те, що життєвий шлях З. Штиберу не стелився троєндами, свідчать уміщені в книжці його «Львівські спогади», які відверто й пронизливо широко описують складну ситуацію в багатонаціональному Львові періоду 1937—1944 років. З. Штибер в найскрутніші часи свого життя не приховував належності до Армії Крайової (АК). У персональній анкеті в 1952 р. він писав: «АК осінь 1942 до кінця лютого 1944 у Львові як референт з українських справ». Так тримати себе в розбурханому житейському морі могла лише мужня людина, людина з високим почуттям власної гідності.

Саме таким, дотепним, відкритим до людей і життя, сповненим ідей, задумів, планів постає перед нами професор Здислав Штибер зі сторінок розглядуваної книжки, яку, певна, з цікавістю прочитають не лише мовознавці-славісти, а й ті, хто не байдужий до історії та культури слов'ян.

Євгенія КАРПІЛОВСЬКА (м. Київ)

Статтю отримано 27.02.2014.

Jeugenia Karpilovska

Kyiv

ZDZISLAW STIEBER IN THE HISTORY OF THE WORLD SLAVISTICS

Мовна мозаїка

ПА́НЧЕНКО, але **ПАНИЧÉНКО**, **КРА́ВЧЕНКО**, але **ШЕВЧÉНКО**

У прізвищах на **-енко** наголос може падати на другий або третій склад від кінця, що залежить, від чого утворене прізвище, який його фонетичний склад, перетягується чи ні наголос у твірному слові під час відмінювання тощо. Такими є, зокрема, прізвища на **-ченко**, тому що в них може бути наголошеним і другий, і третій від кінця склад. Місце наголосу тут визначає характер звука, ужитого перед **ч**. Якщо цей звук голосний, то наголос падає на другий від кінця склад, тобто на суфікс **-енк-** (пор.: *Калиничéнко, Киричéнко, Мірошничéнко, Мариничéнко, Новичéнко, Олійничéнко, Павличéнко, Паничéнко, Ткачéнко, Удовичéнко* та ін.), коли ж приголосний, то наголошений третій від кінця склад (пор.: *Васільченко, Дáнченко, Дóнченко, Зáйченко, Зíнченко, Ївченко, Кра́вченко, Кúрченко, Лéвченко, Ма́рченко, Па́нченко, Ха́рченко* та ін.).

Проте деякі прізвища на **-ченко** в українському мовному вжитку узвичаєні з іншим наголошенням: має бути *Лéвченко, Грінченко*, а наголошують здебільшого *Левчéнко, Грінчéнко*. Тому їх вважать прізвищами з двома можливими наголосами.

У прізвищі *Шевченко* перед **ч** стоїть приголосний **в**, але наголошують його *Шевчéнко*, що зумовлено, можливо, тим, що у твірному для нього слові *швець* перед **ц'**, що почергувався в прізвищі із **ч**, був голосний **е**, який випадає під час його відмінювання, а натомість між приголосними **ш** і **в** з'являється вставний голосний **е**, пор.: *швець, шевця, шевцеві* і т. д.

Отже, у прізвищах на **-ченко** наголошений другий і третій від кінця склад, якщо перед **ч** ужиті відповідно голосний і приголосний. Деякі з таких прізвищ мають подвійне наголошення.

Катерина Городенська

УДК 049.32+81'373.7

НОВЕ СЛОВО В УКРАЇНСЬКІЙ АВТОРСЬКІЙ ФРАЗЕОГРАФІЇ

**Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник.
Гол. ред. Панцьо С.Є. — Тернопіль: Джура, 2010. — 220 с.**

Українська фразеографія як розділ фразеології засвідчує інтенсивний пошук учених. Поряд із тлумачними, перекладними, діалектними фразеологічними словниками, довідниками фразеологічних синонімів і фразеологічних антонімів, з'являються фразеографічні праці, в яких здійснено спроби наукового аналізу індивідуально-авторського фразеовживання окремого письменника. Першою ластівкою в цій царині став словник-довідник «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2003), укладений О.І. Скопненком і Т.В. Цимбалюк. За його зразком українські науковці створюють нові словники, присвячені описові фразеологічних скарбів з творів провідних постатей в історії вітчизняної культури.

Велика і різножанрова творчість Богдана Лепкого є своєрідним явищем в українській літературі ХХ ст. В умовах незалежної України, коли формується нова концепція розвитку науки, культури, літератури, творчий доробок Богдана Лепкого посідає одне із визначних місць. Духовна спадщина митця акумулює основні тенденції художнього мислення складного періоду — від неонародництва до модернізму. У колі дослідницьких зацікавлень завжди перебувала мова творів письменника, оскільки її барвистість, колорит, неповторна манера залишаються невичерпним джерелом для написання численних наукових праць, демонструють багаті виражальні потенції української мови. Результатом копіткої багаторічної роботи

© І.С. ГНАТЮК, 2014

науковців кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка стало фундаментальне видання «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (2010 р.), здійснене під керівництвом професора Стефанії Єлисеївни Панцьо. Рецензований словник є безперечним науковим набутком в історії української фразеографії, презентує багатство та вагомий емоційно-експресивний потенціал національної мови.

Літературна Тернопільщина ХХ ст. асоціюється в уяві кожного читача з іменем талановитого українського письменника Богдана Лепкого. Це автор, який приніс в українське письменство колорит галицької землі, збагатив літературу специфікою та унікальністю мовного викладу. Предмет наукового розгляду — фраземне розмаїття мови письменника — обрано цілком свідомо. Як зазначають самі укладачі, «в україністиці сьогодні наявні фразеологічні словники, які засвідчують фраземне багатство нашої мови, однак словників мови творів окремих письменників мало» (с. 5). Саме фразеологія висвітлює глибинні шари українського національного мислення, є складовою народної культури, в ній відображено матеріальний світ, людські стосунки, емоції. Зміст фраземи — це знання, досвід людини, вкладений у короткий вислів з емоційно-експресивною та образно-метафоричною оцінкою.

Основу реєстру Словника становлять фразеологізми, вибрані з відомих в Україні видань творів письменника. Об'єктом уваги укладачів були як прозові, так і поетичні тексти. Спостереження авторів засвідчили, що в прозових текстах Богдан Лепкий використовує здебільшого традиційні фразеологізми, а в поетичних текстах вони зазнають авторських трансформацій. Цього, очевидно, вимагає римований і ритмізований віршовий текст, наприклад:

Ні, я *не лізу на котурни*,
На пальцях в небо не здіймаюсь,
Не роблю з свого серця урни,
Огнем бенгальським не займаюсь
(пор.: *ставати на котурни*).

Укладачі словника поставили перед собою важливе і нелегке завдання: здійснити лексикографічний опис фразеологізмів у широкому розумінні всієї творчої спадщини майстра художнього слова Богдана Лепкого, проаналізувати семантику цих мовних одиниць та окреслити їхні граматичні параметри. Багатство авторського слова, оригінальність та вишуканість образотворення Богдана Лепкого демонструють уміле застосування усталеного фразеологічного корпусу української

мови та створення трансформованих фразеологічних одиниць, що виконують важливу естетичну роль у його творах. Нам імпонує те, що автори словника подають значення виявлених фразеологічних одиниць, спираючись на фразеологічні словники української мови, а саме на «Фразеологічний словник української мови» (К.: Наук. думка, 1993; перевид. 1999. — 984 с.) та «Словник фразеологізмів української мови» (К.: Наук. думка, 2003; перевид. 2008. — 1104 с.). Якщо мовний зворот не зафіксований у фразеологічних словниках, автори подають власні дефініції, наприклад:

ДУХ

дух затаїти

Принишкнути, завмерти (внаслідок сильного переляку, потрясіння)
[ФСУМ, I: 318].

Король дивився на Орлика, але не відповідав. Козаки *дух затаїли* в собі. (З-під Полтави до Бендер, с. 126.)

ДУША

мов без душі ходити

Переживати, сумувати.

Гарний козак. А як учора бився, щоб ви знали! Жаль лиш, що влюбився, і тепер *мов без душі ходить*. (Крутіж, с. 753.)

Багаторічна праця, яку завершили мовознавці з Тернополя, є водночас і складною, і вдячною. Систематизація в окремому словнику фразеологічних ресурсів письменника увиразнює національну специфіку всієї мови. Рецензований словник подає всі фразеологічні одиниці, прислів'я, приказки тощо, вжиті у творах видатного галичанина Богдана Лепкого. Укладачі спираються на широке розуміння фразеології. Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» є унікальним виданням, що дозволяє поглянути на творчість письменника крізь нову призму — через лексикографічне джерело. Автори довели, що мова творів Богдана Лепкого багата на фразеологію. У словникових статтях вдало презентовані приклади-ілюстрації до виявлених фразеологічних одиниць. Укладачі продемонстрували глибоку науковість у поєднанні з популяризацією творчості Богдана Лепкого.

Структура словникової статті охоплює: заголовний компонент (опорне слово); реєстровий фразеологізм із його варіантами; тлумачення; цитати-ілюстрації; паспортизацію фразеологізму із зазначенням назви твору та сторінки, на якій виявлено фразему. У словниковій статті першим наводять заголовне слово: іменник, прикметник, дієслово, дієприкметник; у поодиноких випадках опорними стають інші частини мови. Опорне слово подано у вихідній (початковій) формі: для іменника — називний відмінок, однина; для прикметника — називний відмінок, чоловічий рід, однина; для дієслова — інфінітив. Після заголовного компонента у словниковій статті подають реєстровий фразеологізм із його варіантами, наприклад: **кращий горобець у жмені, як синиця на стрісі = краще синиця в руках, ніж журавель у небі;**

як горобці на плоті = як ластівки під стріхою; натиснути голосом = підняти голос; воду опихати в ступі = товкти воду в ступі та ін. Далі йде тлумачення фразеологічного значення

У словнику зафіксовано велику кількість усталених, добре відомих фразеологічних одиниць на зразок: «**поставити на своїм**» (с. 148), «**добру школу пройти**» (с.151), «**піти до голови по розум**» (с.159), «**подати собі руки**» (с.163), «**виривати з серця**» (с. 171), «**добрі часи**» (с. 203), «**ангел понад хатою перелетів**» (с. 10), «**як риба у воді**» (с. 155). Однак значно більшу увагу привертають фразеологізми-новотвори Богдана Лепкого, як от: «**хрінові троянда запахла**» (с. 201), «**чесати чортові хвіст**» (с. 205), «**балакати макарони**» (с. 12), «**пізні Івани**» (с. 82).

У рецензованій праці звертає на себе увагу сумлінність опрацювання, спосіб наведення матеріалу, чіткість структури словникової статті, поліграфічне виконання.

Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» дає простір кожному, хто з ним ознайомиться, по-новому осмислити творчу спадщину подвижника національно-державного відродження України Богдана Лепкого, збагатитися духовно, інтелектуально, додати щось нове чи по-іншому осягнути вже відоме, знане. Усю «магію фразеологізмів» відчули, відшукали і паспортизували для нащадків, нових поколінь читачів, шанувальників українського слова укладачі — професор Стефанія Єлисеївна Панцьо (автор проекту, головний редактор), Тетяна Пилипівна Вільчинська, Ірина Михайлівна Бабій, Ніна Олександрівна Свистун (відповідальний секретар), Наталія Дем'янівна Парасін, Наталія Іванівна Лісняк, Тетяна Михайлівна Миколенко, Марія Ярославівна Наливайко. Їхня праця здатна вивищити кожного, хто візьме видання до рук; лінгвістично й інтелектуально занурити в таїни духовного світу. «Слово наше невмируще, воно ніжне, мальовниче, голосне, як пісня, — писав Пантелеймон Куліш, — це «скарбівня нашого духа». Слово поцінували і вивищили укладачі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», які служать Музі Рідного Слова і душею, і справою.

Приємно, що українське авторське словникарство збагатилося новою, самобутньою лексикографічною працею, яка заслуговує і схвалення, і відзнаки. Рецензований словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» є вагомим внеском у вивчення фразеології, лінгвістичної, лексикографії. Його з успіхом зможуть використати науковці, студенти, аспіранти, викладачі, всі, хто цікавиться мовою і культурою рідного народу.

Ірина ГНАТЮК (м. Київ)

Статтю отримано 16.01.2014.

Iryna Hnatiuk

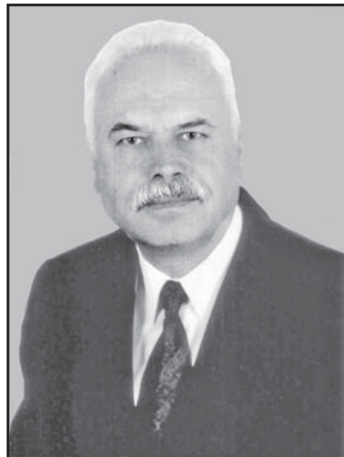
Kyiv

A NEW WORD IN THE UKRAINIAN PHRASEOGRAPHY

Book review on: Turns in the Bogdan Lepkyi's works. Dictionary.

Editor-in-chief S.Ye. Pantsio. — Ternopil: Dzhura, 2010. — 220 p. (in Ukraine).

УДК 82-84+811.161.2.092 Чабаненко В.А.

**ВІКТОР АНТОНОВИЧ ЧАБАНЕНКО
(12.09.1937 – 09.02.2014)**

Мовознавча наука України зазнала важкої втрати: 9 лютого 2014 року пішов у засвіти лицарський син України, відомий організатор мовознавчої науки, оспівувач і невтомний дослідник Нижньої Наддніпрянщини, Великого Лугу, професор, доктор філологічних наук, академік АН вищої школи, Заслужений діяч науки і техніки, член Національної Спілки письменників України, Почесний Голова Запорізького обласного об'єднання «Просвіта» імені Тараса Шевченка **Чабаненко Віктор Антонович**.

Народився Віктор Чабаненко 12 вересня 1937 року в селі Єлизаветівці Василівського району Дніпропетровської (тепер Запорізької) області в селянській родині, батьки якої, незважаючи на всі жорсткі випробування більшовицьким режимом, виховували у дітей почуття синівської любові до козацького краю, до України, її історії, культури, української народної пісні, що разом із генетичним кодом і міцним родинним корінням стали ланцюгом становлення високих патріотичних і моральних якостей лицарського сина України. Про цей зв'язок він пізніше скаже в поезії:

© Т. Г. ШЕВЧЕНКО ТА КОЛЕКТИВ, 2014

О невідомі, далекі мої прашури!
Я прийшов у цей світ
Із вашої плоті,
Із вашої крові,
Із ваших мрій,
І вашого горя,
Щоб стати вашим голосом
У степу безгомінному,
Де досі плаче передранішнє небо
Пекучими сльозами-метеорами, —
Вашими душами, —
В росяні трави,
Столочені чужими табунами.

А ще Шевченкова поезія, про що він бентежно напише у спогаді «Мої перші кроки до Шевченка». Усе це стало стрижнем у становленні моральних і вольових якостей молодого хлопця.

Закінчив Кушугумську середню школу із золотою медаллю, вступає до філологічного факультету Запорізького педагогічного інституту, який закінчив з відзнакою 1959 року. В інституті вплив на формування Чабаненка-мовознавця мав відомий лінгвіст професор С.П. Самійленко. Ще студентом виступає з доповіддю на Науковій сесії, присвяченій 100-річчю з часу першого видання «Народних оповідань» Марка Вовчка, і публікує тези доповіді «Про зменшено-пестливі форми прикметників у «Народних оповіданнях» Марка Вовчка».

Служить у радянському війську. Вступає, закінчивши службу, до аспірантури при кафедрі української мови Запорізького педінституту, де навчається під керівництвом професора С.П. Самійленка. Успішно захищає кандидатську «**Говори долини річки Кінської**» (1966), а потім і докторську дисертацію «**Мовленнєва експресія й актуальні питання української лінгвостилістики**» (1984).

Життя вимагало скласти екзамен не лише на мудрість, але й на мужність, «на сил безмірність», коли став на захист роману О. Гончара «Собор» від огульної критики. Поневіряння кандидата наук у ранзі безробітного (з 1968 до 1969 року) посилили в ньому ті цінності, якими ніколи не поступався: честь, справедливість і свободу, любов до малої й великої Батьківщини, усвідомлення себе частиною свого знедоленого народу.

Мовознавець Віктор Чабаненко, зі студентських років залюблений в народну говірку, уважно прислуховується до вродженої народної мудрості її носіїв, старанно записує діалектні слова, фрази, народні прислів'я, приказки, пісні, перекази та легенди. Видає збірник легенд та переказів Нижньої Наддніпряни «**Савур-могила**» (1990), який пізніше майже вдвічі доповнив новими переказами і легендами; як упорядник, редактор, автор переднього слова та приміток збірника «Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпряни» (1999), а далі — серію «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряни», до якої увійшли книги: «Сестра орлів. Легенди і перекази», «Мудре

слово. Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини», «Гартоване слово. Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини», «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини», «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини» і «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» у чотирьох томах.

Розробляє проблемні питання української лінгвостилістики у монографії «**Основи мовної експресії**» (1984), «**Стилістика експресивних засобів української мови**». Частина 1 (1993); Частина 2 (1995); Частина 3 (1996), «**Стилістика експресивних засобів української мови**» (2002).

Віктор Чабаненко — перекладач, автор багатьох наукових розвідок у галузі літературознавства, літературної критики, публіцистики. Видає збірку перекладів під назвою «**Суголосья**». Тісно співпрацює із редакцією Білоруської енциклопедії, до якої подає понад сотню статей, та з газетою «Література і мистецтво».

Вивчає мовотворчість Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, І. Вишенського, В. Стефаника, В. Поліщука, Олеса Гончара, Яра Славутича та інших українських письменників.

У результаті багаторічних пошуків, досліджень та на основі спогадів батька з'являється оригінальна наукова розвідка Віктора Чабаненка «**Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник**» (Запоріжжя, 1999. — 331 с. + 2 карти), яку присвятив «невмирущій пам'яті вірному синові України, шляхетному лицареві й великому страднику Петрові Кальнишу зі всім своїм славним Військом Запорозьким Низовим». Це перша книжка в Україні про «одне з див української природи та історії — Великий Луг Запорозький, який перестав існувати після побудови Каховської гідроелектростанції та виникнення Каховського моря».

«Великий Луг Запорозький» — це словник енциклопедичного типу, в якому подано історичні, географічні, археологічні, лінгвістичні, фольклорні та інші відомості про 2075 топооб'єктів, «абсолютна більшість яких назавжди зникла з карти Нижньої Наддніпрянщини».

Віктор Чабаненко був свідком знищення Великого Лугу, нижньодніпровських плавнів, тяжко переживав, що велика українська історична територія «розлилася на півсвіту мутнохвилям» у 1954–1957 рр. Ця подія лягла в основу його оригінальної книги «**Українська Атлантида**» (2006). Пішла на дно Каховського моря унікальна екологічна система, матеріальні й духовні цінності, пов'язані з січовим великолузьким товариством XVI–XVIII ст., — лицарським орденом запорожців, що мав великий авторитет у всьому цивілізованому світі.

Мужнім лицарям, дніпровським лоцманам, присвятив Віктор Чабаненко історико-топонімічний словник енциклопедичного типу «**Порожистий Дніпро**» (2008).

Поезія і публіцистика Віктора Чабаненка сповнені духом глибокого синівського патріотизму до рідного краю, прадавніх українських степів, до Оратанії-України, України-Руси, історію якої безсоромно привласнили сусіди

Віктору Чабаненкові були притаманні чесноти: Совість, Честь, Порядність, Патріотизм, Скромність, Доброзичливість, Працелюбність. Він був активним громадським діячем: з 1989 по 1991 очолював Запорізьке обласне об'єднання Всеукраїнського Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Запорізьке обласне відділення Конгресу української інтелігенції, був переконаним захисником української мови у зросійщеному Запорізькому краї. Невтомний працелюб, Віктор Чабаненко підготував двадцять кандидатів філологічних наук, опублікував близько 1200 праць, серед яких майже сорок наукових, науково-популярних і поетичних книг. Він був удостоєний премій Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури ім. П. Чубинського, Запорізького обласного Фонду культури ім. Я. Новицького, Національної Спілки письменників України та Дніпропетровського державного історичного музею ім. Д. Яворницького, нагороджений Грамотою Верховної Ради України та орденом «За заслуги» третього ступеня.

Небіжчик залишив у глибокому смутку дружину, Олену Платонівну, сина Тараса, доньку Мирославу, близьких родичів. Висловлюємо їм щире співчуття. У глибокому смутку друзі, учні, науковці, які працювали і добре його знали як великого патріота України.

Світла пам'ять про видатного вченого, скромну доброзичливу Людину з великої літери, яка свій розумовий і творчий потенціал віддала рідному народові, назавжди збережеться в усіх, хто мав щастя з ним працювати, спілкуватися, навчатися.

*Тарас ШЕВЧЕНКО
та члени кафедри української мови
Запорізького національного університету*

*Taras Shevchenko and the members
of Ukraine language department
Zaporizhzhja*

VIKTOR A. CHABANENKO (12.09.1937—09.02.2014)

У 1991 РОЦІ...

У писемному вжитку назву календарного року прийнято подавати цифрами, пор.: *У 1991 році..; До 1991 року..; З 1991 року..; Від 1991 року..; На 1991 рік...* Коли ж їх вимовляють, то користуються числівниками. Ось тут і помиляються, бо відмінюють у складеному порядковому числівникові, крім останнього, ще й перший компонент і говорять: *У тисячу дев'ятсот дев'яносто першому році..; До тисячу дев'ятсот дев'яносто першого року..; З тисячу дев'ятсот дев'яносто першого року..; На тисячу дев'ятсот дев'яносто перший рік...* Іноді вживають словосполучення *одна тисяча*, у якій числівник *одна* зайвий, пор.: *В одна тисяча дев'ятсот дев'яносто першому році..; До одна тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року..; З одна тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року...* тощо. Це означає, що мовці не знають відмінностей у відмінюванні складених кількісних і складених порядкових числівників. Відомо, що в складених кількісних числівниках потрібно змінювати всі їхні компоненти, пор.: *тисяча дев'ятсот дев'яносто один, тисячі дев'ятсот дев'яноста одного, тисячі дев'ятстам дев'яноста одному, тисячею дев'ятмастами дев'яноста одним, (у, на) тисячі дев'ятстам дев'яноста одному.* У складених порядкових числівниках треба відмінювати лише останній компонент, що позначає розряд одиниць або десятків, пор.: *тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік, тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року, тисяча дев'ятсот дев'яносто першому року, тисяча дев'ятсот дев'яносто першим роком, (у) тисяча дев'ятсот дев'яносто першому році.* Оскільки назву календарного року виражає складений порядковий числівник, то в ній потрібно відмінювати як прикметник її останній компонент.

Отже, українською мовою правильно вживати так: *Тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік..; Тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року..; З тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року..; Від тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року..; До тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року..; На тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік..; У тисяча дев'ятсот дев'яносто першому році...*

Катерина Городенська

Мовна мозаїка

УНИКАЙМО СУЦІЛЬНОЇ ВИБІРКИ!

Будь-яке лінгвістичне дослідження передбачає аналіз слів, словосполучень, речень тощо, одержаних за допомогою суцільного їх виокремлення за якоюсь ознакою із певних джерел. Цей спосіб збирання фактичного матеріалу в авторефератах здебільшого називають суцільною вибіркою, напр.: *Фактичний матеріал, дібраний унаслідок суцільної вибірки й окремих фіксацій, становить понад 50 тис. одиниць...* (М.І. Калько); *Понад 50 тисяч фіксацій синтаксичних одиниць отримано способом суцільної вибірки* (О.Г. Межов); *У роботі використано мовленнєвий матеріал, отриманий методом суцільної вибірки із текстів української художньої, публіцистичної та наукової літератури...* (М.В. Скаб); *Дослідження ґрунтується ... на особистій картотеці автора, яку укладено методом суцільної вибірки дериватів з художніх, публіцистичних, наукових текстів, розмовно-побутових джерел і різних типів жаргону протягом 1983–2008 років* (А.М. Нелюба); *Предметом дослідження є 387 словотворчих парадигм від дієслів-емотивів..., одержаних за допомогою суцільної вибірки з тлумачних словників сучасної російської літературної мови...* (І.В. Чепуріна) та ін.

Словосполука *суцільна вибірка* поширилася в українській мові під впливом російської *сплошная выборка*. Зокрема, слово *вибірка*, що входить до її складу, є калькою російського іменника *выборка*.

Найточнішими відповідниками російського слова *выборка* є українські іменники *вибирання, вибір, відбирання, відбір, добирання та добір*, пор.: *Матеріалом дослідження є картотека дієслів із семантичними ознаками однократності й багатократності та їхніх похідних з аспектуально-фазовим значенням, вилучених шляхом суцільного вибирання з одинадцятитомного Словника української мови...* (О.Л. Ачилова); *Матеріалом дослідження слугують префіксальні дієслова та їхні мотиватори, отримані шляхом суцільного добору зі Словника української мови в 11-ти томах...* (С.О. Соколова); *Матеріалом дослідження слугують ВДІ та їхні мотиватори, які отримано способом суцільного добору зі "Словника української мови" в 11-ти томах...* (Л.М. Колібаба).

Зважаючи на те, що відібрані з певних джерел одиниці мовознавці виписують на картки, укладаючи картотеку, ще одним українським заміном суцільної вибірки є *суцільне виписування*, пор.: *У роботі проаналізовано речення з предикатами наявності/відсутності, дібрані методом суцільного виписування з текстів художніх творів української літератури XIX–XXI ст...* (Н.В. Мелекесцева).

Отже, суцільне виокремлювання/виокремлення слів, словосполучень, речень із чого-небудь за якоюсь ознакою українською мовою правильно називати *суцільним вибиранням (вибором)*, *суцільним відбиранням (відбором)*, *суцільним добиранням (добором)* або *суцільним виписуванням*. Який із названих відповідників узвичаїться — вивить згодом мовна практика.

Лариса Колібаба

**До 200-річчя
від дня
народження
Тараса
Шевченка**

Світлана Єрмоленко
Філософія мови Тараса Шевченка **3**

Дослідження

Ніна Клименко
Фразеологізми — визначники часу: паралелі
та відмінності в українській і новогрецькій мовах **19**

Марія Брус
Фемінітиви-грецизми в історії української мови **35**

Іван Матвіяс
Регіональні риси в мові творів Павла Грабовського **46**

Жанна Марфіна
Етнолінгвокультурний зміст українських паремій
з компонентом 'спорідненість' **51**

Марія Ріпей
Редакторська правка науково-технічного тексту **61**

Наталія Лозова
Особливості морфологічного термінотворення назв
суб'єктів культурної діяльності в когнітосфері українського
законодавства **68**

Інна Шматко
Полісемія в українській бджільницькій термінології **75**

Людмила Коваль
Міжривневі співвідношення предикативних форм на *-но, -то*
у функції головного компонента безособового речення **83**

Михайло Гінзбург
Про гендерні особливості займенникових іменників
кожний, усякий, жодний **94**

Ювілеї

Костянтин Голобородько, Олена Олексенко
У невпинному русі (до 90-річчя від дня народження
С.І. Дорошенка) **107**

**Наукова
хроніка**

Галина Кобиринка, Ніна Яценко
Пленум Наукової ради "Українська мова" «Українська діалектна
лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних сту-
дій» (29 листопада 2013 року, Київ) **112**

Альбіна Ковтун, Мар'ян Скаб
II Міжнародна наукова конференція «Українська мова і сфера сакрального» (10–11 жовтня 2013 року, Чернівці) **118**

Михайло Торчинський
XV Всеукраїнська ономастична конференція **123**

Ірина Прядко, Ірина Самойлова
Всеукраїнська наукова конференція
«Лексикографічний досвід Б.Д. Грінченка на загальнослов'янському тлі» (до 150-річчя від дня народження Б.Д. Грінченка, м. Київ, 9 грудня 2013 року) **127**

Світлана Соколова, Світлана Бибик
Українська мова в сучасних засобах масової комунікації: проблеми культури мови, стилістики та соціолінгвістики **133**

Рецензії та огляди

Євгенія Карпіловська
Здзіслав Штибер в історії світової славістики (Zdzisław Stieber (1903-1980). Materiały i wspomnienia / Pod red. Doroty K. Rembiszewskiej. — Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy; Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2013. — 296 s.) **146**

Ірина Гнатюк
Нове слово в українській авторській фразеографії (Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник. Гол. ред. Панцьо С.Є. — Тернопіль: Джура, 2010. — 220 с.) **150**

Незабутні імена

Віктор Антонович Чабаненко (12.09.1937 — 09.02.2014)	154
---	------------

Мовна мозаїка

Катерина Городенська
Значення іменника і відмінкове закінчення **50**
Боже, Україну збережи, Господи, помилуй нас **60**
Прибув з *Дебальцева* чи *Дебальцевого*? **93**
Їду *Ярославим Валом*, але живу на вулиці *Ярославів Вал* **111**
Великдень — Великодня **122**
Зустрітися із *завкафедри* **145**
Панченко, але *Паничénко*, *Крiвченко*, але *Шевченко* **149**
У 1991 році... **158**

Лариса Колібаба
Уникаймо суцільної вибірки! **159**

Відомості про авторів

164

CONTENTS

To the 200th anniversary of Taras Shevchenko's birthday

Svitlana Yermolenko
Philosophy of Taras Shevchenko's language **3**

Researches

Nina Klymenko
Phraseological units as time markers: parallels and differences in
Ukrainian and modern Greek **19**

Mariya Brus
Feminitives-gretsizms in the history of the Ukrainian language **35**

Ivan Matviyas
Regional features in the language of works by Pavlo Hrabovskyy **46**

Zhanna Marphina
Linguistic and national picture of the Ukrainian proverbs (paremy)
with the semantic component of "kinship" **51**

Mariya Ripeyi
Editorial corrections of the scientific texts **61**

Natalia Lozova
Features morphological terminology titles subjects of cultural activities
in the Ukrainian legislation cognitive sphere **68**

Inna Shmatko
Polysemy in Ukrainian beekeeping terminology **75**

Ludmyla Koval
Interlevel correlations of predicative forms by *-no*, *-to* in function
of main component of the impersonal sentence **83**

Mykhailo Ginzburg
Gender-related peculiarities of the Ukrainian pronominal nouns
kozhnyi, usiakyi, zhodnyi **94**

Anniversaries

Kostyantyn Goloborod'ko, Olena Oleksenko
Never stopping (to the 90th anniversary of S.I. Doroshenko's
birthday) **107**

Science chronicle

Halyna Kobyrnka, Nina Yatsenko
Plenary Session of the Scientific Council "Ukrainian language"
"Ukrainian dialect lexicography in the background and lexicographical
linguogeographical studies" (November 29, 2013, Kyiv) **112**

Albina Kovtun, Marjan Skab
The 2nd International Conference "Ukrainian language and scope of the sacred" (October 10-11, 2013, Chernivtsi) **118**

Mykhailo Torchynskiy
The XV All-Ukrainian Onomastic conference **123**

Iryna Prjadko, Iryna Samoilo
All-Ukrainian scientific conference «Lexicographic experience after B. D. Grinchenko on sagalassos anscomb background» (to the 150 anniversary from the birthday of B.D. Grinchenko (Kyiv, 9 December 2013) **127**

Svitlana Sokolova, Svitlana Bybyk
Ukrainian language in modern masscommunication: cultural issues of language, stylistics and sociolinguistics **133**

Book review

Jeugenia Karpilovska
Zdzisław Stieber in the history of the World Slavistics
Book review on: (Zdzisław Stieber (1903–1980).
Materiai i wspomnienia / Pod red. Doroty K. Rembiszewskiej. —
Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy; Instytut Slawistyki
Polskiej Akademii Nauk, 2013. — 296 s.) **146**

Iryna Hnatiuk
A new word in the Ukrainian phraseology
Book review on: Turns in the Bogdan Lepkyi's works. Dictionary.
Editor-in-chief S.Ye. Pantsio — Ternopil: Dzhura, 2010. —
220 p. (in Ukraine) **150**

Unforgettable names

Viktor A. Chabanenko (12.09.1937 — 09.02.2014)	154
---	------------

Linguistic miscellanea

50, 60, 93, 111, 122, 145, 149, 158, 159

Contributors

164

Відомості про авторів

БИБИК Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України
БРУС Марія Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ГНАТЮК Ірина Святославівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, доцент, завідувач відділу лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАН України

ГОЛОБОРОДЬКО Костянтин Юрійович, доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

КАРПЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

КЛИМЕНКО Ніна Федорівна, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри елліністики Інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОБИРИНКА Галина Степанівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології, Інститут української мови НАН України

КОВАЛЬ Людмила Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, докторант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

КОВТУН Альбіна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КОЛБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики, Інститут української мови НАН України

ЛЮЗОВА Наталія Григорівна, аспірантка, Інститут української мови НАН України

МАРФІНА Жанна Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, директор наукової бібліотеки, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

МАТВІЯС Іван Григорович, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики і культури мови, Інститут української мови НАН України

ОЛЕКСЕНКО Олена Андріївна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ПЯДКО Ірина Андріївна, молодший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАН України

РІПЕЙ Марія Володимирівна, асистент кафедри мови засобів масової інформації, Львівський національний університет імені Івана Франка

САМОЙЛОВА Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАН України

СКАБ Мар'ян Степанович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СОКОЛОВА Світлана Олегівна, доктор філологічних наук, завідувач відділу соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України

ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло Миколайович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології, Хмельницький національний університет

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Запорізький національний університет

ШМАТКО Інна Володимирівна, лаборант I категорії відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України